

НАУКОВО – ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

ПРАВО ТА ЮСТИЦІЯ

Науково-практичний юридичний журнал

№ 3-4 (№20-21) 2022. Заснований у жовтні 2016 року

Редакція журналу:

м. Київ, вул. Січових Стрільців, буд. 73, 04053

Засновники:

Інститут права та післядипломної освіти Міністерства юстиції
України, Науково – дослідний інститут публічного права

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової ін-
формації КВ № 22338 – 12238, видане Міністерством юстиції України
31.10.2016 року

Видавець: Видавництво «ОВК»

індекс видання 60067

Київ – 2022

© Видавництво «ОВК»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. **Чижмарь Катерина Іванівна** – доктор юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України (голова редакційної колегії);
2. **Галуцько Валентин Васильович** – доктор юридичних наук, професор; (співголова редакційної колегії);
3. **Бобровник Світлана Василівна** – доктор юридичних наук, професор, академік Академії вищої освіти України;
4. **Журавльов Дмитро Володимирович** – доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України (заступник голови редакційної колегії).
5. **Дрозд Олексій Юрійович** – доктор юридичних наук, професор;
6. **Іншин Микола Іванович** – доктор юридичних наук, професор, академік, дійсний член Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України;
7. **Майданик Роман Андрійович** – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;
8. **Коросед Сергій Олександрович** – доктор юридичних наук, доцент;
9. **Коротюк Оксана Вікторівна** – доктор юридичних наук, нотаріус, (шеф-редактор);
10. **Лазур Ярослав Володимирович** – доктор юридичних наук, професор;
11. **Лошицький Михайло Васильович** – доктор юридичних наук, професор.
12. **Федорченко Наталія Володимирівна** – доктор юридичних наук, професор;
13. **Фріс Павло Львович** – доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України;
14. **Шкляр Сергій Володимирович** – доктор юридичних наук.

НАУКОВА РАДА:

1. **Кресіна Ірина Олексіївна** – доктор політичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, академік Української академії політичних наук;
2. **Оніщенко Наталія Миколаївна** – доктор юридичних наук, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України;
3. **Олефір Віктор Іванович** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України.

З М І С Т

АКТУАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ:

«Модифікація спадкових прав громадян в умовах дії воєнного стану: до питання про забезпечення принципу верховенства права» д.ю.н. О. О. Кармаза.....	5
---	---

ТРУДОВЕ ПРАВО:

«Ратифікація та практичне впровадження конвенцій Міжнародної організації праці як запорука гармонізації національного законодавства з міжнародними трудовими нормами та європейськими стандартами», д.ю.н. Н. М. Обушенко	17
--	----

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС:

«Діджиталізація судового засідання в цивільному судочинстві як гарантія забезпечення прав людини: проблеми та шляхи вирішення», д.ю.н. Кармаза О. О.	31
«Принципи медіації: науково-практичний аналіз норм законодавства України», аспірант Д. А. Позов.....	43

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО:

«Охорона та захист майнових прав у сфері договірної права України», к.ю.н. В. Ю. Стрілько	55
--	----

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО:

«Конституційно-правовий статус нотаріуса: порівняльно-правове дослідження», д.ю.н. О. В. Коротюк	67
--	----

СУДОВА ПРАКТИКА:

Кримінальне судочинство

Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 31.10.2022р. у справі №753/12578/19.. ..	82
---	----

Цивільне судочинство

Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 16.11.2022р. у справі №759/1443/22.....	98
---	----

Адміністративне судочинство

Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду
від 27.10.2022р. у справі №240/9395/20.....109

Господарське судочинство

Постанова Касаційного господарського суду Верховного Суду
від 27.09.2022р. у справі №924/57/19.....128

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ПРАКТИКИ:

«Деякі роздуми про ієрархію цінностей в сучасному кримінальному
законодавстві та практиці правозастосування»,
адвокат М. Г. Коротюк148

АКТУАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ:

Кармаза Олександра Олександрівна,
доктор юридичних наук, професор.

МОДИФІКАЦІЯ СПАДКОВИХ ПРАВ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ: ДО ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

У статті розкрито особливості спадкування в умовах дії в Україні воєнного стану. Окреслено шляхи удосконалення регулювання спадкових відносин в Україні, надано пропозиції про внесення змін до Цивільного кодексу України. Досліджено дію конституційного принципу верховенства права в спадковому праві України. Об'єктом дослідження є спадкові відносини, які виникають у зв'язку із реалізацією громадянами права на спадкування та які обтяжені дією правового режиму воєнного стану на території України. Метою дослідження є науково-практичний аналіз норм спадкового законодавства, прийнятого під час дії воєнного стану в Україні (2022 р.). Запропоновано авторське бачення модифікації права на спадкування в умовах дії воєнного стану. Доведено, що забезпечення в спадковому праві дії принципу верховенства права в умовах воєнного стану, а також у повоєнний та інші періоди полягає в тому, щоб: нотаріуси, суді та інші особи, на яких законом покладено здійснення захисту спадкових прав громадян, діяли відповідно до Конституції та законів України, уникали дискримінації за будь-якою ознакою; спадкове законодавство України було прозорим, а застосування – ефективним та своєчасним; норми захищали спадкові права громадян, а внесення змін до нього відбувалося у спосіб, визначений законом. Встановлено, що для науки та практики залишаються актуальними та потребують подальших наукових досліджень проблеми, пов'язані із застосуванням цифровізації

спадкового процесу. Методологічною основою дослідження є філософсько-правові засади пізнання соціальних явищ, зокрема тих, що стосуються охорони, захисту та відновлення прав осіб (громадян та юридичних осіб) у спадковому процесі. В статті застосовано діалектичний, системно-структурний, нормативно-логічний, соціологічний, порівняльно-правовий методи пізнання.

Ключові слова: спадкування, спадковий процес, права людини, воєнний стан.

MODIFICATION OF INHERITANCE RIGHTS OF CITIZENS UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE: ON THE QUESTION OF ENSURING THE PRINCIPLE OF THE SUPREME LAW

Karmaza O.O.,

Doctor of Law, Professor,

Professor Institute Of Continuing Education Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Vasylkivska st, 36, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0003-4895-5220

The article reveals the peculiarities of inheritance in the conditions of martial law in Ukraine. Ways to improve the regulation of inheritance relations in Ukraine are outlined, and proposals for amendments to the Civil Code of Ukraine are provided. The effect of the constitutional principle of the rule of law in the inheritance law of Ukraine has been studied. The object of the study is inheritance relations that arise in connection with the realization of the right to inheritance by citizens and which are burdened by the effect of the legal regime of martial law on the territory of Ukraine. The purpose of the study is a scientific and practical analysis of the norms of inheritance legislation adopted during the martial law in Ukraine (2022). The author's vision of the modification of the right to inheritance in the conditions of martial law is proposed. It has been proven that ensuring the operation of the principle of the rule of law in the conditions of martial law, as well as in post-war and other periods in inheritance law consists in the fact that: notaries, courts and other persons entrusted by law with the protection

of the inheritance rights of citizens, act in accordance with the Constitution and the laws of Ukraine, avoid discrimination on any grounds; the inheritance legislation of Ukraine was transparent, and its application was effective and timely; norms protected the hereditary rights of citizens, and amendments to them took place in the manner determined by law. It was established that the problems related to the application of digitalization of the inheritance process remain relevant for science and practice and require further scientific research. The methodological basis of the research is the philosophical and legal basis of knowledge of social phenomena, in particular those related to the protection, protection and restoration of the rights of individuals (citizens and legal entities) in the inheritance process. The article uses dialectical, systemic-structural, normative-logical, sociological, comparative-legal methods of cognition.

Key words: inheritance, inheritance process, human rights, martial law.

Постановка проблеми. Ніхто не може заперечити факт, що кожна людина є смертною. Відтак після її смерті постають вічні питання: «Хто є спадкоємцем?» «Що входить до складу спадщини?» тощо. Спадкування – це процес, який розпочинається зі смертю спадкодавця та закінчується із видачею свідоцтва про право на спадщину. Разом з тим, при практичному застосуванні норм спадкового права виникає багато складнощів, особливо під час дії воєнного стану на території України. Наприклад, як застосувати норми Постанови Кабінету Міністрів

України від 28 лютого 2022 р. № 164 із наступними змінами, якщо вони суперечать нормам цивільного законодавства України, нормам Цивільного кодексу України. Крім того, на складність процесу спадкування вказує і зростаюча щороку кількість цивільних справ у суді. Можемо спрогнозувати, що у зв'язку із проявом агресії (воєнними діями) росії на території України кількість спадкових справ в нотаріальному та цивільному процесі зросте. Тому спадкові відносини є предметом дослідження науковців, практиків, а також пересічних громадян.

Аналіз останніх досліджень. Вітчизняні наукові праці у сфері спадкування пропонуємо умовно поділяти на декілька груп. Наприклад, це наукові розвідки щодо спадкування, які розкривають загальні питання (праці В.Борисової, Ю.Заїки, О.Кухарева, З.Ромовської, І.Спасибо-Фатєєвої, Р.Стефанчука, О.Печеного та ін.), спадкових відносин в міжнародному приватному праві (праці О.Гріненко, В.Кисіля, В.Калакури, О.Кармази, М.Михайлів та ін.), спадкових відносин в нотаріальному процесі (праці М.Бондарєвої, С.Рабовської, С.Фурси та ін.) тощо. Дослідивши їх зміст, дійдемо висновку, що текст більшості наукових статей містить аналіз спадкового законодавства України. Проте українське спадкове законодавство зокрема і українське законодавство загалом не є чимось закам'янілим, навічно прийнятим. Розвиток сучасних спадкових відносин в Україні змусив науковців та практиків оновити дослідження. Відтак, метою статті є науково-практичний аналіз норми законодавства України у сфері спадкування, які набули

чинності в період дії воєнного стану.

Виклад матеріалу. Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64, затвердженим Законом України від 24 лютого 2022 р. № 2102-IX [1], на всій території України введено воєнний стан, який, нині продовжує діяти та зумовлює модифікацію спадкових прав осіб, а в юриспруденції – нові наукові дослідження.

Відносини у сфері спадкування регулюються в Україні національним законодавством України, а саме: Конституцією України, Цивільним кодексом України, законами України, як-от: «Про нотаріат», «Про міжнародне приватне право», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», чинними міжнародними договорами України (наприклад, Конвенцією про колізію законів, які стосуються форми заповітів (Гаага, 1961 р.), Базельською Конвенцією про створення системи реєстрації заповітів (1972 р.)), а також підзаконними нормативно-правовими актами, зокрема, Наказом Міністерства юстиції України

«Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» від 22 лютого 2012 р. із наступними змінами, Наказом Міністерства юстиції України «Про забезпечення організації доступності населення до нотаріальних послуг та поліпшення роботи із надання таких послуг» від 7 липня 2014 р. із наступними змінами, Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» від 28 лютого 2022 р. № 164 тощо.

Кожне джерело регулювання спадкових відносин є предметом дослідження практиків і теоретиків. Разом з тим, предмет нашого дослідження є законодавчі акти України у сфері спадкування, прийняті в період дії воєнного стану (2022 р.), та чинні норми Цивільного кодексу України, які, на нашу думку, потребують доповнення у зв'язку із дією воєнного стану. У зв'язку з цим звернемо увагу на деякі їх дискусійні аспекти та вкажемо шляхи вирішення.

1. Особливості дії юридичних джерел регулювання спадкових відносин.

Відповідно до ст. 4 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) основним актом цивільного законодавства, який регулює спадкові відносини є ЦК. Крім того, відносини регулюються й іншими законами України. Зокрема, «Про нотаріат», «Про міжнародне приватне право», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» та ін. Так, наприклад, згідно зі ст. 11-1 Закону «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (далі – Закон) в умовах дії воєнного стану рішенням Кабінету Міністрів України положення ст. 11-1 Закону можуть бути поширені на тимчасово окуповані території України (далі – ТОТ), визначені в пункті 3 частини першої ст. 3 Закону.

Під ТОТ розуміються частини території України, в межах якої збройні формування Росії та її окупаційна адміністрація встановили та здійснюють фактичний контроль або в межах яких збройні формування Росії встановили та здійснюють загальний кон-

троль з метою встановлення окупаційної адміністрації Росії (ст. 1 Закону). Відповідно до пункту три частини першої ст. 3 Закону ТОТ є інша сухопутна територія України, внутрішні морські води і територіальне море України, визнані в умовах воєнного стану ТОТ рішенням Ради національної безпеки і оборони України, введеним у дію указом Президента України.

Тобто, зміст ст. ст. 1, 3 та 11-1 Закону дозволяє зробити висновок, що в умовах дії воєнного стану лише на ТОТ, які визнані такими на підставі рішення Ради національної безпеки і оборони України, постановам Уряду як нормативно-правовим актам у сфері спадкування надано вищої юридичної сили. Вважаємо, що, враховуючи правові позиції Конституційного Суду України, Європейського Суду з прав людини, норми ст. 19 Конституції України, Закон мав би містити достатні і завершені правові механізми реалізації його положень. Відтак потребує уточнення або виключення із статті Закону словосполучення «можуть бути». Принагідно зазначимо, що На-

каз Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 25 квітня 2022 року № 75, який визначає перелік територіальних громад, розташованих в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), не є актом України в розумінні аналізованої статті Закону.

Дискусійним є пункт 3 Постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164 із наступними змінами, який визначає особливості спадкування, вказуючи, що перебіг строку для прийняття спадщини або відмови від її прийняття зупиняється на час дії воєнного стану, але не більше ніж на чотири місяці. Свідоцтво про право на спадщину видається спадкоємцям після закінчення строку для прийняття спадщини. Тобто, в судовій і нотаріальній практиці слід звернути увагу, що для спадщини, 6-місячний строк для прийняття якої не сплинув до набрання чинності пункту 3 Постанови, або яка відкрилася під час дії воєнного стану, строк для її прийняття (відмови) є 10 місяців (6+4).

Цей строк може бути меншим у разі припинення воєнного стану.

Разом з тим, зміна строку прийняття спадщини на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164 в нотаріальній та судовій практиці може породити різні шляхи її застосування. Так, при прийнятті цієї постанови 28.02.2022 р. пункт 3 був відсутній. Тобто строк прийняття спадщини на момент прийняття Постанови та до 6.03.2022 р. визначався лише на підставі норм ст. 1270 Цивільного кодексу України. Змінами, внесеними в зазначену Постанову 6.03.2022 р., Постанову доповнили пунктом 3, відповідно до якого «на час дії воєнного стану перебіг строку для прийняття спадщини зупиняється». Відтак, у разі якщо спадщина відкрилася з 6.03.2022 р. по 24.06.2022 р., строк для її прийняття зупинено на час дії воєнного стану. Строк прийняття спадщини обчислювати за формулою $6+4$ слід лише після 24.06.2022 р., оскільки відповідні зміни в Постанову внесені лише 24.06.2022 р. Такий висновок ґрунтується на під-

ставі дії норми ст. 58 Конституції України, за якою закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Дискусійність норми також зумовлена неузгодженістю її змісту із нормами книги «Спадкове право» ЦК, які не містять таких особливостей спадкування. Крім того, ст. 4 ЦК передбачено, що якщо постанова Кабінету Міністрів України суперечить нормам ЦК, застосовуються норми ЦК. Тому, враховуючи наявність відносин у сфері спадкування, обтяжених дією воєнного стану, беручи за основу конституційні принципи верховенства права, законності, принцип дії норм законів в часі та в просторі тощо, пропонуємо внести зміни в ЦК.

Наказом Міністерства юстиції України від 11 березня 2022 року № 1118/5 «Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів у сфері нотаріату», що набрав чинності 19 березня 2022 року, внесені зміни, зокрема, до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, за-

твердженого наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5 та передбачено спрощену процедуру заведення спадкової справи. Так, в умовах дії воєнного або надзвичайного стану спадкова справа заводиться за зверненням заявника будь-яким нотаріусом України, незалежно від місця відкриття спадщини. Разом з тим, відповідні зміни в ст. 1269 ЦК не внесено, що вказує на дискусійність та спірність норми наказу.

Крім того, норми вказаного Наказу порушують принцип правової визначеності, оскільки порядок передачі спадкових справ, заведених не за місцем відкриття спадщини, в розумінні ст. 1269 ЦК, від одного нотаріуса іншому законодавством не визначено, а відтак це породить різну нотаріальну практику. Тож є необхідність внесення змін в законодавство України щодо врегулювання відносин (визначення порядку) передачі спадкових справ, заведених нотаріусом не за місцем відкриття спадщини.

Крім того, потребує узгодження п. 4 зазначеної Постанови Кабінету Міністрів

України із нормами ЦК в частині розширення переліку осіб, які мають право посвідчувати заповіти. Так, наприклад, ст. ст. 1251 та 1252 ЦК не передбачено, що начальник табору для військовополонених може посвідчувати заповіт військовополоненого. Тож з метою дотримання принципу верховенства права та принципу законності доцільно внести відповідні зміни в ЦК.

2. Форми заповіту в умовах дії воєнного стану.

Вимоги до форми заповіту, встановлені ст. 1247 ЦК, відповідно до яких заповіт: складається в письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складення; особисто підписується заповідачем або відповідно до вимог ст. 207 ЦК; посвідчується нотаріусом або іншими особами, визначеними у ЦК. Дотримання письмової форми заповіту є однією з умов дійсності заповіту (постанова Верховного Суду від 23 жовтня 2018 року у справі № 522/904/16-ц, від 03 липня 2019 у справі № 725 /2412/15-ц).

Разом з тим, Україна, приєднавшись до Конвенції про колізії законів, які стосуються

форми заповітів, із застереженням на підставі Закону № 1772-VI від 17.12.2009, застерегла, що згідно зі ст. 10 Конвенції вона залишає за собою право не визнавати заповіти, вчинені громадянами України в усній формі, крім як за виняткових обставин. Тож, у виняткових обставинах за умови, що відносини мають іноземний елемент у значенні Закону «Про міжнародне приватне право», громадяни України можуть укласти усний заповіт, який буде визнано в Україні. Тобто, Конвенція, яка діє на території України відповідно до норм Конституції, є джерелом регулювання спадкових відносин з іноземним елементом, передбачає усну форму заповіту для громадян України. Але такий заповіт може бути складено громадянином України у виняткових обставинах (наприклад, коли існують загрози життю та здоров'ю заповідачу). Разом з тим, термін «виняткові обставини» національне законодавство України не розкриває, тож, на нашу думку, Закон «Про міжнародне приватне право» потребує відповідних змін.

Вважаємо, що в умовах дії в Україні воєнного чи надзвичайного стану, беручи за основу норми іноземного законодавства щодо усних заповітів (Ізраїлю, Іспанії, Польщі, Угорщини, Швейцарії та ін.), зважаючи на вимоги ст. 205 ЦК, підтримуючи наукові ідеї про запровадження простої письмової форми заповіту (Ю. Заїка, М. Михайлів, Р. Калаур, В. Кисіль та ін.), продовжуючи наукові думки щодо запровадження усної форми заповіту [2], пропонуємо внести зміни до ЦК та надати за виняткових обставин, у випадку дії воєнного чи надзвичайного стану, право громадянам укладати заповіти:

1) в усній формі перед 2 і більше свідками, які розуміють мову, якою висловлено волю заповідача, і при цьому заявлено, що ця воля є його заповітом, із/без використання технічних засобів комунікації (гаджетів). Усний заповіт втрачає чинність протягом наприклад, 2 місяців, за умови якщо один із свідків не заявив нотаріусу про складення такого заповіту та заповідач залишився живим;

2) в електронній формі (Е-заповіт), які підписуються електронним підписом заповідача і складаються із застосуванням Порталу «Дія: Державні послуги онлайн». При цьому можливе складення заповіту в письмовій електронній формі чи усній формі з використання сучасних технічних засобів комунікації (гаджетів) (прикріплення звукового файлу).

Принагідно зазначимо, що тема застосування сучасних технічних засобів комунікації при укладенні правочинів загалом та заповітів зокрема є актуальною [3], але потребує подальших наукових досліджень.

3. Цифровізація нотаріального та цивільного процесів як елемент охорони та захисту спадкових прав громадян в Україні.

Суспільні відносини, які виникли та розвиваються у зв'язку з дією на території України воєнного стану, зумовили запровадження сучасних, дієвих та належних механізмів захисту спадкових прав осіб в нотаріальному та цивільному процесах.

В Україні вже зроблено вагомі кроки щодо удосконалення нотаріального процесу шляхом його цифровізації. Так, наприклад, 15 лютого 2022 р. прийнято за основу проект закону № 5644 від 10.06.2021 р. Разом з тим, деякі його норми мають дискусійний характер та не регулюють відносини, які виникли під час дії воєнного стану. Тож, крім висвітлених вище проблем, актуальним є питання стосовно відновлення втрачених або зіпсованих нотаріальних документів, зокрема, таких як заповіт, свідоцтво (про право на спадщину) тощо. У зв'язку з цим, пропонуємо в проекті врегулювати відносини щодо оцифрування наявних документів в заведених вже спадкових справах із застосуванням Порталу «Дія», удосконалити норми системи Е-нотаріату в частині вчинення нотаріальних дій в електронній формі із застосуванням режиму відеоконференції (онлайн-режим).

Також пропонуємо внести зміни до Закону «Про судоустрій та статус суддів», а також ЦПК України щодо запровадження на період дії воєнного стану в судочинстві особливої онлайн

роботи суду (дистанційного режиму), визначивши порядок, підстави, межі, строки онлайн розгляду і вирішення цивільних справ з дотриманням принципів та завдань цивільного судочинства. Застосування дистанційного режиму може відбуватися за аналогією із застосуванням дистанційного режиму засідань Центральної виборчої комісії, визначеного Законом України «Про Центральну виборчу комісію». Відтак, на науковому рівні доцільно розширити зміст поняття «захист прав у цивільному судочинстві» в частині запровадження дистанційного режиму правосуддя.

Вбачається доцільним продовжити розробку теми щодо цифровізації нотаріату та правосуддя шляхом залучення штучного інтелекту, яка відповідає Європейській етичній хартії використання штучного інтелекту в судових системах і реаліях, що їх оточують, Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні тощо, та може бути предметом окремого проекту закону України.

Зважаючи на викладене зазначимо, що забезпечення дії конституційного принципу верховенства права в спадко-

вому праві, обтяженому дією воєнного стану, а також у повоєнний та інші періоди, полягає в тому, щоб: нотаріуси, судді та інші особи, на яких законом покладено здійснення захисту спадкових прав громадян, діяли відповідно до Конституції та законів України, уникали дискримінації за будь-якою ознакою; спадкове законодавство України було прозорим, а застосування – ефективним та своєчасним; норми захищали спадкові права громадян, а внесення змін до нього відбувалося у спосіб, визначений законом.

Наявність дискусійних та неузгоджених норм спадкового законодавства не сприяють захисту спадкових прав громадян в контексті дії принципу верховенства права, ефективного та своєчасного регулювання спадкових відносин в умовах дії воєнного стану, та можуть «породити» різну судову практику у спадкових спорах. Шлях вирішення проблеми – внесення змін до Цивільного кодексу України та іншого спадкового законодавства України.

Література

1. Законодавчі акти України, використані в цій статті, розміщені Веб-портал Верховна Рада України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/zak> (дата звернення: 14 жовтня 2022 р.)
2. Кармаза О.О. Міжнародно-правовий аналіз спадкування за заповітом. Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. Випуск 41. Частина I. К.: КНУ імені Тараса Шевченка. ІМВ, 2003. С. 138 – 139.
3. Калаур І.Р. Сучасні тенденції щодо форми заповіту. URL: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2016/16/19.pdf> (дата звернення: 14 жовтня 2022 р.)

ТРУДОВЕ ПРАВО:

Обушенко Наталія Миколаївна
доктор юридичних наук, доцент.

РАТИФІКАЦІЯ ТА ПРАКТИЧНЕ ВПРОВАДЖЕННЯ КОНВЕНЦІЙ МІЖНАРОДНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАЦІ ЯК ЗАПОРУКА ГАРМОНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКО- НОДАВСТВА З МІЖНАРОДНИМИ ТРУДОВИМИ НОР- МАМИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМИ СТАНДАРТАМИ

В статті розглянуто проблема систематизації міжнародних нормативно-правових актів та висвітлено, що вона повинна мати комплексний характер, а отже, у підґрунтя систематизації має бути покладено декілька критеріїв. По-перше, міжнародні нормативно-правові акти треба систематизувати у відповідності до сфери їх дії, зокрема, поділяючи на такі: а) універсальні, тобто акти, в яких визначаються загальні права та свободи людини, серед іншого й у сфері праці; б) нормативні акти, спрямовані безпосередньо на сферу праці. По-друге, подальша систематизація передбачає поділ цих актів залежно від суб'єктів їх видання. Зокрема, універсальні міжнародні акти в переважній більшості видаються такими суб'єктами, як ООН, Рада Європи, ЄС тощо. У свою чергу, ключовим спеціальним суб'єктом у цій сфері є Міжнародна організація праці. По-третє, наступний критерій систематизації передбачає поділ міжнародних нормативно-правових актів у сфері праці на обов'язкові та необов'язкові (рекомендаційні).

В статті досліджені спеціальні міжнародні нормативно-правові акти, де ключовим суб'єктом їх ухвалення є Міжнародна організація праці. МОП є однією з найстаріших міжнародних міжурядових організацій. У 1946 р. вона стала першою спеціалізованою установою Організації Об'єднаних Націй.

МОП розробляє міжнародні трудові норми у формі конвенцій і рекомендацій, що встановлюють мінімальні стандарти основних трудових прав: свободу асоціації, право на організацію, ведення колективних переговорів, заборону примусової праці, гендерну рівність тощо. Основними стратегічними цілями МОП є сприяння реалізації основоположних принципів і прав у сфері праці, створення більш широких можливостей для працівників з метою забезпечення гідної зайнятості й отримання належної заробітної плати, підвищення ефективності соціального захисту для всіх верств населення, а також зміцнення трипартизму та соціального діалогу. У свою чергу, конвенції МОП – це міжнародні угоди, які підлягають ратифікації державами-членами. Рекомендації не є обов'язковими документами, часто вони регламентують ті ж само питання, що й конвенції, та закріплюють керівні принципи й орієнтири національної політики і діяльності. Конвенції та рекомендації мають за мету впливати на конкретні умови праці та практику в кожній країні.

Ключові слова: міжнародний нормативно-правовий акт, універсальні міжнародні нормативно-правові акти, нормативні міжнародні нормативно-правові акти, Міжнародна організація праці, спеціальні міжнародні нормативно-правові акти, міжнародні трудові норми, свобода асоціації, право на організацію, ведення колективних переговорів, заборона примусової праці, гендерна рівність, міжнародні угоди, конвенції та рекомендації.

RATIFICATION AND PRACTICAL IMPLEMENTATION OF ILO CONVENTIONS AS A GUARD FOR THE HARMONIZATION OF NATIONAL LEGISLATION WITH INTERNATIONAL LABOR NORMS AND EUROPEAN STANDARDS

The article examines the problem of systematization of international normative legal acts and highlights that it should have a complex nature, and therefore, several criteria should be laid down in the basis of systematization. First, international normative

legal acts must be systematized in accordance with their scope, in particular, by dividing them into the following: a) universal, that is, acts that define general human rights and freedoms, including in the field of labor; b) regulatory acts aimed directly at the sphere of labor. Secondly, further systematization involves the division of these acts depending on the subjects of their publication. In particular, the vast majority of universal international acts are issued by entities such as the UN, the Council of Europe, the EU, etc. In turn, the International Labor Organization is a key special entity in this field. Thirdly, the next criterion of systematization involves the division of international normative legal acts in the field of labor into mandatory and non-mandatory (recommendatory).

The article examines special international legal acts, where the key subject of their adoption is the International Labor Organization. The International Labor Organization is one of the oldest international intergovernmental organizations. In 1946, it became the first specialized agency of the United Nations. The International Labor Organization develops international labor standards in the form of conventions and recommendations that establish minimum standards for basic labor rights: freedom of association, the right to organize, collective bargaining, prohibition of forced labor, gender equality, etc. The main strategic goals of the International Labor Organization are to promote the implementation of fundamental principles and rights in the field of labor, to create broader opportunities for workers in order to ensure decent employment and receive adequate wages, to increase the effectiveness of social protection for all segments of the population, as well as to strengthen tripartism and social dialogue. In turn, International Labor Organization conventions are international agreements subject to ratification by member states. Recommendations are not binding documents, often they regulate the same issues as conventions, and establish guiding principles and orientations of national policy and activity. Conventions and recommendations are intended to influence specific working conditions and practices in each country.

Keywords: international normative legal act, universal international normative legal acts, normative international normative

legal acts, International Labor Organization, special international normative legal acts, international labor standards, freedom of association, right to organize, collective bargaining, prohibition of forced labor, gender equality, international agreements, conventions and recommendations.

Постановка проблеми.

Досліджуючи проблему систематизації трудового законодавства, обов'язково слід приділити окрему увагу міжнародним нормативно-правовим актам. Протягом останніх ста років на міжнародному рівні було ухвалено цілу низку міжнародних документів, покликаних захистити та забезпечити належну реалізацію прав працівників у всьому світі. У свою чергу, Україна, отримавши статус незалежної держави, ратифікувала цілу низку із них, що в результаті призвело до об'єктивної необхідності їх систематизації в межах вітчизняного законодавства. Узагалі під міжнародними нормативно-правовими актами слід розуміти офіційний документ, який було ухвалено на міжнародному рівні у відповідності до норм міжнародного законодавства, спрямований на врегулювання найбільш важливих правовідносин. Договірні норми скла-

дають основу міжнародного права, на підставі якої будується структура правовідносин в усіх сферах цієї галузі.

Мета статті: висвітлити та дослідити спеціальні міжнародні нормативно-правові акти, де ключовим суб'єктом їх ухвалення є Міжнародна організація праці. МОП є однією з найстаріших міжнародних міжурядових організацій.

Виклад основного матеріалу. У міжнародному праві «законодавець» є колективним: його норми є результатом діяльності багатьох суб'єктів, кожен із яких самостійно оцінює об'єктивну реальність. Наявність спільного інтересу (щонайменше двох держав) є необхідною передумовою створення норми міжнародного права. На цій основі формується міжнародно-правова позиція, яка є практичним показником рівня пізнання закономірностей суспільного розвитку. Формування міжнародно-правової позиції

свідчить про те, що пізнання дійсності знайшло нормативну форму, після чого ухвалюється рішення про перехід від пізнання до діяльності. Розроблена державна позиція, яка зазвичай закріплюється у відповідних документах, стає спонукальною силою зовнішніх вольових актів, які зумовлюють нормотворчу ініціативу, та/або призводить до контактів з іншими державами.

Формування законодавства здійснюється через міжнародну нормотворчість. У цілому міжнародну правотворчість можна розуміти як у вузькому, так і в широкому сенсі. Результатом міжнародної правотворчості у вузькому сенсі, на нашу думку, є утворення нової міжнародно-правової норми, а саме надання певному правилу поведінки у міжнародних відносинах юридичної обов'язковості шляхом вираження того самого *opinio juris*. Якщо розглядати етапи утворення норми міжнародного права спрощено та зводити їх до двох головних – узгодження волі суб'єктів міжнародного права щодо правила поведінки та надання суб'єктами міжнародного права згоди

на юридичну обов'язковість узгоджених правил поведінки, то міжнародна правотворчість проявляється саме на другому етапі. У цьому разі, коло її суб'єктів різко скорочується. Можна навіть стверджувати за такого погляду на етапи утворення міжнародно-правових норм, що на першому етапі відбувається нормотворчість, а на другому – саме правотворчість, адже сформована норма набуває статусу саме юридично обов'язкової. У широкому розумінні, під міжнародною правотворчістю можна розуміти весь процес розроблення норм міжнародного права, який охоплює обидва названі етапи. У цьому разі суб'єктами міжнародної правотворчості можна вважати доволі широке коло суб'єктів: від традиційних (держава, міжнародні міжурядові організації) до тих, чия міжнародна правосуб'єктність є дискусійною (міжнародні неурядові організації, транснаціональні корпорації тощо).

Міжнародні договори є основним джерелом правового регулювання відносин, що виникають у зовнішньоекономічній сфері. У них закріплю-

ються норми та принципи, що регулюють міжнародні відносини в зовнішньоекономічній сфері; у конкретній формі фіксуються домовленості сторін про створення обов'язкових для них правил поведінки, регламентуються встановлення, зміна чи припинення взаємних прав та обов'язків.

Таким чином, під міжнародними нормативно-правовими актами у сфері праці слід розуміти такі акти, які були розроблені й ухвалені спеціальними міжнародними організаціями у відповідності до норм міжнародного законодавства та які після їх ратифікації стають частиною вітчизняного трудового законодавства.

Переходячи безпосередньо до розгляду проблеми систематизації міжнародних нормативно-правових актів, слід зауважити, що вона, на нашу думку, повинна мати комплексний характер, а отже, у підґрунтя систематизації має бути покладено декілька критеріїв. По-перше, міжнародні нормативно-правові акти треба систематизувати у відповідності до сфери їх дії, зокрема, поділяючи на такі: а) універсальні,

тобто акти, в яких визначаються загальні права та свободи людини, серед іншого й у сфері праці; б) нормативні акти, спрямовані безпосередньо на сферу праці. По-друге, подальша систематизація передбачає поділ цих актів залежно від суб'єктів їх видання. Зокрема, універсальні міжнародні акти в переважній більшості видаються такими суб'єктами, як ООН, Рада Європи, ЄС тощо. У свою чергу, ключовим спеціальним суб'єктом у цій сфері є Міжнародна організація праці (далі – МОП). По-третє, наступний критерій систематизації передбачає поділ міжнародних нормативно-правових актів у сфері праці на обов'язкові та необов'язкові (рекомендаційні).

Ретельно розглянемо спеціальні міжнародні нормативно-правові акти, де ключовим суб'єктом їх ухвалення є Міжнародна організація праці. МОП є однією з найстаріших міжнародних міжурядових організацій. У 1946 р. вона стала першою спеціалізованою установою Організації Об'єднаних Націй. МОП розробляє міжнародні трудові норми у формі конвенцій і рекомендацій,

що встановлюють мінімальні стандарти основних трудових прав: свободу асоціації, право на організацію, ведення колективних переговорів, заборону примусової праці, гендерну рівність тощо. Основними стратегічними цілями МОП є сприяння реалізації основоположних принципів і прав у сфері праці, створення більш широких можливостей для працівників з метою забезпечення гідної зайнятості й отримання належної заробітної плати, підвищення ефективності соціального захисту для всіх верств населення, а також зміцнення трипартизму та соціального діалогу [1]. У свою чергу, конвенції МОП – це міжнародні угоди, які підлягають ратифікації державами-членами. Рекомендації не є обов'язковими документами, часто вони регламентують ті ж само питання, що й конвенції, та закріплюють керівні принципи й орієнтири національної політики і діяльності. Конвенції та рекомендації мають за мету впливати на конкретні умови праці та практику в кожній країні. Із початку своєї діяльності МОП ухвалила з різних аспектів регулювання

трудових, соціально-економічних відносин 182 конвенції та 190 рекомендацій, які є основою міжнародного трудового права. Наразі членами МОП є 175 держав, у яких мешкає 98 % населення світу [2, с. 236].

Варто вказати, що співпраця Міжнародної організації праці з Україною за роки її незалежності стала системною та динамічною. Її спрямовано на: а) ратифікацію та практичне впровадження конвенцій МОП та сприяння гармонізації національного законодавства з міжнародними трудовими нормами МОП та європейськими стандартами; Україною ратифіковано більше шістдесяти конвенцій (за роки незалежності – двадцять), у тому числі вісім фундаментальних; б) реформування трудового законодавства і підтримка реформ у сфері соціального страхування та соціального забезпечення; в) розроблення та реалізація програм забезпечення зайнятості, в тому числі молоді, людей з інвалідністю, осіб, що постраждали від торгівлі людьми; г) реформування статистики праці; г) сприяння формуванню і підвищенню ефективності адміністрації

праці та її складових, у тому числі таких інституцій, як Державна інспекція України з питань праці, органи державного нагляду у сфері охорони праці, служба посередництва і примирення [3]. Також результатом діяльності Міжнародної організації праці в Україні за роки її незалежності стало впровадження понад двадцяти проєктів технічного співробітництва, об'єднаних у три широкомасштабні програми, найбільшими за обсягом серед яких стали програми гідної праці, що є частиною UNDAF (Рамкова програма допомоги ООН) та Цілі розвитку тисячоліття.

Розглядаючи нормативно-правові акти МОП, варто зауважити, що їх, у свою чергу, слід також систематизувати за певними критеріями. Зокрема, перш за все, їх слід поділити залежно від обов'язковості виконання на такі: а) обов'язкові (зокрема, конвенції); б) необов'язкові (рекомендації МОП). В юридичній літературі під конвенцією розуміють багатосторонню угоду з питань міжнародного життя, яка потребує спеціального розгля-

ду з установленням відповідних процедур [4, с. 211].

Протягом свого існування МОП ухвалила низку Конвенцій, які умовно можна поділити на декілька груп. У цьому контексті варто погодитись із точкою зору О. В. Черноус про те, що норми, розроблені МОП, можна поділити на дві великі групи залежно від об'єкта правового впливу та категорій працівників, щодо яких взаємно узгоджуються інтереси держав-членів МОП [5, с. 251].

До першої групи належать такі норми:

- а) спрямовані на вирішення проблем зайнятості та запобігання безробіттю;
- б) регулюють умови праці та відпочинку;
- в) щодо заборони примусової праці;
- г) міжнародні акти, що стосуються колективно-договірного регулювання та реалізації захисту колективних прав працівників.

Щодо норм, спрямованих на вирішення проблем зайнятості та запобігання безробіттю, на сьогодні Україною ратифіковано дві конвенції МОП у сфері зайнятості: 1) Конвен-

цію МОП № 2 про безробіття 1919 р., за якою будь-який член Організації, що ратифікує цю Конвенцію, встановлює систему безплатних державних бюро зайнятості під контролем центрального органу; заснуються комітети, в яких репрезентовано підприємців і працівників, з метою консультації з питань, що стосуються функціонування таких бюро [6]; 2) Конвенцію № 122 про політику в галузі зайнятості 1964 р. (ратифіковано 29.05.68 р.). Цей акт було підписано з метою стимулювання економічного зростання й розвитку, підвищення рівня життя, задоволення потреб у робочій силі та ліквідації безробіття і неповної зайнятості. За нею кожний член Організації проголошує як головну мету і здійснює активну політику, спрямовану на сприяння повній, продуктивній і вільно вибраній зайнятості. Ця політика має на меті забезпечувати, щоб була робота для всіх, хто готовий стати до роботи і шукає роботу; така робота була якомога продуктивнішою; існували свобода вибору зайнятості та найширші можливості для кожного працівника здо-

бути підготовку й використовувати свої навички і здібності для виконання роботи, до якої він придатний, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних поглядів, іноземного походження чи соціального походження [7].

До нормативно-правових актів, що регулюють умови праці та відпочинку, слід віднести Конвенцію МОП № 132 про оплачувані відпустки (переглянуто в 1970 р., змінено й доповнено норми, закріплені в Конвенції № 52 1936 р.), Конвенцію МОП № 14 1921 р про щотижневий відпочинок на промислових підприємствах (ратифіковано 29.05.68); Конвенцію № 47 1935 р. про сорокагодинний робочий тиждень; Конвенцію МОП № 106 1957 р. про щотижневий відпочинок в торгівлі та установах (ратифіковано 29.05.68) та Конвенцію № 140 про оплачувані навчальні відпустки.

Основними серед нормативних правових актів щодо заборони примусовою праці є Конвенція № 29 МОП «Про примусову чи обов'язкову працю», відповідно до якої кожний член Міжнародної Організації Праці, який ратифікує

цю Конвенцію, зобов'язується скасувати застосування примусової чи обов'язкової праці в усіх її формах у якомога коротший строк [8], та Конвенція № 105 1957 р. «Про скасування примусової праці», яка встановлює більш жорсткі обмеження щодо застосування примусової праці й розширює коло обов'язків держави щодо скасування примусової праці. Вона містить перелік видів праці, які кваліфікуються як примусові. Указується на недопустимість примусової праці як засобу політичного впливу (виховання) або як міри покарання за наявність чи за висловлювання політичних поглядів або ідеологічних переконань, протилежних установленій політичній, соціальній або економічній системі; як методу мобілізації та використання робочої сили для потреб економічного розвитку країни, як засобу підтримання трудової дисципліни, як засобу покарання за участь у страйку, як засобу дискримінації за ознаками расової, національної, соціальної приналежності, віросповідання і релігійної приналежності.

До міжнародних актів, що стосуються колективно-договірного регулювання та реалізації і захисту колективних прав працівників, зокрема, належать Конвенція МОП № 98 1949 р. про застосування принципів права на організацію і ведення колективних переговорів (ратифіковано 11.08.56), Конвенція МОП № 154 1981 р. про сприяння колективним переговорам (ратифіковано 04.02.94) тощо.

Другу групу міжнародних трудових стандартів становлять норми:

а) щодо зайнятості та визначення умов праці й відпочинку жінок; до них слід віднести конвенції Міжнародної організації праці № 3 «Про зайнятість жінок до та після пологів», № 100 1951 р. про рівну оплату чоловіків і жінок за рівноцінну працю (ратифіковано УРСР 09.06.56 р.), якою було ліквідовано дискримінацію працівників щодо абсолютно всіх аспектів праці; Конвенцію № 156 1981 р. про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками (ратифіковано Законом України від 22.10.1999 № 1196-ХІУ), що

має за мету забезпечити рівне поводження й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок із сімейними обов'язками; Конвенцію про працю жінок у нічну пору (переглянуто 1934 р.), № 41, відповідно до статті 3 якої жінки незалежно від віку не використовуються на роботах у нічну пору на державних або приватних промислових підприємствах чи в будь-яких їх філіях, за винятком підприємств, на яких зайняті лише члени однієї родини [9]; крім того цим актом передбачено, що стаття 3 не застосовується у разі непереборної сили, коли на якому-небудь підприємстві стається перерва в роботі, яку не можна було передбачити і яка не має періодичного характеру, й у тих випадках, коли робота є пов'язаною із сировиною чи матеріалами, які перебувають у процесі обробки і які швидко псуються, і коли така нічна праця конче потрібна, щоб уникнути безперечної втрати згаданих матеріалів, тощо;

б) які регулюють працю дітей та підлітків; до них слід віднести Конвенцію МОП № 10 1921 р. про мінімальний вік допуску дітей до роботи в

сільському господарстві (ратифіковано 11.08.56); Конвенцію МОП № 11 1921 р. про право на асоціацію та об'єднання трудящих у сільському господарстві (ратифіковано 11.08.56); Конвенцію МОП № 15 1921 р. про мінімальний вік допуску підлітків на роботу вантажниками вугілля або кочегарами у флоті (ратифіковано 11.08.56); Конвенцію МОП № 16 1921 р. про обов'язковий медичний огляд дітей і підлітків, зайнятих на борту суден (ратифіковано 11.08.56), Конвенцію МОП № 52 1936 р. про щорічні оплачувані відпустки (ратифіковано 11.08.56); Конвенцію МОП № 58 1936 р. про мінімальний вік дітей для допуску їх на роботу в морі (ратифіковано 11.08.56; переглянуто); Конвенцію МОП № 59 1937 р. про мінімальний вік дітей для прийому їх на роботу в промисловості (ратифіковано 11.08.56; переглянуто); Конвенцію МОП № 60 1937 р. про вік дітей для прийому їх на непромислові роботи (ратифіковано 11.08.56); Конвенцію МОП № 77 1946 р. про медичний огляд дітей і підлітків з метою встановлення їх придатності до праці в промисло-

вості (ратифіковано 11.08.56); Конвенцію МОП № 78 1946 р. про медичний огляд дітей і підлітків з метою встановлення їх придатності до праці на непромислових роботах (ратифіковано 11.08.56); Конвенцію МОП № 79 1946 р. про обмеження нічної праці дітей і підлітків на непромислових роботах (ратифіковано 11.08.56), тощо [10, с. 121];

в) які регулюють працю осіб похилого віку; до таких міжнародних документів слід віднести Конвенцію № 102 1952 р. про мінімальні норми соціального забезпечення; Конвенцію № 128 1967 р. про допомогу по інвалідності, по старості та у зв'язку з втратою годувальника тощо.

г) які регулюють працю певних категорій працівників (зайнятих у промисловості, на транспорті, шахтах, торгівлі, сільському господарстві, моряків та рибалок, корінного населення та населення, яке веде племінний спосіб життя, працівників плантацій, сестринського персоналу тощо).

Наступну підгрупу нормативно-правових актів МОП складають рекомендації. На відміну від конвенції, реко-

мендація МОП – це міжнародно-правовий акт з питань праці рекомендаційного характеру, тобто його виконання не є обов'язковим для учасників МОП. Порушення рекомендацій не тягне за собою настання якихось юридичних наслідків. Ці документи є офіційно висловленою позицією певних інституцій Міжнародної організації праці з приводу конкретних питань. Рекомендації не потребують ратифікації, але статтею 19 Конституції МОП, зокрема, передбачено обов'язок країн-учасниць повідомляти Генерального директора МБП у відповідні періоди згідно з проханням Адміністративної ради МОП про виконання в їхній країні тих чи інших рекомендацій МОП, про заходи, які вживаються, та причини, які унеможливають їх виконання, тобто формально звітувати про виконання рекомендацій все ж таки необхідно, а отже, необхідно й уживати відповідних заходів на національному рівні з метою їх належного виконання [11, с. 87].

До основних рекомендацій МОП, на нашу думку, слід віднести такі: Рекомендацію

№ 1 про безробіття, Рекомендацію № 2 про взаємність у сфері відносин до працівників-мігрантів, Конвенцію № 3 про зайнятість жінок до та після пологів (1919 р., ратифіковано 26 країнами – учасницями МОП); Рекомендацію № 3 про профілактику сибірки; Рекомендацію № 4 про захист жінок і дітей від сатурнізму, Рекомендацію № 5 про створення інспекцій праці (служб охорони здоров'я), Рекомендацію № 6 про застосування Бернської Конвенції 1906 р. про заборону використання білого фосфору у сірниковому виробництві тощо.

Підсумовуючи викладене стосовно проблеми систематизації міжнародних нормативно-правових актів у сфері праці, зауважимо, що протягом багатьох років на міжнародному рівні було ухвалено цілу низку таких документів, які, беззаперечно, якісно та ефек-

тивно вплинули на формування трудового законодавства багатьох країн світу, і Україна в цьому контексті не є винятком. Що ж стосується особливостей систематизації міжнародних нормативно-правових актів у сфері праці, то до них, на нашу думку, слід віднести такі:

– наявну міжнародну нормативно-правову базу спрямовано на врегулювання досить широкого кола відносин у сфері праці;

– їх систематизація українським законодавцем може здійснюватися виключно в спосіб обліку;

– відсутність дієвого міжнародного та вітчизняного механізму систематизації таких актів;

– вільний вибір і досить широке коло критеріїв для систематизації міжнародних нормативно-правових актів у сфері праці.

Бібліографічні посилання

1. Міжнародна організація праці // Постійне представництво в країні при відділенні ООН та інших міжнародних організаціях в Женеві : офіц. веб-сайт. URL: <https://geneva.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/labour>.

2. Чанишева Г. І. Колективні відносини у сфері праці: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 /

Одеська нац. юрид. акад. Одеса, 2001. С. 236.

3. Програми Гідної праці – основа співробітництва МОП з Україною // Державна служба зайнятості : офіц. сайт. URL: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=M68439&cat_id=366755.

4. Популярна юридична енциклопедія / В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (кер.) та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2002. С. 211.

5. Чорноус О. В. Джерела міжнародно-правового регулювання праці та їх вплив на національне законодавство. Право і безпека. 2012. № 4. С. 252.

6. Конвенція МОП про безробіття 1919 року : міжнародний документ від 29.10.1919 № 2 // БД «Законодавство України» / ВР України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_143/conv.

7. Конвенція про політику в галузі зайнятості № 122 : міжнародний документ від 09.07.1964 № 122 // БД «Законодавство України» / ВР України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_062.

8. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю : міжнародний документ від 28.06.1930 № 29 // БД «Законодавство України» / ВР України URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136/conv.

9. Конвенція про працю жінок у нічний час: міжнародний документ від 19.06.1934 № 41 : (переглянута 1934 р.) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_081/conv.

10. Зеркалов Д. В. Охорона праці в галузі. Загальні вимоги. : навч. посіб. Київ : Основа, 2011. 551 с.

11. Місяць О. Д. Організаційно-правові засади міжнародного регулювання трудових відносин на прикладі Міжнародної організації праці. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Політичні науки. 2016. № 2. С. 86–95.

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС:

Кармаза О. О.,

доктор юридичних наук, професор

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЯК ГАРАНТІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРШЕННЯ

В статті розкрито проблеми та можливості запровадження в Україні дистанційної форми здійснення цивільного судочинства відповідно до міжнародного права та стандартів права Європейського Союзу, а також з урахуванням дії на території України спеціальних правових режимів: режимів воєнного чи надзвичайного стану. Об'єктом дослідження є процесуальні відносини, які виникають у зв'язку із захистом прав чи інтересів фізичних осіб, юридичних осіб, держави в цивільному судочинстві, та які обтяжені дією правового режиму воєнного чи надзвичайного стану на території України. Метою дослідження є встановлення можливості реалізації дистанційної форми (дистанційного режиму, онлайн режиму) здійснення цивільного судочинства в Україні відповідно до стандартів права Європейського Союзу та з урахуванням норм Конституції України. Запропоновано авторське бачення модифікації процесуальних прав осіб у цивільному судочинстві. Отримало подальший розвиток поняття «захист прав у цивільному судочинстві» в частині розширення його змісту. Досліджено поняття «електронне судочинство» та «дистанційна форма судочинства», розглянуто співвідношення цих понять. Доведено, що запровадження дистанційної форми розгляду цивільних справ в практичній площині без внесення відповідних змін в законодавство України є неможливим. Звертається увага на тому, що це питання

потребує комплексного вирішення з метою створення належної законодавчої бази. В статті електронний суд чи електронне судочинство розглядаються як елемент дистанційної форми судочинства, яка запроваджується як додатковий інститут здійснення цивільного судочинства під час дії спеціального правового режиму, встановленого законом, та який забезпечить віддалений розгляд справ у суді у межах, порядку та в спосіб, визначений ЦПК. Звертається увага на те, що під електронним судочинством, запровадженим в цивільному процесі, у вузькому значенні розуміється електронний документообіг та проведення судових засідань у режимі відеоконференції. Встановлено, що для науки цивільного процесу та практики залишаються актуальними та потребують подальших наукових досліджень проблеми, пов'язані із застосуванням цифровізації правосуддя, зокрема застосування в судовому процесі штучного інтелекту. Методологічною основою дослідження є філософсько-правові засади пізнання соціальних явищ, зокрема тих, що стосуються охорони, захисту та відновлення прав осіб (громадян та юридичних осіб) у цивільному процесі. В статті застосовано діалектичний, системно-структурний, нормативно-логічний, соціологічний, порівняльно-правовий методи пізнання. За результатами проведеного дослідження запропоновано удосконалення норм цивільного процесуального законодавства України.

Ключові слова: цивільний процес, дистанційна форма судочинства, електронне судочинство, євроінтеграція, права людини, воєнний стан.

DIGITALIZATION OF COURT SESSIONS IN CIVIL JUDICIARY AS A GUARANTEE OF ENSURING HUMAN RIGHTS: PROBLEMS AND WAYS OF SOLUTION

Karmaza O.O.,

Doctor of Law, Professor,

Professor Institute Of Continuing Education Taras Shevchenko

National University of Kyiv,

Vasylkivska st, 36, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0003-4895-5220

The article reveals the problems and possibilities of introducing a remote form of civil justice in Ukraine in accordance with international law and European Union law standards, as well as taking into account the operation of special legal regimes on the territory of Ukraine: martial law or state of emergency regimes. The object of the study is procedural relations that arise in connection with the protection of the rights or interests of individuals, legal entities, and the state in civil proceedings, and which are burdened by the effect of the legal regime of martial law or a state of emergency on the territory of Ukraine. The purpose of the study is to establish the possibility of implementing a remote form (remote mode, online mode) of conducting civil proceedings in Ukraine in accordance with the standards of European Union law and taking into account the norms of the Constitution of Ukraine. The author's vision of modification of the procedural rights of persons in civil proceedings is proposed. The concept of "rights protection in civil proceedings" was further developed in terms of expanding its content. The concepts of "electronic justice" and "remote form of justice" were studied, and the relationship between these concepts was considered. It has been proven that the introduction of a remote form of consideration of civil cases is practically impossible without making appropriate changes to the legislation of Ukraine. Attention is drawn to the fact that this issue requires a comprehensive solution in order to create an appropriate legislative framework. In the article, the electronic court or electronic proceedings are considered as an element of a remote form of judicial proceedings, which is introduced as an additional institution for the implementation of civil proceedings during the operation of a special legal regime established by law, and which will ensure remote consideration of cases in court within the limits, order and manner determined by the Code of Civil Procedure. Attention is drawn to the fact that electronic court proceedings, introduced in the civil process in a narrow sense, are understood as electronic document circulation and the holding of court hearings in video conference mode. It was established that for the science of civil procedure and practice, the problems related to the use of digitalization of justice, in particular the use of artificial intelligence

in the judicial process, remain relevant and require further scientific research. The methodological basis of the study is the philosophical and legal basis of knowledge of social phenomena, in particular, those related to the protection, protection and restoration of the rights of individuals (citizens and legal entities) in the civil process. The article uses dialectical, systemic-structural, normative-logical, sociological, comparative-legal methods of cognition. Based on the results of the research, it is proposed to improve the norms of the civil procedural legislation of Ukraine.

Key words: civil process, electronic justice, European integration, human rights, martial law.

Вступ. Станом на жовтень 2022 року в Україні вже восьмий рік триває військова агресія Росії проти України. Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64, затвердженим Законом «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», в Україні введено воєнний стан. В Україні до сьогодні діє правовий режим воєнного стану на підставі відповідних Указів Президента, затверджених законами. Дія правового режиму воєнного чи надзвичайного стану зумовлює модифікацію існуючих прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб, а в юриспруденції – нові наукові дослідження з окресленої проблеми.

Крім того, вісім років тому (2014 р.) Верховна Рада України та Європейський Парламент одночасно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [1], яка сприяла подальшому розвитку права України в руслі євроінтеграції. 28 лютого 2022 року в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні, підтримуючи цілі, визначені у ст. 2 Договору про Європейський Союз [2], було підписано заяву про вступ України до ЄС і у березні 2022 року Європейський Парламент рекомендував державам-членам ЄС працювати над наданням статусу кандидата на членство у ЄС для України. В червні 2022 року Україна отримала статус країни-кандидата.

Спровоковані дією правового режиму воєнного стану проблеми захисту прав громадян в частині обмеження прав громадянина на захист у суді через неможливість здійснення судочинства на окупованих територіях України, територіях України, де ведуться чи велися бойові дії тощо, а також вибраний Україною європейський напрямок розвитку вимагають від вчених, науковців та суб'єктів законодавчої ініціативи, застосувавши принципи верховенства права та запобігання порушенню і обмеженню прав осіб, розробити та запровадити належні й ефективні засоби захисту права громадян на судовий захист в Україні. Тож доцільно говорити про правову рефлексію – про відображення в структурі та змісті прав і обов'язків тих реалій, що притаманні надзвичайній ситуації, та на які необхідно адекватно реагувати [3, с. 56]. Тобто, йдеться про модифікацію цивільних процесуальних прав та обов'язків [4, с. 1156-1164].

Відтак існує необхідність реагування на удосконалення та запровадження належних механізмів захисту прав осіб

в цивільному судочинстві. На це, зокрема, звернув увагу Голова Верховного Суду В.Князєв та запропонував створити механізм, що гарантував би громадянам доступ до правосуддя незалежно від ситуації в країні. Також він акцентував увагу на цифровізації правосуддя, а саме, на забезпеченні можливості учасникам процесу віддаленого доступу до суду та здійснення правосуддя в дистанційному режимі [5].

Проблеми своєчасного, доступного, ефективного захисту прав громадян у суді в умовах дії режимів воєнного чи надзвичайного стану на території України, а також проблеми, які пов'язані із розвитком цивільного процесу в напрямку євроінтеграції є предметом дослідження в Україні. Так, ці проблеми досліджували: С.Короед, В.Махінчук (Проблеми відшкодування майнової шкоди, завданої пошкодженням нерухомого майна внаслідок збройної агресії Російської Федерації, 2022), Д.Луспенник (Цивільний процес в умовах воєнного стану, 2022), Т.Комарова (Законодавство Європейського Союзу та вплив практики суду ЄС на

становлення європейського цивільного процесу, 2018), В.Бобрик (Спрощення судового розгляду справ з невеликою ціною позову: європейський досвід та перспективи в Україні, 2016), І. Ізарова (Теоретичні засади цивільного процесу Європейського Союзу, 2015) та ін. Разом з тим, в науці цивільного процесу, а також на законодавчому рівні не вирішена проблема повноцінної дистанційної форми розгляду цивільних справ, яка б сприяла своєчасному, об'єктивному, всебічному захисту прав осіб в суді та відповідала б правовим засадам Європейського Союзу.

Метою дослідження є встановлення можливості реалізації дистанційної форми (дистанційного режиму, онлайн режиму) здійснення цивільного судочинства в Україні відповідно до стандартів права Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Пандемія Covid-19, введення в Україні правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, неможливість здійснення цивільного судочинства через військову агресію Росії на території України

ці та інші проблеми, а також обраний Україною євроінтеграційний курс, вказують на необхідність удосконалення цивільного процесуального законодавства України в частині фундаменталізації прав й свобод людини і громадянина та забезпечення доступності правосуддя як міжнародного стандарту справедливого судочинства, зокрема, шляхом цифровізації. В Декларації Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (СЕРЕJ) Ради Європи (2020 р.) вказала на необхідність прийняття ефективних рішень під час дії пандемії для забезпечення безперервності роботи судів та доступу до правосуддя. При цьому звернула увагу, що ІТ-рішення (онлайн-послуги, дистанційні судові засідання та відеоконференції) та подальший розвиток цифрового правосуддя мають завжди здійснюватися у відповідності до основних прав та принципів справедливого судового розгляду [6]. Впровадження можливості дистанційного режиму правосуддя в Україні широко почало обговорюватися після появи в Україні пандемії Covid-19 [7]. Тож тема

цифровізації правосуддя не є новою.

Судді звертають увагу на те, що зміст та форма провадження у цивільних справах в умовах воєнного стану повинні відповідати завданням та основним засадам цивільного судочинства, але мають бути особливості здійснення такого провадження в умовах воєнного чи надзвичайного стану [8]. Здійснення правосуддя судами в умовах дії воєнного стану має здійснюватися не лише в нерозривній зв'язці із забезпеченням реальної доступності кожного до правосуддя, а й забезпечення необхідних умов для роботи суддів, системи судоустрою України. Це потребує створення належної законодавчої бази [9].

Підтримуючи науково-практичну дискусію, зазначимо, що є необхідність обговорення та закріплення дистанційної форми судового засідання у випадках, в межах та в порядку, визначеному в Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК) та з дотриманням міжнародних принципів і європейських стандартів в частині доступу до суду та дії принципу пра-

ва на справедливий судовий розгляд. Застосування дистанційної форми відповідає Директиві Європейського Парламенту і Ради (ЄС) про запровадження Європейського кодексу електронних комунікацій, Європейської етичної хартії використання штучного інтелекту в судових системах і реаліях, що їх оточують, тощо.

Відтак пропонуємо розрізнити поняття «електронне судочинство» та «дистанційна форма судочинства». Законодавство України не використовує та не розкриває їх значення. Разом з тим, ЦПК визначає підстави, межі та способи застосування Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (ст. 14), подачу заяви та документів в електронній формі (ст. ст. 43, 62, 128, 177), електронних доказів (ст. ст. 76, 83, 85, 93, 95, 100, 101, 146, 175), використання систем відеоконференц-зв'язку (ст. ст. 7, 14, 67, 69, 72, 73, 74, 203, 212) тощо. Крім того, ст. 11 Закону «Про судоустрій та статус суддів» визначає, що додатковим способом інформування ... може бути надання інформації з використанням Єдиного державного веб-порталу електро-

них послуг. Узагальнивши ці та інші норми законодавства України, дійдемо висновку, що в ньому визначається порядок, межі та спосіб електронного документообігу, а також проведення судового засідання в режимі відеоконференції (електронний суд у вузькому значенні).

В юриспруденції зазначається, що електронний суд – це підсистема ЄСІТС, що забезпечує можливість користувачам у передбачених законодавством випадках відповідно до наявних технічних можливостей підсистеми ЄСІТС реалізованого функціоналу створювати та надсилати в електронному вигляді процесуальні чи інші документи до суду, інших органів та установ у системі правосуддя, а також отримувати інформацію про стан і результати розгляду таких документів чи інші документи [10]. Електронний суд як елемент інформаційного суспільства – це самостійна унікальна форма судового процесу, заснованого на новітніх ІТ, що забезпечують повний цикл розгляду судової справи в електронному форматі [11]. Електронне правосуддя охо-

плює широкий спектр ініціатив, включаючи використання електронної пошти, подання позовів у режимі онлайн, надання інформації в Інтернеті, використання відеоконференцій, відстеження в реальному часі реєстрації та стадій розгляду справи, а також отримувати доступ до інформації тощо [12].

З цими та іншими висновками тяжко не погодитися, оскільки дійсно електронний суд в частині електронного документообігу в судовому процесі, а також проведення засідань в режимі відеоконференцій існує в Україні. Плюси та мінуси електронного суду широко висвітлюються вченими та практиками. А саме, В.Бобриком, Н.Голубєвою, Ж.Васильєвою-Шаламовою, О.Захаровою, О.Грабовською, С.Короєдом, Г.Тимченком, Р.Ханик-Посполітак та ін.

Вважаємо, що електронний суд слід розглядати як елемент дистанційної форми судочинства, яка може бути запровадженою як додатковий інститут здійснення цивільного судочинства під час дії спеціального правового режиму, встановленого законом, та

який забезпечить віддалений розгляд справ у суді у межах, порядку та в спосіб, визначений ЦПК. Такий висновок зумовлений подіями, пов'язаними із збройною агресією Росії на території України, дією правового режиму воєнного стану, небезпеками, які виникають в умовах воєнного стану для життя, здоров'я громадян тощо, а також підтверджується судовою практикою (ухвала ВП ВС від 7.06.2022 у справі №910/10006/19).

Перехід на дистанційну форму правосуддя під час дії правового режиму воєнного стану чи надзвичайного стану забезпечить гарантоване міжнародними договорами України (ст. 6 Європейської конвенції з прав людини), Конституцією України, ЦПК право на справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд справи у суді, сприятиме виконанню вимог Конституції, Закону «Про правовий режим воєнного стану» та інших законів України в частині здійснення правосуддя під час дії правових режимів (воєнного стану, надзвичайного стану чи режиму тимчасово окупованих територій України [13]).

Однак законодавство не регулює відносини використання дистанційної форми судочинства як форми, яка діє віддалено від приміщення суду. Більш того, норми Закону «Про судоустрій та статус суддів» забороняють проводити судові засідання поза спеціально обладнаних для цього приміщень. Разом з тим, вважаємо, що правовий механізм дистанційного режиму правосуддя може бути схожим на дистанційний режим проведення засідань Центральної виборчої комісії (ст. 11 Закону «Про Центральну виборчу комісію»).

У зв'язку з цим, пропонуємо внести зміни до Закону України «Про судоустрій та статус суддів», а також ЦПК в частині запровадження на період дії спеціальних правових режимів, визначених законом, у судовому процесі особливої онлайн роботи суду (дистанційного режиму), які б визначали порядок, підстави, межі, строки онлайн розгляду і вирішення цивільних справ з дотриманням завдань, визначених ЦПК. На науковому рівні – розширити зміст поняття «захист прав у цивіль-

ному судочинстві» в частині здійснення онлайн судових засідань (дистанційного режиму правосуддя). Також вбачається доцільним продовжити розробку теми запровадження цифровізації правосуддя шляхом залучення штучного інтелекту (далі – ШІ), яка відповідає Європейській етичній хартії використання штучного інтелекту в судових системах і реаліях, що їх оточують, Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні тощо, та може бути предметом окремого проекту закону України.

Загалом тема ШІ в судовому процесі не є новою для науки, однак потребує подальших досліджень. Запровадження ШІ в механізмі охорони та захисту прав та свобод учасників судового процесу повинно бути адаптованим до суспільних відносин, не порушувати конституційні права та свободи людини і громадянина в Україні, мати законодавче підґрунтя, а також враховувати Рекомендації CM/Rec(2020)1 Комітету Міністрів держав-членам щодо впливу алгоритмічних систем на права людини тощо [14].

Висновки. Регулювання відносин у цивільному процесі, ґрунтуючись на динаміці розвитку та утвердженні системи правових принципів, визначених в Конституції України, міжнародному та європейському праві, має передбачати ефективні, своєчасні та обґрунтовані правові механізми захисту прав громадян у суді, спрямовані на забезпечення безперервності здійснення правосуддя. Тож, зміст поняття «захист прав у цивільному судочинстві» у широкому розумінні слід розглядати через здійснення онлайн судових засідань у цивільному судочинстві у випадках дії спеціальних правових режимів, у порядку, межах, строки та з підстав, визначених ЦПК. Запровадження дистанційної форми розгляду цивільних справ в практичній площині без внесення відповідних змін в законодавство України є неможливим.

З метою забезпечення безперервності здійснення захисту прав осіб в цивільному судочинстві пропонуємо "електронне судочинство" розглядати як елемент дистанційної форми, яка запроваджується як додатковий ін-

ститут здійснення цивільного судочинства під час дії спеціального правового режиму, встановленого законом, та який забезпечить віддалений розгляд справ у суді у межах, порядку та в спосіб, визначений ЦПК.

Потребують подальших наукових досліджень проблеми, пов'язані із застосуванням цифровізації правосуддя, зокрема щодо застосування в суді ІІІ.

Література

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

2. Consolidated version of the Treaty on European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M%2FTXT>.

3. Приватні та публічні інтереси в умовах пандемії Covid-19: колізії та правові шляхи вирішення: монографія. Є.О. Харитонов, О.І.Харитонova, С.Б.Булеца. Одеса. Вид. дім «Гельветика». 2021. 316 с.

4. Кармаза О.О. Захист прав та інтересів громадян у цивілістичному процесі в умовах військового стану та військової агресії росії проти України. Російсько-українська війна (2014–2022 рр.): історичні, політичні, культурно-освітні, релігійні, економічні та правові аспекти: Наукова монографія. Рига, Латвія : “Baltija Publishing”, 2022. 1421 с. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-144>

5. Треба створити механізм, що гарантував би громадянам доступ до правосуддя незалежно від ситуації в країні – Голова ВС. 18 серпня 2022. Верховний Суд. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1309125/>

6. Декларація СЕРЕЈ. Отримані уроки і виклики, які постали перед судовою владою під час пандемії Covid-19 і після неї. Неофіційний переклад, здійснений Верховним Судом. URL: <https://rm.coe.int/cepej-declaration-on-lessons-learned-cepej-2020-8rev/16809ede8b>

7. Приватні та публічні інтереси в умовах пандемії Covid-19: колізії та правові шляхи вирішення: монографія. Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, С.Б.Булеца. Одеса: Вид. дім «Гельветика». 2021. 316 с.

8. Луспеник Д. Цивільний процес в умовах воєнного стану. Верховний Суд. 17 червня 2022 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_present/2022_06_21_present_L.pdf

9. Смокович М.І. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін. Науковий вісник Ужгородського Національного

Університету. Серія ПРАВО. Випуск 70. 2022. С.450-455. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.72>

10. Електронний суд. Вікіпедія. URL: https://wiki-ccs.court.gov.ua/w/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F:%D0%95%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%81%D1%83%D0%B4

11. Бринцев О. В. «Електронний суд» в Україні. Досвід та перспективи : монографія. Х. : Право, 2016. 72 с.

12. Посібник з європейського права з питань доступу до правосуддя. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_access_justice_UKR.pdf

13. Кармаза О.О. Забезпечення цивільних прав громадян в умовах дії правового режиму на тимчасово окупованій території України: загальнотеоретичні положення нотаріального процесу. Публічне право. 2015. № 3 (19). С. 305-313.

14. Кармаза О.О. Правова природа штучного інтелекту та цифрових технологій у цивілістичному процесі України. Науковий вісник публічного та приватного права. 2021. Випуск 4. С. 24-30. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.4.4>

Позов Денис Аполлонович,
аспірант

ПРИНЦИПИ МЕДІАЦІЇ: НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ НОРМ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

З науково-практичної точки зору розкрито зміст терміну «принципи медіації», який використовується в законодавстві України. Запропоновано під принципами медіації розуміти теоретично визначені та нормативно закріплені (в законодавстві про медіацію) основні положення (вихідні ідеї), які відображають організаційну структуру суб'єктів, що забезпечує проведення медіації, а також вказують на особливості проведення процедури медіації, визначають спеціальні права та обов'язки учасників процесу медіації, особливості прийняття та виконання угоди за результатами медіації, та є основою розвитку інституту медіації та законодавства України у сфері медіації. Визначено такі основні ознаки принципів медіації: 1) є вихідними (основними) засадами медіації; 2) мають нормативний виклад загального та універсального характеру; 3) направлені на регулювання суспільних відносин в процесі медіації; 4) є імперативними; 5) вказують на розвиток та формування інституту медіації в Україні; 6) взаємодіють з іншими галузевими принципами права, утворюючи систему принципів права; 7) чітко визначені в Законі України «Про медіацію» чи слідує з норм законодавства у сфері медіації тощо. Доведено, що зміст медіації розкривається в особливій системі принципів медіації, які в сукупності визначають індивідуальні особливості інституту медіації, який може бути застосований в цивільному процесі України. Здійснено науково-практичний аналіз норм Закону України «Про медіацію» в частині нормативного викладу змісту принципів медіації. Досліджено співвідношення принципів цивільного процесу та принципів медіації. Доведено, що Закон

України «Про медіацію» визначає дві основні умови проведення процесу медіації: взаємна згода сторін (вільне волевиявлення); дотримання основних засад (принципів) медіації. Запропоновано класифікацію принципів медіації, а саме: принципи права, які визначають вектор забезпечення суб'єктивних прав та свобод осіб в процесі медіації, за територіальною ознакою пропонується поділяти на міжнародно-правові та національно-правові принципи. Метою статті є науково-практичний аналіз підходів щодо визначення поняття «принципи медіації», класифікації та ознак принципів медіації в праві України, взаємозв'язку принципів медіації та принципів цивільного процесу, а також розробка пропозицій удосконалення Закону України «Про медіацію». Теоретико-методологічну основу цієї статті становлять система філософських, загальнонаукових і спеціальних методів, призначених для отримання об'єктивних, достовірних результатів. За результатами дослідження запропоновано удосконалення норм Закону України «Про медіацію».

Ключові слова: медіація, права людини, цивільний процес, принципи, євроінтеграція.

PRINCIPLES OF MEDIATION: A SCIENTIFIC AND PRACTICAL ANALYSIS OF UKRAINIAN LEGISLATION STANDARDS

Pozov D.A.

PhD candidate of Department of the problems of private law,
Academician F.H. Burchak Scientific Research Institute of Private
Law and Entrepreneurship, 23-A Raevskoho str., Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0003-3357-1937

dpozov@gmail.com

The article reveals the concept of the content of the "principles of the mediation process". It is suggested that the principles of the mediation process should be understood as theoretically defined and normatively established (in the legislation on mediation) basic provisions (basic ideas), which reflect the organizational structure of the entities that ensure mediation, and also indicate the peculiarities of the mediation procedure, define special rights and responsibilities of the participants in the mediation process, features of the adoption

and implementation of the agreement based on the results of the mediation, and is the basis of the development of the institution of mediation and legislation of Ukraine in the field of mediation. The following main features of the principles of mediation are defined: 1) they are the initial (basic) principles of mediation; 2) have a normative statement of a general and universal nature; 3) aimed at regulating social relations in the mediation process; 4) are imperative; 5) indicate the development and formation of the institution of mediation in Ukraine; 6) interact with other sectoral principles of law, forming a system of principles of law; 7) are clearly defined in the Law of Ukraine "On Mediation" or follow from the norms of legislation in the field of mediation, etc. It is proved that the content of mediation is revealed in a special system of mediation principles, which collectively determine the individual features of the institution of mediation, which can be applied in the civil process of Ukraine. A scientific and practical analysis of the norms of the Law of Ukraine "On Mediation" was carried out in the part of the normative statement of the content of the principles of mediation. The relationship between the principles of the civil process and the principles of mediation has been studied. It has been proven that the Law of Ukraine "On Mediation" defines two main conditions for conducting the mediation process: mutual consent of the parties (free expression of will); compliance with the basic principles (principles) of mediation. A classification of the principles of mediation is proposed, namely: the principles of law that determine the vector of ensuring the subjective rights and freedoms of individuals in the process of mediation, it is proposed to divide them into international legal and national legal principles based on territorial characteristics. The purpose of the article is a scientific and practical analysis of approaches to the definition of the concept of "mediation principles", classification and features of mediation principles in the law of Ukraine, the relationship between mediation principles and civil process principles, as well as the development of proposals for improving the Law of Ukraine "On Mediation". The theoretical and methodological basis of this article is a system of philosophical, general scientific and special

methods designed to obtain objective, reliable results. According to the results of the study, it is proposed to improve the norms of the Law of Ukraine "On Mediation".

Key words: mediation, human rights, civil process, principles, European integration.

Вступ. У грудні 2021 року прийнято Закон України "Про медіацію", а відтак законодавчо визначено порядок, мету, строки та підстави застосування альтернативного способу врегулювання спорів (конфліктів) між особами публічного та приватного права.

Разом з тим, звернення до суду є універсальним механізмом захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб (Рішення Конституційного Суду України від 12.04.2012 р. № 9-рп/2012). При цьому судовий захист вважається найбільш дієвою гарантією відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина (Рішення Конституційного Суду України від 9.09.2010 р. № 19-рп/2010), а також гарантією реалізації інших конституційних прав і свобод, їх утвердження й захисту за допомогою правосуддя (Рішення Конституційного Суду України від 23.11.2018 р. № 10-рп/2018). Разом з тим,

в Конституції України передбачено, крім судової форми захисту прав, й позасудову форму захисту прав громадян. Принагідно також зазначимо, що термін «медіація» в Конституції України не використовується.

Вважаємо, що становлення інституту медіації в Україні відповідає міжнародним та європейським стандартам розвитку права. Так, важливими та такими, що можуть бути відображені в законодавстві, для України, як держави, яка з 23 червня 2022 року стала кандидатом на членство у Європейській Союз, є положення, які містяться в Рекомендації № R(98)1 про медіацію у сімейних справах, Рекомендації № R(99)19 про медіацію у кримінальних справах, Рекомендації Rec(2001)9 про альтернативу судовому провадженню для адміністративних органів влади та приватних сторін, Рекомендації (2002)10 щодо цивільних справ, Директи-

ві 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 р. з певних аспектів медіації у цивільних і комерційних справах тощо.

Проте неоднозначність та нечіткість формулювання змісту норм принципів медіації в Законі України «Про медіацію», «штучне обрізання» переліку принципів в ст. 4 цього Закону тощо ускладнює правозастосовну практику та робить її неоднозначною. Крім того, в юриспруденції не до кінця досліджено питання взаємодії принципів медіації з галузевими принципами, наприклад, йдеться про застосування принципу конфіденційності медіації в судовому процесі, а також принципів права Європейського Союзу. Тобто наведене вказує на актуальність дослідження.

Темі принципів права достатньо приділено уваги в юриспруденції. Так, наприклад, в науці цивільного процесу тему принципів цивільного процесу досліджували (С.Бичкова, О.Захарова, О.Грабовська, Н.Голубєва, В.Комаров, С.Короєд, О.Кармаза, В.Кройтор, Р.Мінченко, Г.Тимченко, Ю.Притика та ін.). Окремі

принципи медіації були предметом дослідження Т.Білик, Р.Гаврилук, І.Городиський, Н.Мазаракі, Ж.Васильєва-Шаламова, О.Можайкіна та ін. Крім того, деякими вченими здійснено науково-практичний аналіз норм проекту закону про медіацію, який прийнято за основу Закону України «Про медіацію», та запропоновано редакції відповідних статей проекту. Хоча пропозиції є слушними, відображення в Законі України «Про медіацію» вони не отримали. Мова йде, наприклад, про наукову роботу О.Кармази та Д.Кушерець [1]. Разом з тим, в науці бракує комплексних робіт щодо дослідження загальної характеристики принципів медіації в контексті євроінтеграційного розвитку права України та їх ролі в цивільному процесі.

Метою статті є науково-практичний аналіз підходів щодо визначення поняття «принципи медіації», класифікації та ознак принципів медіації в праві України, взаємозв'язку принципів медіації та принципів цивільного процесу, а також розробка пропозицій удосконалення Закону України «Про медіацію».

Виклад основного матеріалу.

Відповідно до норм Закону України «Про медіацію» (далі – Закон України), Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) в цивільному судочинстві застосовується медіація, яка ґрунтується на принципах медіації. Це, зокрема, підтверджується ст. 3 Закону України, яка поширює дію цього Закону на відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових справах, а також рядом статей ЦПК (ст. ст. 49, 61, 70, 142, 197, 198, 210, 251, 253 ЦПК) [2].

Відповідно до ст. 4 Закону медіація проводиться за взаємною згодою сторін медіації з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації. Тобто, цей Закон визначає дві основні умови проведення процесу медіації: взаємна згода сторін (вільне волевиявлен-

ня); дотримання основних засад (принципів) медіації.

У тлумачному словнику термін "принцип" (лат. *principium* – основа, начало) розкривається як: центральне пояснення, особливість, покладене в основу створення або здійснення чого-небудь [3]; основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т.ін. [4].

В юриспруденції доводиться, що принципи права, як і право, мають недержавне походження. Держава долучилася до їхнього формування лише на певних історичних етапах правового розвитку, коли суто емпіричний процес правотворення та усна форма передачі правової інформації виявилися неспроможними забезпечити надійне нормативно-правове регулювання в умовах ускладнення суспільних відносин та їх зростаючого динамізму [5]. Принципи права виступають у якості своєрідної конструкції, на якій базуються і реалізуються не тільки окремі норми права, інститути і галузі права, а й уся система права. Принципи права є керівними засадами при

розв'язанні конкретних юридичних справ, особливо при застосуванні закону у випадку наявності прогалин у законодавстві [6].

Тож, принципи процесу медіації відображають зміст, ознаки та основні положення процесу медіації, взаємодіють з принципами інших галузей права в випадку застосування процедури медіації. Так, відповідно до ст. 49 ЦПК сторони можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу. Тобто ЦПК передбачив застосування принципів медіації та принципів цивільного судочинства (наприклад, ст. ст. 2-13 ЦПК) при вирішенні конкретного спору (конфлікт) у цивільній справі тощо.

У правовій науці бракує єдиної думки про принципи права. Разом з тим, вони розглядаються як: основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього та міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації [7];

відправні ідеї існування права, які містять найважливіші закономірності й підвалини певного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і становлять його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальною значимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення суспільного ладу [8].

Отже, принципи процесу медіації, на підставі яких вирішується спір в цивільному процесі – це теоретично визначені та нормативно закріплені (в законодавстві про медіацію) основні положення (вихідні ідеї), які відображають організаційну структуру суб'єктів, що забезпечує проведення медіації, а також вказують на особливості проведення процедури медіації, визначають спеціальні права та обов'язки учасників процесу медіації, особливості прийняття та виконання угоди за результатами медіації, та є основою розвитку інституту медіації та законодавства України у сфері медіації.

Принципи медіації відрізняються універсальністю, вищою імперативністю та

становлять основу правового забезпечення прав та інтересів громадян України, іноземців, осіб без громадянства та юридичних осіб в процесі медіації загалом та в цивільному процесі зокрема.

Узагальнивши наукові праці в частині поняття та ознак принципів медіації, норми Закону України, виділимо основні ознаки принципів медіації: 1) є вихідними (основними) засадами медіації; 2) мають нормативний виклад загального та універсального характеру; 3) направлені на регулювання суспільних відносин в процесі медіації; 4) є імперативними; 5) вказують на розвиток та формування інституту медіації в Україні; 6) взаємодіють з іншими галузевими принципами права, утворюючи систему принципів права; 7) чітко визначені в Законі України чи слідує з норм законодавства у сфері медіації тощо. Таким чином зміст медіації розкривається в особливій системі принципів медіації, які в сукупності визначають індивідуальні особливості інституту медіації, який може бути застосований в цивільному процесі України.

Українська правова наука не має чітких критеріїв класифікації принципів права в контексті охорони та захисту прав і свобод громадян та юридичних осіб. В юриспруденції використовуються різні класифікатори принципів права, а інколи принципи права досліджуються без віднесення їх до певних груп. Вважаємо, що принципи права, які визначають вектор забезпечення суб'єктивних прав та свобод осіб в процесі медіації, за територіальною ознакою доцільно поділяти на міжнародно-правові та національно-правові принципи.

Отже, до міжнародно-правових принципів медіації доцільно віднести принципи медіації, які слідує з норм міжнародних актів, Конституції України, чинних міжнародних договорів України та гарантують особам публічного та приватного права захист та охорону їх прав в процесі медіації.

Статтею 26 Конституції України передбачено, що іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами

і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, - за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Отже, в Україні для іноземців та осіб без громадянства встановлено принцип національного правового режиму. Так, відповідно до ст. 1 та 5 Закону України іноземці, які перебувають в Україні на законних підставах, мають право звернутися до медіатора щодо запобігання чи врегулювання конфлікту (спору) шляхом медіації. Наприклад, подружжя (громадяни Франції та України) мають право звернутися до медіатора в Україні щодо врегулювання їхнього сімейного спору (конфлікту). В такому разі специфіка правовідносин з іноземним елементом породжує особливості їх регулювання, а саме: наявність іноземного елемента, залучення інших учасників процесу медіації (наприклад, перекладача), взаємозв'язок та взаємодію кількох правопорядків щодо об'єкта спору (конфлікту) тощо. Відтак для врегулювання відносин слід застосувати принцип колізійного регулювання.

Принцип колізійного регулювання суспільних відносин з іноземним елементом у сфері медіації закріплено в ст. 4 Закону України «Про міжнародне приватне право», за якою право, що підлягає застосуванню до приватноправових відносин з іноземним елементом, визначається згідно із колізійними нормами цього Закону, інших законів та міжнародних договорів України. Цей принцип не передбачено в Законі України «Про медіацію», але він застосовується в силу іншого закону, наприклад, норм Конституції України, ЦПК та Закону України «Про міжнародне приватне право» тощо.

Відповідно до ст. 9 Конституції чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Однак, положення чинних міжнародних договорів України мають вищу юридичну силу, ніж норми законів України. Тому принцип пріоритету норми міжнародного договору перед нормою національного закону закріплено у ст. 2 Закону України. Цей принцип означає, що у разі, коли поло-

ження чинного міжнародного договору України передбачають правила, що відрізняються від тих, що містяться в законі України, застосуванню в процесі медіації підлягають правила цього міжнародного договору України.

До національно-правових принципів права, які складають основу виникнення, розвитку та припинення прав та обов'язків у сфері медіації, та які закріплені у внутрішньому національному законодавстві України, відносяться принципи права, що мають загальний характер та конкретизуються у принципах матеріального та процесуального права. Такі принципи залежно від поширення їх дії у правовій науці поділяють на загальні (загально-правові), галузеві (основні) та міжгалузеві (наприклад, М.Кельман, О.Мурашин, А. Колодій, О.Скакун та ін.).

Так, до загальних принципів, які є керівними засадами при здійсненні прав у сфері медіації, належать такі принципи, як: верховенство права, законності, юридичної рівності перед законом, свободи дій у рамках закону, гарантованого здійснення суб'єктивних прав,

правового захисту порушених прав тощо. Однак, як вбачається із аналізу норм Закону України, Закон не містить посилення на ці принципи права, що не зменшує його ролі в охороні та захисті суб'єктивних прав осіб, а лише вказує на незавершеність його законодавчого закріплення.

У сфері медіації діють загальні та спеціальні принципи медіації. Загальні принципи медіації слідує із норм Конституції України, законів та ЦПК, які регулюють відносини медіації в цивільних спорах в Україні. Спеціальні принципи у сфері медіації визначаються Законом України. Зокрема, Закон України виділяє такі принципи: принцип взаємної згоди, принцип добровільності, принцип конфіденційності, принцип нейтральності, принцип незалежності медіатора, принцип неупередженості медіатора, принцип самовизначення та рівності прав сторін медіації (ст. ст. 5 – 8 цього Закону).

Науково-практичний аналіз норм Закону України, наукових праць дає підстави виділяти серед спеціальних принципів медіації ще й такі

принципи, які слідують із норм цього Закону: принцип структурованості процесу медіації (ст. ст. 16, 17 Закону); принцип інформування (ст. ст. 11, 12, 16 Закону); принцип компетентності медіатора (ст. ст. 9, 10, 12 Закону); принцип індивідуального підходу (ст. 16, 18 Закону); принцип диспозитивності (ст. 1, 3, 5 Закону); принцип рівності прав за мовною ознакою (ст. 14 Закону) тощо.

Загальні та спеціальні принципи медіації поширюються на всі стадії медіації, зокрема й на стадію підготовки до медіації.

Всі принципи медіації, маючи самостійний характер та значення, діють в сукупності. Тож, дія одного з принципів медіації при вирішенні спору у цивільній справі забезпечується дією іншого принципу медіації та відповідає загальним засадам цивільного судочинства. Якщо відсутні умови для дії хоча б одного з принципів медіації, то доцільно вести мову про відсутність можливості застосування інституту медіації як способу врегулювання цивільних спорів та конфліктів в цивільному процесі. У зв'язку

з цим, спір буде вирішуватися лише в цивільному судочинстві без застосування процедури медіації.

Висновки.

Узагальнюючи викладене зазначимо, що Закон визначає дві основні умови проведення процесу медіації: взаємна згода сторін (вільне волевиявлення); дотримання основних засад (принципів) медіації.

Принципи медіації – це теоретично визначені та нормативно закріплені (в законодавстві про медіацію) основні положення (вихідні ідеї), які відображають організаційну структуру суб'єктів, що забезпечують проведення медіації, а також вказують на особливості проведення процедури медіації, визначають спеціальні права та обов'язки учасників процесу медіації, особливості прийняття та виконання угоди за результатами медіації, та є основою розвитку інституту медіації та законодавства України у сфері медіації.

Основними ознаками принципів медіації є такі: 1) є вихідними (основними) засадами медіації; 2) мають нормативний виклад загального та універсального характеру;

3) направлені на регулювання суспільних відносин в процесі медіації; 4) є імперативними; 5) вказують на розвиток та формування інституту медіації в Україні; 6) взаємодіють з іншими галузевими принципами права, утворюючи систему принципів права; 7) чітко визначені в Законі України чи слідують з норм законодавства у сфері медіації тощо.

Зміст медіації розкривається в особливій системі принципів медіації, які в су-

купності визначають індивідуальні особливості інституту медіації, який може бути застосований в цивільному процесі України.

Принципи права, які визначають вектор забезпечення суб'єктивних прав та свобод осіб в процесі медіації, за територіальною ознакою доцільно поділяти на міжнародно-правові та національно-правові принципи.

Література

1. Кармаза О.О., Кушерець Д.В. Медіація в Україні: пропозиції щодо вдосконалення законодавства України. Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 1. С. 105-107.
2. Офіційний веб портал Верховної Ради України. Законодавство України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>
3. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. слів і словосполучень. Укладачі: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. К.: Довіра, 2006. 789 с.
4. Новий тлумачний словник української мови. У трьох томах. Том 2. Укладачі: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. К.: Вид-во «Аконіт», 2004. 926 с.
5. Козюбра М. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. Право України. 2017. № 11. С. 142-164.
6. Кельман М.С., Котуха О.С., Коваль І.М. Загальна теорія держави і права. За заг. ред. д.ю.н., професора М. С. Кельмана. Тернопіль. 2018. 804 с.
7. Юридична енциклопедія. В 6 т. Т. 5. П-С. Ю. С. Шемшученко (голов. редкол.) НАН України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького. К.: Укр. енцикл., 2003. 736 с.
8. Правова система України: історія, стан та перспективи: У п'яти томах. Т.1. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. За заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Х.: «Право», 2008. 728 с

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО:

Стрілько Валентина Юріївна,
кандидат юридичних наук

ОХОРОНА ТА ЗАХИСТ МАЙНОВИХ ПРАВ У СФЕРІ ДОГОВІРНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

У статті досліджено поняття та особливості механізмів охорони і захисту майнових прав сторін цивільно-правового договору. Увагу приділено структурі та аналізу окремих засобів на прикладі поширених видів договорів на стадіях їх укладення та виконання.

Ключові слова: механізм, охорона, захист, майнові права, договір, право власності, засоби охорони, істотні умови.

Strilko V.Yu. PROTECTION AND PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS IN THE FIELD OF CONTRACT LAW OF UKRAINE

The article explores the concept and features of civil protection's and civil storage's mechanisms of property rights of the parties for a civil contract. Attention is paid to the structure and the analysis of individual funds on the example of common types of contracts in the stages of their imprisonment and execution.

Keywords: mechanism, protection, property rights, contract, property right, the means of protection, the essential terms.

Постановка проблеми. підстави до свого розвитку Концепція сильної держави, при наявності стійкого цивільного обороту в сфері товарів, особливо в сфері економічного розвитку, не можлива без робіт, послуг та капіталу. Враховуючи той факт, що власність є реальним соціальним явищем, яке мало місце в усіх суспільних формаціях, то сус-

пільство сформувало певні умовності щодо її захисту у вигляді трьох правових прамочностей: володіння, розпорядження та користування. Посягання хоча б на одну із них через порушення чи невізнання створює підстави для охорони, самозахисту чи судового захисту майнових прав в сфері договірної права.

Аналіз останніх досліджень. Проблема механізму цивільно-правової охорони і захисту у сфері договірної права досліджувалась рядом вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема Т.Боднар, О.Дзєрою, В.Васильєвою, Н.Кузнєцовою, О.Клименко, О.Крупчан, Р.Майдаником, О.Кармазою, Ю.Сидорчук, Х.Майкут, М.Фролковим, С.Фурсою та іншими. Разом з тим, розвиток суспільних відносин в Україні, а також події та дії, які відбуваються у зв'язку із збройною агресією росії на території України, зумовив перегляд відносин у сфері договірної права.

Метою даної статті є дослідження взаємозалежностей, які існують між правом власності і механізмом охорони та захисту майнових прав у сфері договірної права, з

точки зору наповнення такого механізму способами охорони та захисту, вивчення засобів досягнення охоронного та захисного результату за рахунок такого механізму.

Виклад матеріалу. Термін «механізм» в перекладі з грецької означає знаряддя чи пристрій. Не дивлячись на те, що цей термін більш притаманний інженерній галузі, все ж він доволі часто зустрічається в юриспруденції у вигляді словосполучень: «механізм держави» [1, с. 235], «механізм захисту» [2, с. 665], «механізм охорони», «механізм забезпечення прав» [3, с. 14]. Терміни «механізм охорони», «механізм захисту» вживаються науковцями також і в сфері договірної права [4, с. 113], але законодавець не дає дефініцій цих понять ні в загальній частині Цивільного кодексу України, ні в загальних положеннях про договір та договірні зобов'язання зокрема.

Так, О.Скакун, виходячи із загальнотеоретичних положень права, відносить питання охорони та захисту до елементів, які формують поняття «правовий механізм» [5,

с. 190]. Частина науковців (і не безпідставно) розглядають механізм охорони та захисту майна і майнових прав як фізичних, так і юридичних осіб в системі норм кримінального [6] чи адміністративного права. Аналогічно ми можемо сказати, що правовий механізм, як загальне поняття, формується зокрема і за рахунок механізму охорони, і механізму захисту майнових прав сторін цивільно-правового договору.

Враховуючи той факт, що кожний механізм – це чітко організована система, а будь-яка система має свою структуру [7], то безумовно і «механізм охорони» і «механізм захисту» в сфері договірної права мають свою структуру.

Якщо розглядати механізм охорони майнових прав в сфері договірної права на стадії укладення цивільно-правових договорів, то необхідно звернути увагу на те, що дане питання безпосередньо кореспондується до майбутньої стадії договірної процесу – виконання договору, а в подальшому – і до стадії захисту та відновлення порушених чи невизнаних прав та інтересів сторін договору. Разом з тим

предметом охорони на стадії укладення є не право, а той майновий інтерес, який проявляється як з боку оферента, так і з боку акцептанта, оскільки акцептант, знайомлячись із пропозицією оферента щодо умов укладення договору, аналізує та обраховує той економічний ефект, який можливо отримати в кінцевому результаті.

На цій підставі ми можемо говорити, що способом охорони майнового інтересу на етапі укладення цивільно-правових договорів є аналіз економічної доцільності та реальності отримання майнової вигоди, яку планує отримати кожна із сторін договору при його виконанні. Засобами охорони майнових прав та інтересів сторін на цій стадії можуть бути консультації спеціалістів, збір інформації про контрагента з відкритих джерел, про відзиви на продукцію, роботи чи послуги в пресі, мережі Інтернет тощо. Договір як правило укладається у письмовій формі, оскільки остання своєю статичністю доволі довгий час зберігає всі особливості домовленостей у незмінному вигляді та змістовній суті.

Виходячи з цього є всі підстави стверджувати, що способи охорони інтересу на цій стадії характеризуються змістовно-словесною точністю, яка закріплює домовленості сторін щодо об'єкта, істотних умов договору та його предмету. Це дає можливість в подальшому контролювати весь хід виконання договірних зобов'язань. Дане положення досягається за рахунок точного розуміння нормативної бази, яка регулює, наприклад, питання іпотеки, оренди, лізингу тощо. Такий засіб охорони у сфері договірних відносин допомагає зрозуміти юридичну суть змісту кожного договору, значення термінів, строків, змісту і значення дій кожної сторони договору. Застосування таких засобів охорони дає можливість оперативно та у відповідності до умов договору виконувати договірні зобов'язання. В практичній площині на ці обставини сторони часто не звертають уваги, що в подальшому приводить до конфлікту інтересів, але уже на стадії виконання договорів.

Таким чином до способів охорони майновим пра-

вом технічного характеру на стадії укладення договорів необхідно віднести реквізити договору, оскільки останні закріплюють персоніфіковані дані кожної із сторін договору, що при необхідності в порядку охорони, а в подальшому і можливо – захисту прав та інтересів, надає можливість оперативно відреагувати на всі ті відхилення від тих домовленостей, які мали місце при укладенні договору.

Крім того до засобів охорони інтересів, а разом з цим – і майнових прав сторін у сфері договірних відносин належать: а) процес посвідчення договорів та б) реєстрація майнових прав, що виникли. Охоронна суть таких дій полягає у гарантіях держави як щодо охорони, так і можливого захисту майнових прав сторін договору при невиконанні чи неналежному виконанні договірних зобов'язань, оскільки такі цивільно-правові договори своєю формою та своїм змістом є належними і допустимими доказами існування договірних правовідносин.

Разом з тим до процесуальних засобів охорони майна та майнових прав та інтересів

сторін договору ми відносимо процедуру укладення договорів. За своєю формою вона може бути спрощеною за рахунок сприйняття типових умов договору (ст. 630 ЦК України) чи договору приєднання (ст. 634 ЦК України), оскільки в таких випадках сторони беруть за основу вже наперед передбачені для них умови договору, погоджуючись із ними шляхом співвідношення їх до своїх інтересів та того кінцевого блага, на яке сподівається кожна із сторін.

При наявності певних незгодженостей із умовами типового договору способом охорони майнових прав сторін може бути внесення ними своїх пропозицій по їх доповненню, уточненню, зміні чи виконанні. Саме в цьому і полягає охоронна суть інтересів сторін щодо своїх майнових прав у сфері договірних прав на стадії укладення цивільно-правових договорів типового зразка. Засобами охоронного характеру в такому випадку може бути: а) договірні практики щодо роботи з такими типовими договорами; б) зміна законодавства і з цих підстав можливі уточнення,

доповнення або виключення певних позицій договору. Безумовно, це будуть активні дії сторін договору, які через засоби забезпечення досягають того охоронного способу, який дає як підстави так і гарантії щодо уникнення збитків чи втрат майнового характеру при безпосередньому виконанні сторонами своїх договірних зобов'язань.

Що ж стосується договору приєднання, то в даному випадку сторона приєднання не може змінювати ті формуляри чи стандарти щодо істотних умов договору, які вже існують. В даному випадку, сторона приєднання, виходячи в першу чергу із охорони своїх майнових прав та пов'язаних з ними інтересів, сама повинна прийняти рішення про те, чи зможе вона чи ні дотримуватись тих договірних зобов'язань, які вже визначені для неї в умовах вже існуючого договору. Таким чином для типових договорів, договорів приєднання з точки зору механізму охорони майнових прав та інтересів сторін, характерним є наявність таких способів охорони, які витікають або із законодавства (типові дого-

вори) або із аналізу уже існуючого договору (договір приєднання).

Основа такого механізму охорони, у сфері майнового інтересу та майнових прав, завжди ґрунтується на доцільності, точності економічного інтересу, наявних можливостях, прогнозованому економічному результаті. Відсутність такого підґрунтя робить договірні відносини хиткими, проблемними і такими, що призводять до конфлікту інтересів, і в кінцевому результаті до матеріальних збитків.

Таким чином механізм охорони інтересів у сфері майнових прав та інтересів в типових договорах та договорах приєднання більше носить технічно-правовий характер, а ніж процесуально-правовий. У той же час процесуальні засоби охоронного характеру у сфері охорони майнових прав та інтересів сторін у договірному праві на стадії укладення цивільно-правових договорів є характерними для публічних (ст. 633 ЦК України) та попередніх договорів (ст. 635 ЦК України), а також договорів на користь третьої особи (ст. 636 ЦК України).

Отже, способом охорони свого майнового інтересу на стадії укладення цивільно-правових договорів є інформованість, яка досягається за рахунок консультацій та оперативності аналізу пропозицій щодо їх прийняття чи відхилення. До таких способів охорони можна віднести: а) аналіз пропозицій щодо їх прийняття чи відхилення, виходячи із свідомого інтересу кожної із сторін, що дає можливість усунути із договірних зобов'язань тих положень, які можуть в майбутньому привести до майнових збитків чи втрат; б) співвідношення істотних умов договору кожною із сторін до своїх можливостей та інтересів з точки зору охорони та захисту майнових прав, дає можливість запобігти майновим збиткам чи втратам під час виконання договору; в) можливість корекції сторонами істотних умов договору при укладенні основного договору є способом охорони майнових прав та інтересів сторін договору; г) охорону майна та майнових прав в сфері договірних зобов'язань, за рахунок усунення із істотних умов договору тих розбіжностей, які в

перспективі можуть привести до порушень майнових прав та пов'язаних з ними інтересів, можуть вирішуватись як за домовленістю сторін так і судом.

Засоби охорони майнових прав та пов'язаних з ними інтересів у сфері договірних правовідносин в першу чергу характеризуються своєю цілеспрямованістю, яка притаманна кожній із сторін договору. За своєю формою така цілеспрямованість являє собою дію, але не механічного, а логічно-правового порядку. Такі дії мають свій вираз у вигляді спостережень, аналізу та контролю кожного із сторін договору, як на стадії укладення так і виконання договорів. При цьому засобами охорони, як правомочностями, наділені лише сторони договору за рахунок як спеціальних так і загальних норм цивільного права та тих домовленостей, які мають своє закріплення в договорах. Разом з тим застосування засобів охорони в сфері договірного права можливо лише виключно на основі вольової диспозитивності суб'єктів договірних правовідносин, метою яких є попере-

дження, зупинення загроз до порушення майнових прав та інтересів точного, якісного та вчасного виконання договорів, які гарантуються різновидами засобів забезпечення договірних зобов'язань.

Таким чином засоби охорони майнових прав та пов'язаних з ними інтересів у сфері договірного права являють собою цілу систему правових елементів, які закріплені в законі чи договорі і мають на меті забезпечення недоторканості та цілісності майна та майнових прав, як на стадії укладення, так і на стадії виконання договірних зобов'язань.

Якщо ж говорити про засоби охорони майнових прав та пов'язаних з ними майнових інтересів в широкому їх розумінні, то можна говорити про загально-правову дію суб'єктів договірних правовідносин, направлену на контроль та не допущення відступу від порядку укладення та виконання договорів.

До механізму охорони майнових прав у сфері договірного права можна віднести і стимулюючі засоби, суть яких зводиться до встановлення законом чи договором

строків виконання договірних зобов'язань. Гарантією механізму охорони майнових прав у сфері договірного права виступає право на захист майнових прав, де підставою до такого захисту є порушення прав та інтересів сторони договору.

Наступною стадією в питаннях охорони майнових прав та майнових інтересів сторін у сфері договірного права є виконання цивільно-правових договорів. Механізм охорони майнових прав та інтересів на цій стадії договірного процесу має свою систему, яка формується за рахунок своїх засобів охорони та способів забезпечення такої охорони складових.

Так, відповідно до ст. 629 ЦК України «Договір є обов'язковим до виконання сторонами». Не дивлячись на цю вимогу закону та взятих на себе договірних зобов'язань, підтверджених сторонами своїми підписами та скріплених печатками щодо юридичних осіб, а договори, як фізичних так і юридичних осіб пов'язані з нерухомістю посвідчені нотаріально та зареєстровані в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно, все ж

в практичній площині їх виконання мають місце порушення у вигляді невиконання чи неналежного виконання договірних зобов'язань.

Так, наприклад, в практиці цивільного обороту такі порушення часто мають місце при виконанні договорів підяду, коли підрядник зобов'язаний виконати роботу, визначену договором підяду із свого матеріалу і своїми засобами. При цьому він відповідає за належну якість наданих ним матеріалів і устаткування (ч. 1 та 2 ст. 849 ЦК України).

Важливу роль в питаннях механізму охорони майна та майнових прав фізичних та юридичних осіб у сфері договірного права на стадії виконання договорів становить якість їх виконання. Неналежна якість товару, робіт чи послуг завжди ускладнює договірні правовідносини, оскільки це приводить до порушення строків виконання договірних зобов'язань, і як правило збитків контрагента.

На якість товарів в договірних правовідносинах звернув увагу і законодавець. Так, відповідно до ч. 1 ст. 673 ЦК України продавець повинен

передати покупцеві товар, якість якого відповідає умовам договору купівлі-продажу. При цьому продавець або виготовлювач зобов'язані прийняти товар неналежної якості від покупця і задовольнити його вимоги про заміну товару або усунення недоліків. Крім цього за кожен день прострочення продавцем або виготовлювачем усунення недоліків товару покупцеві сплачується неустойка в розмірі одного відсотка вартості товару (ч. 1 та 5 ст. 709 ЦК України).

Таким чином вимоги до якості товарів, робіт чи послуг відносяться до істотних умов договору, забезпечуючи охорону майна і майнових прав та інтересів не лише покупця чи замовника, але і виконавця робіт чи підрядчика.

Тепер перейдемо до дослідження механізму захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних майнових прав та інтересів сторін договору.

Не дивлячись на схожість методологічного підходу до механізму охорони майнових прав та інтересів сторін, та захисту майнових прав та інтересів, їх зміст буде різним, оскільки кожен із цих меха-

нізмів передбачає виключно свої задачі, які пов'язуються із способами і засобами захисту.

Так, під способами захисту майнових прав в сфері договірного права необхідно розуміти не лише весь той перелік нормативно визначених та закріплених в нормах матеріального права можливостей (ч. 2 ст. 16 ЦК України), але і положень цивільно-правових договорів, які виступають як нормативними підставами до захисту з точки зору матеріального права, а також виконання конкретних процесуальних дій, які застосовуються особою в разі порушення договірних зобов'язань.

Таким чином способи захисту майнових прав в сфері договірного права утворюють собою симбіоз, як матеріального так і процесуального права та виключно приватного права, яке формується за рахунок договорів на основі «звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості» (ст. 627 ЦК України). При цьому способи захисту в такому симбіозі завжди пов'язуються з питаннями: «Яким чином можливо захистити своє пору-

шене, невизначене чи оспорювань право чи інтерес»?

Способами досягнення правового результату є засоби захисту майнових прав та інтересів в сфері договірних правовідносин. До таких засобів в першу чергу відносимо дії сторін, оскільки визнання права, визнання правочину недійсним, припинення дії, яка порушує право, відновлення становища, яке існувало до порушення, примусове виконання обов'язку в натурі, заміна або припинення правовідношення, відшкодування збитків та моральної шкоди, визнання незаконними рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових чи службових осіб можуть застосовуватись судом з метою захисту прав та інтересів сторони договору лише після ініціативи сторони договору, яка виражається в активних діях, виражених у поданні позовної заяви. З огляду на це матеріальне право і положення договорів відіграють не лише роль правової інформації, але і легітимізують як сам процес звернення до суду, так і весь судовий процес. При цьому

законодавець надає право розширити легітимність способу захисту в сфері договірного права, виходячи із змісту договору або іншого пов'язаного із предметом спору закону (ст. 16 ЦК України).

Таким чином, засоби захисту завжди пов'язуються із питанням: «за допомогою яких засобів можливо застосувати спосіб судового захисту чи самозахисту, який би дав можливість досягти того правового результату, на який сподівається особа?».

З огляду на вищевикладене, під механізмом захисту майнових прав в сфері договірного права необхідно розуміти правову процедуру щодо реалізації права, яка передбачена матеріальним та процесуальним правом України. При цьому такий механізм є структурованим, оскільки всі його елементи взаємодіючи між собою створюють та забезпечують всю систему договірного права дієвим захистом. Виходячи із такого поняття механізму захисту ми можемо говорити не лише про поділення такого механізму на способи та засоби захисту, оскільки ці поняття є по суті

продовженням один одного, та поділяти засоби захисту на їх матеріальну і процесуальну частини.

Під матеріальною частиною правового захисту розуміються правові підстави, які дають право і можливість стороні договору звертатись до суду для безпосереднього захисту та відновлення своїх прав та інтересів. Процесуальна ж частина правового захисту регулює питання, процедури звернення до суду та процесу розгляду справи безпосередньо в суді. На процесуальну частину механізму захисту майнових прав в сфері договірної права має вплив інститут підвідомчості справ, який регулюється суб'єктивним складом сторін договору.

Висновок. Механізм охорони майнових прав та пов'язаних з ними інтересів в сфері договірної права являє собою цілу систему правових

елементів, які мають своє закріплення в законі чи договорі і застосовуються з метою забезпечення недоторканості та цілісності майна та майнових прав на стадіях укладення та виконання договірних зобов'язань.

До структурних елементів механізму охорони майнових прав у сфері договірної права необхідно віднести: способи досягнення певного правового результату в сфері охорони майна та майнових прав, а також тих інтересів особи, які пов'язані з такими майновими правами. Забезпечення механізму охорони майнових прав у сфері договірної права проводиться за рахунок попереджувально-правових заходів, змістом яких є забезпечення договірних зобов'язань з одного боку та настання обов'язкової відповідальності з іншого.

Список використаних джерел:

1. Популярна юридична енциклопедія. Кол. авт. : В. К. Гіжевський, В. В. Головченко, В. С. Ковальський (пер.) та ін. К. : Юрінком інтер, 2003. 528 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Гол. ред. В. Т. Бусел, ред.лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василеча-Дяребас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Стеценко. К. : Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.

3. Кармаза О.О. Концепції охорони та захисту житлових прав в Україні: матеріальний та процесуальний аспекти: монографія. Миронівка: ПрАТ «Миронівська друкарня», 2013. 400 с.
4. Боднар Т. В. Деякі проблеми захисту цивільних прав у договірних зобов'язаннях. Університетські наукові записки. 2007. № 2. С. 113–118.
5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
6. Галуцько В. В. Охорона права власності: адміністративно-правові аспекти: Монографія. Херсон : ХМД, 2008. 348 с.
7. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики. За ред. В. Б. Аверьянова. К. : Факт, 2003. 384 с.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО:

Коротюк Оксана Вікторівна,
доктор юридичних наук

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НОТАРІУСА: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ.

У статті розкрито основні підходи іноземних держав, які закріплюють особливості правового статусу органів нотаріату і/або їх посадових осіб у конституціях. Зроблено висновок про те, що можна виділити дві групи конституційно-правових норм, закріплених у конституціях країн Європи, в залежності від змістовного компонента: А) конституційно-правові норми, що визначають повноваження органів влади та/або місцевого самоврядування щодо врегулювання нотаріальної діяльності і видання відповідних нормативно-правових актів місцевого або загальнодержавного рівня; Б) конституційно-правові норми, які безпосередньо визначають правовий статус нотаріальних органів і їх посадових осіб, а також повноваження нотаріусів.

Конституційно-правові норми групи «А», як правило, підкреслюють загальнодержавне значення інституту нотаріату. Зокрема, на сьогоднішній день у Конституціях Європи немає практики надання місцевим органам влади або органам місцевого самоврядування усього комплексу повноважень щодо врегулювання нотаріальної діяльності у цілому. У країнах з федеральним устроєм або із значним рівнем децентралізації застосовується практика централізованого врегулювання усіх основоположних питань функціонування нотаріату і визначення повноважень нотаріусів саме центральною владою. У той же час, конституційно-правові норми групи «Б» закріплюють специфічний статус нотаріальних органів, підкреслюють особливу роль нотаріату у системі державних органів або ви-

діляють нотаріальні органи з-поміж інших органів і установ як незалежні і самостійні.

У статті автором розглянуто основні положення конституцій країн Європи, які визначають особливості правового статусу нотаріуса. Встановлено, що найбільш детально питання правового статусу нотаріуса врегульовано у державі, в якій нотаріат включено до органів судової влади (Грецька Республіка). Однак, в інших країнах також є практика передбачення конституційно-правових положень, які визначають особливий і незалежний статус нотаріальних органів (наприклад, у Словенії). У країнах з федеральним устроєм або з високим рівнем децентралізації зустрічаються випадки підкреслення законодавцем в конституційних нормах особливої важливості інституту нотаріату і його загальнодержавного значення (наприклад, Іспанія, Німеччина). Звичайно, відсутність вказівки у конституційних нормах на органи нотаріату не свідчить про применшення його значення у державі. Однак, видається, що все ж конституційно-правові норми, які визначають специфічний статус нотаріальних органів, тим більше у разі надання нотаріусам широкого кола повноважень, виявляються цілком доцільними, оскільки можуть не тільки підкреслити значення нотаріату як незалежної інституції, але й чітко визначити його місце у системі державних органів та інститутів, що функціонують у державі.

Зроблено висновок про те, що конституційно-правові норми, в яких визначено правовий статус нотаріуса і/або органів нотаріату, зазвичай, пов'язані із наявністю публічного компонента у нотаріальній діяльності, законодавчо визначеному зв'язку нотаріуса з державою, широким колом повноважень нотаріусів. Встановлено, що усі вищевказані три аспекти притаманні і українському нотаріату. На користь доцільності передбачення у конституційно-правових нормах правового статусу нотаріуса свідчить також розбіжність між практикою і теорією, яка полягає у практичному застосуванні нотаріусами принципу, закладеного у ст. 19 Конституції України. Крім того, конституційно-правова норма могла би

акцентувати увагу на незалежності і самостійності інституту нотаріату і стати основою для запровадження на рівні кримінально-правових норм заборони щодо втручання у нотаріальну діяльність.

Ключові слова: *нотаріус, правовий статус, конституційно-правові норми, нотаріальна діяльність, повноваження, органи нотаріату.*

Постановка проблеми. Нотаріус займає особливе місце у суспільному житті. За чинним законодавством нотаріус має особливий правовий статус, який полягає у тому, що він є представником держави і діє від її імені, проте, не володіє владними повноваженнями [11, 30], який відтворений на рівні закону, але не визначений у конституційно-правових нормах. На сьогодні нотаріуси України мають доволі широке коло повноважень: ст. 34 Закону України «Про нотаріат» [4] налічує кілька десятків різновидів нотаріальних дій, а ст. 46-1 цього ж Закону передбачає можливість і обов'язок нотаріуса використовувати при виконанні професійних повноважень численні реєстри і бази даних. Оцінивши зміни до законодавчих положень останніх десятиліть, ми можемо говорити про тенденцію до розширення повноважень

нотаріуса, що стосується, зокрема, повноважень щодо державної реєстрації права власності, інших речових прав та їх обтяжень нерухомого майна, реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, проставлення апостиллю на документах, а також у перспективі – державної реєстрації актів цивільного стану, накладання Qr-кодів на нотаріальні документи і завантаження їх до застосунку «Дія» тощо. У той же час, на відміну від практики деяких інших держав, в яких запроваджено нотаріат латинського типу, у Конституції України правовий статус нотаріальних органів не визначено.

1. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання, що стосуються визначення правового статусу нотаріуса і його повноважень були висвітлені такими вченими як В. В. Баранкова, Л. В.

Данюк, М. М. Дякович, В. В. Комаров, С. Я. Фурса [1; 2; 3; 5] та ін. Дисертаційне дослідження нотаріуса як спеціального суб'єкта злочину, у межах якого було детально розкрито особливості правового статусу нотаріуса, було здійснено автором цієї статті [12].

Постановка завдання. Разом з тим, дослідження практики Європейських держав щодо закріплення у конституційно-правових нормах правового статусу нотаріуса та/або його місця у системі державних органів, певних особливостей його повноважень не здійснювалося. Таким чином, видається доцільним і актуальним проаналізувати норми основних законів Європейських держав, в яких закріплено вищевказані положення.

Виклад основного матеріалу.

Проаналізувавши основні положення Конституцій Європейських держав, можна дійти висновку, що, як правило, врегулювання діяльності органів нотаріату і виконання нотаріальних процедур закріплюється на рівні спеціального законодавчого акту, а також підзаконних норматив-

но-правових актів. Однак, у Конституціях деяких держав особливий правовий статус нотаріальних органів або їх специфічні повноваження закріплюються саме в основних законах.

Слід відзначити про те, що можна виділити дві групи конституційно-правових норм, в залежності від змістовного компонента:

А) конституційно-правові норми, що визначають повноваження органів влади та/або місцевого самоврядування щодо врегулювання нотаріальної діяльності і видання відповідних нормативно-правових актів місцевого або загальнодержавного рівня;

Б) конституційно-правові норми, які безпосередньо визначають правовий статус нотаріальних органів і їх посадових осіб, а також повноваження нотаріусів.

Виходячи із наявної практики країн Європи, конституційно-правові норми групи «А», як правило, підкреслюють загальнодержавне значення інституту нотаріату. Зокрема, на сьогоднішній день у Конституціях Європи немає практики надання місцевим

органам влади або органам місцевого самоврядування усього комплексу повноважень щодо врегулювання нотаріальної діяльності у цілому. У країнах з федеральним устроєм або із значним рівнем децентралізації застосовується практика централізованого врегулювання усіх основоположних питань функціонування нотаріату і визначення повноважень нотаріусів саме центральною владою.

Наприклад, у Федеративній Республіці Німеччина Землі наділені автономією щодо самостійного вирішення багатьох питань місцевого значення (суміжні законодавчі повноваження). Однак, згідно із ст. 72 Основного Закону Федеративної Республіки Німеччина [8, 155], з питань, які відносяться до суміжних законодавчих повноважень, Земля має право приймати закони до тих пір і в тій мірі, в якій Федерація не використала свої законодавчі повноваження щодо ухвалення законів. Відповідно до ст. 74, суміжні законодавчі повноваження розповсюджуються щодо таких питань як цивільне право, кримінальне право, організація і порядок

судочинства (за виключенням закону, який регулює досудове тримання під вартою), адвокатура, нотаріат і надання юридичних консультацій; реєстрація народження, смерті, шлюбів; закон про об'єднання; законодавство, яке регулює порядок проживання і перебування іноземців; шкода, заподіяна війною, а також відшкодування такої шкоди; законодавство, яке стосується регулювання економічних питань (добування корисних копалин, промисловості, енергетики, ремесел, торгівлі, комерційної діяльності, банківської справи, біржі і приватного страхування), за виключенням закону про робочий час магазинів, ресторанів, розважальних закладів, персональних виставок, торгових ярмарків, виставок і ринків; операції з міською нерухомістю, земельне право; економічна ефективність лікарень і регулювання лікарняних витрат і багато інших [8, 158].

У той же час, згідно із ст. 138 цього ж Основного Закону, зміни в нормах, що регулюють нотаріальну діяльність, в тому вигляді, в якому вона існує на теперішній час на Землях Баден, Баварії, Вюртем-Берг-Ба-

ден та Вюртемберг-Гогенцоллерн, потребують погодження Урядів цих Земель [8, 234].

Отже, Основний закон вказує на те, що вирішення Землями питань нотаріального процесу є можливим лише «до тих пір і в тій мірі, в якій Федерація не використала свої законодавчі повноваження щодо ухвалення законів». При цьому ухвалення змін до положень, що стосуються нотаріальної діяльності у будь-якому разі потребує погодження центральної федеральної влади.

У Королівстві Іспанія автономні співтовариства наділені надзвичайно широким колом повноважень. Зокрема, застосовується фуерос (від іспанського «fueros», множина від «fuero», і португальського «foraes» – право, привілей) – спеціальні норми місцевого значення, в яких можуть бути визначені особливі права і пільги певного конкретного регіону (автономного Співтовариства), а також взаємовідносини регіону з центральною владою. Однак, при цьому питання щодо «нотаріальних актів» належить до виключної компетенції центральної влади. Згідно із ст. 149 Кон-

ституції Королівства Іспанія, до виключного відання Держави належать такі предмети як цивільне право, незалежно від збереження, оновлення й удосконалення автономними Співтовариствами цивільного права, особливого права або ж фуерос за їх наявності. У будь-якому випадку правила, пов'язані із застосуванням і забезпеченням ефективності юридичних норм і цивільно-правових відносин, пов'язаних із шлюбними відносинами, порядком реєстрації актів цивільного стану і нотаріальних актів, основами договірних обов'язків, нормами, що регламентують вирішення юридичних спорів і визначенням джерел права (з повагою, у цьому останньому випадку, щодо норм, закріплених у фуерос або в особливо-му праві норм) [6, 144-145]. Важливо, що ці конституційно-правові положення показують загальнодержавне значення інституту нотаріату поряд із правосуддям, обороною держави, збройними силами тощо.

Конституційно-правові норми групи «Б» закріплюють специфічний статус нотарі-

альних органів, підкреслюють особливу роль нотаріату у системі державних органів або виділяють нотаріальні органи з-поміж інших органів і установ як незалежні і самостійні.

Наприклад, у ст. 137 Конституції Республіки Словенія підкреслено особливий правовий статус адвокатури і нотаріату як двох незалежних і окремих служб (звертаємо увагу на те, що у Основному Законі для позначення адвокатської і нотаріальної діяльності використовується саме формулювання «служба»). Зокрема, зазначено, що адвокатура як частина правосуддя є самостійною і незалежною службою, організація якої регулюється законом. Нотаріат є публічною службою, організація якої регулюється законом [9, 60]. Таким чином, законодавець не тільки вказує на незалежний статус нотаріату як окремого різновиду професійної діяльності, але й акцентує увагу на публічний компонент нотаріату. При цьому, адвокатура визнається незалежною і самостійною частиною системи правосуддя держави, тоді як нотаріат існує поза межами судової системи як окремий

інститут. Утім, варто також звернути увагу на те, що ст. 137 Конституції Республіки Словенія розміщена у розділі IV «Державний устрій», що також вказує на нерозривний зв'язок нотаріату з державою і включення його в загальну систему державних органів.

Доволі детально особливості правового статусу нотаріуса врегульовано у Конституції Грецької Республіки. При цьому, відповідні конституційно-правові норми розміщені у розділі V «Судова влада». Згідно положень глави I цього розділу «Судові чиновники і службовці» нотаріуси прирівнюються до співробітників суду.

У ст. 92 Конституції Грецької Республіки врегульовано низку питань, що окреслюють правовий статус службовця суду і прокуратури, у тому числі розповсюджуються на нотаріусів, зокрема:

1) особливий порядок відсторонення від посади (допускається тільки на підставі судового рішення внаслідок засудження за кримінальний злочин або на підставі рішення судової ради внаслідок тяжкого дисциплінарного про-

ступку, хвороби, інвалідності або службової невідповідності, що підтверджуються шляхом, визначеним Законом);

2) високі вимоги, що пред'являються законом до нотаріуса (якості, необхідні для співробітників секретаріатів будь-яких судів і прокуратур, як і взагалі питання їх службового становища, визначаються Законом);

3) спеціальний порядок «просування по службі, призначення, переміщення, прикомандирування і переатестації», що здійснюється за погодженням з судовими радами;

4) особливий порядок порушення дисциплінарного провадження, що здійснюється вищестоящими суддями, прокурорами або комісарами, а також судовими радами в порядку, визначеному Законом; при цьому допускається оскарження рішень судових рад про просування по службі і накладення дисциплінарних стягнень, як це визначено Законом;

5) визначення граничного віку перебування на службі (нотаріуси та позаштатні особи, що зберігають іпотечні записи та акти цивільного стану

в обов'язковому порядку покидають службу після досягнення ними сімдесятирічного віку, а решта - після досягнення віку, передбаченого Законом);

б) пряма вказівка на правовий статус нотаріуса як службовця судового органу (нотаріуси, особи, які зберігають іпотечні записи та акти цивільного стану, а також директори агентств по обліку нерухомості є штатними службовцями при наявності відповідних служб і посад) [7, 89].

Окрім цього, згідно із ст. 56 Конституції Греської Республіки нотаріуси (поряд із державними службовцями і чиновниками) не можуть оголошуватися кандидатами і, тим більше, обиратися депутатами Парламенту, якщо вони не підуть у відставку до моменту висунення кандидатури. Відставкою в даному випадку вважається подання письмового прохання з цього приводу. При цьому, забороняється також повернення на службу цивільних службовців і чиновників до спливу одного року з моменту відставки [7, 60 – 61].

З вищенаведених положень ми бачимо, що найбільш детально питання правового статусу нотаріуса врегульовано у державі, в якій нотаріат включено до органів судової влади (Грецька Республіка). Однак, в інших країнах також є практика передбачення конституційно-правових положень, які визначають особливий і незалежний статус нотаріальних органів (наприклад, у Словенії). У країнах з федеральним устроєм або з високим рівнем децентралізації зустрічаються випадки підкреслення законодавцем в конституційних нормах особливої важливості інституту нотаріату і його загальнодержавного значення (наприклад, Іспанія, Німеччина). Звичайно, відсутність вказівки у конституційних нормах на органи нотаріату не свідчить про применшення його значення у державі. Однак, видається, що все ж конституційно-правові норми, які визначають специфічний статус нотаріальних органів, тим більше у разі надання нотаріусам широкого кола повноважень, виявляються цілком доцільними, оскільки можуть не тільки підкрес-

лити значення нотаріату як незалежної інституції, але й чітко визначити його місце у системі державних органів та інститутів, що функціонують у державі.

Слід зазначити, що в Конституції України [10], будь-які особливості правового статусу нотаріуса не визначені. У ст. 92 Основного закону визначено, що виключно законами України визначаються організація і діяльність нотаріату, що, утім, не стосується будь-яких аспектів власне повноважень чи правового статусу. Незважаючи на доволі детальну регламентацію нотаріального процесу у законодавчих і підзаконних нормативних актах України, ст. 19 Основного Закону також не містить жодних вказівок на нотаріальні органи і нотаріусів. Це, у свою чергу, ймовірно, є однією із причин деякої невизначеності і відсутності єдності у розумінні правового статусу нотаріуса безпосередньо нотаріальною спільнотою. Так, в опитуванні державних і приватних нотаріусів (усього 128 респондентів) на питання «Чи розповсюджується на нотаріуса принцип, закладений у ст. 19 Конститу-

ції України щодо обов'язку діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України?» абсолютна більшість нотаріусів відповіли ствердно. Зокрема, на це питання серед приватних нотаріусів «ні» відповіли лише 3,1%, а серед державних – 0 [12, 186 – 187].

Таким чином, нотаріуси у своїй практичній діяльності у переважній більшості фактично дотримуються принципу, передбаченого у ст. 19 Конституції України, і вважають, що він розповсюджується на нотаріальну діяльність. Однак, виходячи з положень ст. 19 Основного Закону, даний принцип на нотаріусів не розповсюджується. У цілому, такий підхід законодавця відповідає правовому статусу нотаріуса, відповідно до якого нотаріус є представником держави і діє від її імені, але не має владних повноважень. Однак розбіжність між усталеною практикою і законодавчо закріпленим статусом нотаріуса вказує на те, що це питання потребує уточнення на законодавчому рівні. Широке коло повноважень нотаріусів

України, а також тенденція до їх розширення, високі вимоги до посади нотаріуса і рівень відповідальності нотаріуса, дозволяє поставити питання щодо можливості і доцільності включення до Конституції України окремого положення, яке б підкреслювало особливий статус і роль органів нотаріату як незалежних і самостійних органів у державі. Зокрема, на прикладі Конституції Словенії ми бачимо, як конституційно-правові норми визначають незалежність органів нотаріату і при цьому вказують на врегулювання нотаріальної діяльності на підставі окремого спеціального закону. Особливо актуальним це питання виявляється з огляду на ініціативу щодо подальшого розширення повноважень нотаріусів і, зокрема, надання їм право на реєстрацію шлюбів і розірвання шлюбів [13], що означає набуття нотаріусами нових, не притаманних для них функцій. Крім того, закріплення в Конституції України положення щодо незалежності інституту нотаріату могло би стати основою для подальшого закріплення в охоронних нормах законодав-

чої заборони щодо втручання у нотаріальну діяльність, яка на сьогоднішній день є доволі декларативною і обмежується положеннями Закону України «Про нотаріат».

Вищенаведене означає, що виявляється доцільним передбачення в Конституції України окремого положення, яке б підкреслювало особливий статус і роль органів нотаріату як незалежних і самостійних органів у державі.

Висновки.

Конституційно-правові норми, в яких визначено правовий статус нотаріуса і/або органів нотаріату, зазвичай, пов'язані із наявністю публічного компонента у нотаріальній діяльності, законодавчо визначеному зв'язку нотаріуса з державою, широким колом повноважень нотаріусів. Саме коло повноважень, як видається, є ключовим питанням при конструюванні конституційно-правових норм – найбільш повно правовий статус нотаріуса розкривається у основному законі держави, де органи нотаріату включені у систему судових органів.

Основними ознаками, що свідчать про важливість і до-

цільність передбачення конституційно-правового статусу нотаріуса в Конституції України те, що усі вищевказані три аспекти притаманні і українському нотаріату: нотаріус поєднує у собі публічні і приватні начала, є представником держави і діє від її імені, проте не має владних повноважень; при цьому, в Україні існує стійка тенденція до розширення повноважень нотаріусів і в тому числі уповноваження нотаріусів у перспективі на виконання нових функцій, що не притаманні нотаріусу взагалі (реєстрація шлюбів тощо).

На користь доцільності передбачення у конституційно-правових нормах правового статусу нотаріуса свідчить також розбіжність між практикою і теорією, яка полягає у практичному застосуванні нотаріусами принципу, закладеного у ст. 19 Конституції України. Крім того, конституційно-правова норма могла би акцентувати увагу на незалежності і самостійності інституту нотаріату і стати основою для запровадження на рівні кримінально-правових норм заборони щодо втручання у нотаріальну діяльність.

Список використаних джерел.

1. Баранкова В. В. Проблеми нотаріальної форми охорони та захисту прав: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 1997. – 24 с.
2. Данюк Л. В. Управління нотаріатом в Україні: історія та сучасність: (адм.-прав. регулювання відносин у сфері упр. нотаріатом): монографія / Л. В. Данюк; за наук. ред. А. О. Селіванова. – К.: Логос, 2011. – 183 с.
3. Дякович М. М. Охорона і захист сімейних прав та інтересів нотаріусом: Монографія / М. М. Дякович. – К. : Істина, 2014. – 520 с.
4. Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 року № 3425-ХІІ // Голос України, 1993, 10, 05.10.93 N 188
5. Комаров В. В. Нотаріат в Україні: підручник / В. В. Комаров, В. В. Баранкова. – Х.: Право, 2011. – 384 с.
6. Конституції країн світу: Італійська Республіка, Держава-Місто Ватикан, Королівство Іспанія, Португальська Республіка / О. В. Коротюк, О. В. Лавринович / Переклад – Т. В. Руденко, В. С. Станіч. – К. : ОВК, 2021. – 320 с.
7. Конституції країн світу: Конституція Грецької Республіки, Конституція Республіки Кіпр, Конституція Турецької Республіки / О. В. Коротюк, О. В. Лавринович / Переклад – А. О. Воїнова, Д. В. Каєвич. – К. : ОВК, 2021. – 404 с.
8. Конституції країн світу: Королівство Бельгія, Федеративна Республіка Німеччина, Королівство Швеція / О. В. Коротюк, О. В. Лавринович. – К. : ОВК, 2021. – 370 с.
9. Конституції країн світу: Республіка Словенія, Боснія і Герцеговина, Республіка Північна Македонія / О. В. Коротюк, О. В. Лавринович / Переклад – А. О. Воїнова. – К. : ОВК, 2021. – 164 с.
10. Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР // Голос України, 1996, 07, 13.07.96 N 128
11. Коротюк О. В. Науково-практичний коментар Закону України «Про нотаріат» / Видання друге, перероблене та доповнене / О. В. Коротюк. – К. : ОВК, 2013. – 776 с.
12. Коротюк О. В. Нотаріус як спеціальний суб'єкт злочину : дис. канд. юрид. наук : 12:00:08 / Академія адвокатури України. – Київ, 2014. – 238 с.
13. Нотаріуси отримують право реєструвати шлюби та розлучення і забезпечувати докази: проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://jurliga.ligazakon.net/news/204163_notarusi-otrimayut-pravo-restruvati-shlyubita-rozluhennya--zabezpechuvati-dokazi-proekt
14. Теорія нотаріального процесу : Науково-практичний посібник / За заг. ред. С. Я. Фурси. – К. : Алерта; Центр учбової літератури, 2012. – 920 с.

References.

1. Barankova V. V. Problems of the notarial form of protection and protection of rights: Author's abstract. Dis... Cand. law Science: 12.00.03 / National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise. - Kharkiv, 1997. - 24 p.
2. Danyuk L. V. Notary management in Ukraine: history and modernity: (adm.-legal regulation of relations in the field of notary management): monograph / L. V. Danyuk; for sciences ed. A. O. Selivanova. - K.: Logos, 2011. - 183 p.
3. M. Dyakovych Protection and protection of family rights and interests by a notary: Monograph / M. M. Dyakovych. - K.: Istyna, 2014. - 520 p.
4. Law of Ukraine "On Notaries" dated September 2, 1993 No. 3425-XII // Voice of Ukraine, 1993, 10, October 5, 1993 N 188
5. Komarov V. V. Notary in Ukraine: textbook / V. V. Komarov, V. V. Barankova. - Kh.: Pravo, 2011. - 384 p.
6. Constitutions of the countries of the world: the Italian Republic, the Vatican City State, the Kingdom of Spain, the Portuguese Republic / O. V. Korotyuk, O. V. Lavrynovych / Translated by T. V. Rudenko, V. S. Stanich. - K.: OVC, 2021. - 320 p.
7. Constitutions of the countries of the world: Constitution of the Republic of Greece, Constitution of the Republic of Cyprus, Constitution of the Republic of Turkey / O. V. Korotyuk, O. V. Lavrynovych / Translated by A. O. Voinova, D. V. Kaevich. - K.: OVC, 2021. - 404 p.
8. Constitutions of the countries of the world: Kingdom of Belgium, Federal Republic of Germany, Kingdom of Sweden / O. V. Korotyuk, O. V. Lavrynovych. - K.: OVC, 2021. - 370 p.
9. Constitutions of the countries of the world: the Republic of Slovenia, Bosnia and Herzegovina, the Republic of North Macedonia / O. V. Korotyuk, O. V. Lavrynovych / Translated by A. O. Voinova. - K.: OVC, 2021. - 164 p.
10. Constitution of Ukraine dated 06/28/1996 No. 254k/96-BP // Voice of Ukraine, 1996, 07, 07/13/96 N 128
11. O. V. Korotyuk Scientific and practical commentary on the Law of Ukraine "On Notary" / Second edition, revised and supplemented / O. V. Korotyuk. - K.: OVC, 2013. - 776 p.
12. Korotyuk O. V. Notary as a special subject of crime: diss. Ph.D. law Science : 12:00:08 / Academy of Advocacy of Ukraine. - Kyiv, 2014. - 238 p.
13. Notaries will have the right to register marriages and divorces and provide evidence: project [Electronic resource]. – Access mode: https://jurliga.ligazakon.net/news/204163_notarusi-otrimayut-pravo-restruvati-shlyubi-ta-rozluchennya-zabezpechuvati-dokazi-proekt
14. Theory of the notarial process: Scientific and practical manual / General. ed. S. Ya. Fursy. – K.: Alert; Center for educational literature, 2012. - 920 p.

Korotiuk O. V. CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS OF THE NOTARY: A COMPARATIVE LEGAL STUDY.

The article discloses the main approaches of foreign countries, which fix the peculiarities of the legal status of notary bodies and/or their officials in the constitutions. It was concluded that two groups of constitutional and legal norms enshrined in the constitutions of European countries can be distinguished, depending on the content component: A) constitutional and legal norms that determine the powers of authorities and/or local self-government to regulate notarial activities and publishing relevant regulatory legal acts at the local or national level; B) constitutional and legal norms that directly determine the legal status of notary bodies and their officials, as well as the powers of notaries.

The constitutional and legal norms of the "A" group, as a rule, emphasize the national importance of the notary institution. In particular, to date, there is no practice in the Constitutions of Europe to provide local authorities or local self-government bodies with the full set of powers to regulate notarial activity in general. In countries with a federal system or with a significant level of decentralization, the practice of centralized regulation of all fundamental issues of the functioning of the notary and determination of the powers of notaries by the central government is used. At the same time, the constitutional and legal norms of group "B" establish the specific status of notary bodies, emphasize the special role of the notary in the system of state bodies, or distinguish notary bodies from among other bodies and institutions as independent and independent.

In the article, the author considered the main provisions of the constitutions of European countries, which determine the peculiarities of the legal status of a notary public. It has been established that the issue of the legal status of a notary is regulated in the most detailed manner in the state in which the notary is included in the judiciary (the Greek Republic). However, in other countries there is also a practice of providing for constitutional and legal provisions that determine the special and independent status of notary bodies (for example, in Slovenia). In countries with a

federal system or with a high level of decentralization, there are cases where the legislator emphasizes the special importance of the notary institution and its national significance in constitutional norms (for example, Spain, Germany). Of course, the lack of reference in the constitutional norms to notary bodies does not indicate a reduction of its importance in the state. However, it seems that the constitutional and legal norms that determine the specific status of notary bodies, especially in the case of granting notaries a wide range of powers, are quite appropriate, as they can not only emphasize the importance of the notary as an independent institution, but also clearly define its place in the system of state bodies and institutions operating in the state.

It was concluded that the constitutional and legal norms, which define the legal status of the notary and/or notary bodies, are usually associated with the presence of a public component in notarial activity, the legally defined connection of the notary with the state, and a wide range of powers of notaries. It has been established that all the above-mentioned three aspects are characteristic of the Ukrainian notary as well. The discrepancy between practice and theory, which consists in the practical application by notaries of the principle laid down in Art. 19 of the Constitution of Ukraine. In addition, the constitutional and legal norm could emphasize the independence and independence of the notary institution and become the basis for the introduction at the level of criminal law norms of the prohibition of interference in notarial activities.

Key words: notary, legal status, constitutional and legal norms, notarial activity, powers, notary bodies.

СУДОВА ПРАКТИКА:
Кримінальне судочинство:

ПОСТАНОВА
ІМЕНЕМ УКРАЇНИ
31 жовтня 2022 року
м. Київ
справа № 753/12578/19
провадження № 51-206 кмо 22

Об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду у складі:

головуючого судді		ОСОБА_5,
суддів	ОСОБА_6,	ОСОБА_7,
	ОСОБА_8	ОСОБА_9
	ОСОБА_10	ОСОБА_11

за участю:

секретаря судового засідання		ОСОБА_12
прокурора	ОСОБА_13	
захисників	ОСОБА_14	ОСОБА_15
осіб, щодо яких закрито кримінальне провадження		
	ОСОБА_1,	ОСОБА_2,
	ОСОБА_3,	

розглянула у відкритому судовому засіданні касаційну скаргу прокурора, який брав участь у розгляді кримінального провадження судами першої та апеляційної інстанцій, на ухвалу Деснянського районного суду м. Києва від 28 вересня 2021 року та ухвалу Київського апеляційного суду від 24 листопада 2021 року у кримінальному провадженні за обвинуваченням

ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1, жителя АДРЕСА_1), раніше не судимого,

у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 307 Кримінального кодексу України (далі - КК),

ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_2, жительки АДРЕСА_1), зареєстрованої в тому ж місті (АДРЕСА_2), раніше судимої,

у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 307 КК,

ОСОБА_4 (прізвище змінено у зв'язку з отриманням нового паспорта на прізвище ОСОБА_3), ІНФОРМАЦІЯ_3 , жительки АДРЕСА_3), раніше судимої,

у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 307 КК.

Зміст оскаржених судових рішень і встановлені судами першої та апеляційної інстанцій обставини

За ухвалою Деснянського районного суду м. Києва від 28 вересня 2021 року, постановленою під час підготовчого судового засідання у кримінальному провадженні, внесеному до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі - ЄРДР) за № 12018100040000576 від 17 січня 2018 року, за обвинуваченням ОСОБА_1 , ОСОБА_2 та ОСОБА_4 (ОСОБА_3) у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 307 КК, задоволено клопотання захисників ОСОБА_14 та ОСОБА_15 та закрито вказане кримінальне провадження на підставі положень п. 10 ч. 1 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК) у зв'язку із закінченням строку досудового розслідування, визначеного ст. 219 КПК, після повідомлення особі про підозру.

Своє рішення суд першої інстанції мотивував тим, що строк досудового розслідування в кримінальному провадженні було продовжено постановою першого заступника прокурора м. Києва, що не узгоджується з вимогами ст. 294 КПК, оскільки на момент повідомлення про підозру ОСОБА_1 , ОСОБА_2 та ОСОБА_4 (ОСОБА_3) право на вирішення питання про продовження строку досудового розслідування на строк більше трьох місяців покладалось виключно на слідчих суддів. Разом із тим у матеріалах кримінального провадження відсутня ухвала слідчого судді про продовження строку досудового розслідування в цьому кримінальному провадженні, що указує на

необхідність закриття кримінального провадження з наведених вище підстав.

Київський апеляційний суд 24 листопада 2021 року залишив без змін ухвалу Деснянського районного суду м. Києва від 28 вересня 2021 року у кримінальному провадженні № 12018100040000576 від 17 січня 2018 року.

Вимоги касаційної скарги й узагальнені доводи особи, яка її подала

У касаційній скарзі прокурор просить скасувати ухвалу Деснянського районного суду м. Києва від 28 вересня 2021 року та ухвалу Київського апеляційного суду від 24 листопада 2021 року на підставі положень п. 1 ч. 2 ст. 438 КПК та призначити новий розгляд у суді першої інстанції.

Істотне порушення вимог кримінального процесуального закону прокурор убачає в тому, що суди дійшли помилкового, на його думку, висновку про те, що строки досудового розслідування в цьому кримінальному провадженні повинні були продовжуватись виключно слідчим суддею.

Підстави розгляду провадження об'єднаною палатою Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (далі - Об'єднана палата)

Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду (постанова від 23 квітня 2020 року, провадження № 51-728 км 20) дійшов висновку про те, що належним суб'єктом продовження строків досудового розслідування після введення в дію положень Закону України від 03 жовтня 2017 року № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (далі - Закон № 2147-VIII) є слідчий суддя незалежно від того, що кримінальні провадження, внесені до ЄРДР після 15 березня 2018 року, були об'єднані з кримінальним провадженням, розпочатим до цієї дати.

З такої ж правової позиції виходила колегія суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду (постанова від

26 травня 2021 року, провадження № 51-768 км 21), на підставі чого касаційна скарга прокурора на ухвалу апеляційного суду про залишення без змін ухвали місцевого суду про закриття кримінального провадження на підставі положень п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК у зв'язку із закінченням строку досудового розслідування, визначеного приписами ст. 219 КПК, залишена без задоволення.

Положеннями ч. 2 ст. 434-1 КПК передбачено, що суд, який розглядає кримінальне провадження в касаційному порядку у складі колегії суддів або палати, передає таке кримінальне провадження на розгляд об'єднаної палати, якщо ця колегія або палата вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів з іншої палати або у складі іншої палати чи іншої об'єднаної палати.

Колегія суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду з метою відступу від висновків, викладених Першою судовою палатою Касаційного кримінального суду в рішенні Верховного Суду від 23 квітня 2020 року (справа № 310/9496/19, провадження

№ 51-728км20) та Третьою судовою палатою Касаційного кримінального суду Верховного Суду в рішенні від 26 травня 2021 року (справа № 199/4574/20, провадження

№ 51-768км21), з метою формування єдиної правозастосовчої практики на підставі вказаних вище положень ст. 434-1 КПК кримінальне провадження стосовно ОСОБА_1 , ОСОБА_2 і ОСОБА_4 (ОСОБА_3) передала на розгляд Об'єднаної палати.

Колегія суддів, спираючись на приписи статей 217, 219 КПК щодо застосування норм права, передбачених ст. 294 цього Кодексу, вважає, що за умови об'єднання матеріалів декількох досудових розслідувань утворюється об'єднане кримінальне провадження, якому присвоюється номер того провадження, що було розпочато раніше, а тому і правовий режим у об'єднаному кримінальному провадженні визначається згідно з тим проце-

суальним порядком продовження строку досудового розслідування, який передбачений для провадження, що було розпочато раніше. Отже, у разі продовження строку досудового розслідування підлягає застосуванню той правовий режим, який діяв на момент внесення до ЄРДР відомостей щодо того провадження, яке розпочалося раніше.

Позиції учасників судового провадження

Прокурор у судовому засіданні підтримав вимоги касаційної скарги, просив скаргу задовольнити з підстав, зазначених у ній.

Захисники ОСОБА_14 та ОСОБА_15, а також особи, щодо яких кримінальне провадження закрито, - ОСОБА_1, ОСОБА_2 і ОСОБА_3 вважають ухвали судів першої та апеляційної інстанцій законними та обґрунтованими, а доводи прокурора безпідставними. Просили відмовити у задоволенні касаційної скарги прокурора та залишити судові рішення без зміни.

Мотиви Суду

Заслухавши доповідь судді, учасників касаційного провадження, Об'єднана палата виходить з наступного.

Кримінальне процесуальне законодавство України визначає порядок провадження в кримінальних справах, тобто порядок вчинення процесуальних дій і прийняття кримінальних процесуальних рішень, встановлює кримінальну процесуальну форму, зокрема підстави, умови і порядок здійснення процесуальних дій, види, зміст і форму процесуальних рішень, які можуть бути прийняті під час кримінального провадження.

Вимоги щодо будь-якого кримінального процесуального закону не повинні суперечити вимогам, які ставляться до Кримінального процесуального кодексу України як нормативно-правового акта, зокрема приписам статей 4-9 КПК.

За своєю юридичною силою норми, визначені положеннями вказаних статей, є фундаментальними для кримінального процесу, вони уособлюють і визначають своїм змістом юридичну природу інших його норм, які регламентують окремі інститути (субінститути) кримінального процесуального права, що регулюють специфічні прояви окремих кримінальних

процесуальних відносин (зокрема, щодо продовження строків досудового розслідування), які є складовими системної множинності відносно самостійних процесуальних правовідносин його суб'єктів.

Приписи закону, яким до КПК внесені зміни, із набранням чинності є нормами кримінального процесуального закону, а отже, мають віддзеркалювати своїм змістом загальні положення і засади цього закону і застосовуватись у тій частині, яка узгоджується із ними, оскільки вони є невід'ємною складовою системи кримінальних процесуальних гарантій (способів і засобів забезпечення здійснення правосуддя), що по суті включає в себе можливість реалізації прав та обов'язків усіма суб'єктами кримінального процесу для досягнення його мети та ефективного вирішення завдань кримінального провадження.

Стороні обвинувачення кримінальні процесуальні гарантії забезпечують можливість здійснення своїх обов'язків для виконання завдань кримінального провадження, а іншим учасникам кримінального процесу - реально використовувати надані їм права для захисту своїх прав та законних інтересів.

Кримінальний процесуальний кодекс України як кримінальне процесуальне законодавство є систематизованим зведенням кримінальних процесуальних норм, які регулюють порядок досудового розслідування та судового провадження. У випадках, коли положення КПК не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади такого провадження, визначені положеннями ч. 1 ст. 7 КПК (ч. 6 ст. 9 КПК).

Конституція України, закріпивши в положеннях ч. 1 ст. 58 приписи щодо неприпустимості зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів, водночас передбачає їх зворотню дію в часі лише у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують юридичну відповідальність особи.

Позицію щодо незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів неодноразово висловлював Конституційний Суд України (рішення Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року № 1-зп, від 9 лютого 1999 року №

1-рп/99, від 5 квітня 2001 року № 3-рп/2001, від 13 березня 2012 року № 6-рп/201), за висновками якого: закони поширюють свою дію тільки на ті відносини, які виникли після набуття законами чинності; дію нормативно-правового акта в часі треба розуміти так, що вона починається з моменту набрання цим актом чинності і припиняється із втратою ним чинності, тобто до події, факту застосовується той закон, під час дії якого вони настали або мали місце. Дія закону не може поширюватися на правовідносини, які виникли і закінчилися до набрання чинності законом.

Отже, зворотна дія закону полягає в перегляді вже існуючих правозастосовних актів, прийнятих на основі старої норми або в застосуванні нової норми при наданні правової оцінки юридичним фактам, правовідносинам, що мали місце (відбулися) під час дії старої норми. Якщо ж в межах цих відносин нова норма поширюється лише на ті юридичні факти, права та обов'язки, які мають місце (залишаються існувати, виникають) після введення закону в дію, то ця норма матиме пряму дію (діятиме негайно).

Закріплення принципу незворотності дії закону у часі на конституційному рівні є гарантією стабільності суспільних відносин, у тому числі відносин між державою і громадянами, породжуючи у громадян впевненість у тому, що їхнє існуюче становище не буде погіршене прийняттям більш пізнього закону чи іншого нормативно-правового акта (Рішення Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року № 1-зп).

У Рішенні від 3 жовтня 1997 року № 4-зп Конституційний Суд України також надав роз'яснення порядку набрання чинності Конституцією України та іншими нормативно-правовими актами. Зокрема, зазначається, що конкретна сфера суспільних відносин не може бути водночас врегульована однопредметними нормативними правовими актами однакової сили, які за змістом суперечать один одному. Звичайною є практика, коли наступний у часі акт містить пряме застереження щодо повного або часткового скасування попереднього. Загальновизнаним є й те, що з прийняттям нового акта, якщо інше не передбачено

самим цим актом, автоматично скасовується однопредметний акт, який діяв у часі раніше, тобто діє правило «*lex posterior derogat priori*» - «наступний закон скасовує попередній».

Таким чином, повноважний орган конституційної юрисдикції визначив порядок подолання правових колізій шляхом застосування принципу, відповідно до якого новий закон скасовує положення закону, прийнятого раніше, якщо обидва ці закони регулюють аналогічні види правовідносин та містять суперечливі між собою положення. Отже, під час здійснення кримінального провадження має застосовуватися той нормативно-правовий акт, який набув чинності та залишається чинним на момент виникнення та припинення правовідносин.

Продовження строків досудового розслідування є відносно самостійним кримінальним процесуальним субінститутом і етапом розвитку правовідносин відповідних суб'єктів, який виникає за наявності умов і підстав, врегульованих положеннями параграфу 4 глави 24 КПК.

Кримінальні процесуальні відносини із продовження строків досудового розслідування є формою кримінальної процесуальної діяльності, що виникають у зв'язку із юридичними фактами, визначеними положеннями статей 295, 295-1 КПК. Їх зміст відображений у двох аспектах: формальному (юридичному) - встановлені кримінальним процесуальним законом права і обов'язки суб'єктів, та фактичному - конкретні процесуальні дії, що вчинюються суб'єктами, які спрямовані на реалізацію суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Виникають такі відносини з моменту направлення в спосіб, передбачений кримінальним процесуальним законом, або безпосереднього подання відповідного клопотання до повноважного щодо продовження процесуального строку суб'єкта.

15 грудня 2017 року набрав чинності Закон України від 03 жовтня 2017 року

№ 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (далі - Закон № 2147-VIII), яким,

зокрема, внесено зміни до статті 294 КПК та надано повноваження слідчому судді щодо продовження строків досудового розслідування у кримінальних провадженнях, відомості про які внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі - ЄРДР) після введення в дію цього Закону, тобто з 16 березня 2018 року.

З матеріалів кримінального провадження убачається, що 17 січня 2018 року до ЄРДР були внесені відомості за № 12018100040000576 про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК.

Надалі відомості про вчинені ОСОБА_1, ОСОБА_2 та ОСОБА_4 (ОСОБА_3) кримінальні правопорушення із попередньою правовою кваліфікацією за ч. 1 ст. 307 та ч. 2 ст. 307 КК були внесені до ЄРДР 15 та 16 січня 2019 року за № 12019100040000358, № 12019100040000371, № 12019100040000372, № 12019100040000383, № 12019100040000384, № 12019100040000385, № 12019100040000387, № 12019100040000389, № 12019100040000390.

Постановою прокурора Київської місцевої прокуратури № 4 кримінальні провадження № 12018100040000576, № 12019100040000358, № 12019100040000371, № 12019100040000372, № 12019100040000383, № 12019100040000384, № 12019100040000385, № 12019100040000387, № 12019100040000389, № 12019100040000390 були об'єднані в одне кримінальне провадження, якому присвоєно номер 12018100040000576.

Отже, кримінальне провадження за № 12018100040000576 було розпочато до введення в дію змін, внесених до КПК Законом № 2147-VIII, щодо порядку продовження строків досудового розслідування, а кримінальні провадження за № 12019100040000358, № 12019100040000371, № 12019100040000372, № 12019100040000383, № 12019100040000384, № 12019100040000385, № 12019100040000387, № 12019100040000389, № 12019100040000390 були розпочаті після введення в дію 16 березня 2018 року цих змін.

Спираючись на приписи ст. 5, п. 2 ч. 1 ст. 219 КПК, ч. 4 цієї статті, параграфу 4 глави 24 цього Кодексу суди першої та апеляційної інстанцій у цьому провадженні встановили, що суб`єктом, який наділений повноваженням щодо продовження строку досудового розслідування за клопотанням про продовження такого строку в об`єднаному кримінальному провадженні, де відомості про перше кримінальне правопорушення були внесені до ЄРДР до введення в дію положень Закону № 2147-VIII, а щодо наступних - після визначеної цим Законом дати (16 березня 2018 року), є слідчий суддя, а отже, продовження строку досудового розслідування, здійснене першим заступником прокурора м. Києва, не відповідає вимогам Закону № 2147-VIII. Оскільки після повідомлення особи про підозру сплив строк досудового розслідування, кримінальне провадження згідно з п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК підлягає закриттю.

Об`єднана палата погоджується із таким рішенням.

Положеннями ч. 2 ст. 294 КПК в редакції, яка діяла з дня набрання чинності Закону України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII «Про прокуратуру» до 16 березня 2018 року, передбачалося, що, якщо досудове розслідування злочину (досудове слідство) неможливо закінчити у строк, зазначений у п. 2 ч. 1 ст. 219 цього Кодексу, він може бути продовжений в межах строків, встановлених пунктами 2 та 3 ч. 2 ст. 219 цього Кодексу: до трьох

місяців - керівником місцевої прокуратури; до шести місяців - керівником регіональної прокуратури або його першим заступником чи заступником; до дванадцяти

місяців - Генеральним прокурором чи його заступниками.

Отже, продовження строків досудового розслідування злочинів здійснювалося лише прокурорами різних рівнів.

Із 16 березня 2018 року введені в дію положення ст. 294 КПК у редакції Закону

№ 2147-VIII, відповідно до яких, якщо з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину досудове розслідування (досудове слідство) неможливо закінчити у строк, зазначений у п. 4 ч. 3 ст. 219 цього Кодексу, такий строк може бути продовже-

ний у межах строків, встановлених пунктами 2 і 3 ч. 4 ст. 219 цього Кодексу: до трьох

місяців - керівником місцевої прокуратури, заступником Генерального прокурора; до шести місяців - слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з керівником регіональної прокуратури або його першим заступником чи заступником, заступниками Генерального прокурора; до дванадцяти місяців - слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим із Генеральним прокурором чи його заступниками (ч. 3 ст. 294 КПК в редакції Закону № 2147-VIII).

Таким чином, у законі чітко зазначається про те, що розширено судовий контроль за встановленням підстав до продовження строків досудового розслідування.

Разом із тим відповідно до приписів ч. 3 ст. 295-1 КПК слідчий суддя зобов'язаний розглянути клопотання про продовження строку досудового розслідування за участю слідчого або прокурора, а також підозрюваного та його захисника, у разі розгляду клопотання про продовження строку досудового розслідування після повідомлення особі про підозру.

Отже, положення закону недвозначно свідчать про те, що розширено права підозрюваного щодо участі у судовому розгляді під час реалізації судового контролю за здійсненням досудового розслідування щодо встановлення підстав до продовження його строку. Запровадження судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні під час продовження строків досудового розслідування злочинів свідчить про розширення і посилення гарантій прав людини у кримінальному провадженні.

В аспекті положень ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також ст. 58 Конституції України, статей 5, 8, 9 КПК та приписів Закону № 2147-VIII неправомірним є вирішення питання про продовження строків досудового розслідування не слідчим суддею, а прокурором, незалежно від того, чи були в подальшому кримінальні провадження об'єднані з тими, відомості про які внесені до ЄРДР до 16 березня 2018 року.

Положення статей 217, 219 КПК не спростовують обґрунтованості такого висновку.

За приписами ч. 7 ст. 217 КПК днем початку досудового розслідування у провадженні, виділеному в окреме провадження, є день, коли було розпочато розслідування, з якого виділено окремі матеріали, а у провадженні, в якому об'єднані матеріали кількох досудових розслідувань, - день початку розслідування того провадження, яке розпочалося раніше (у редакції Закону № 2147-VIII).

Загальний строк досудового розслідування за правилами ч. 6 ст. 219 КПК при об'єднанні кримінальних проваджень у порядку, передбаченому ст. 217 цього Кодексу, визначається: у провадженнях, які розслідувалися в один проміжок часу, - шляхом поглинання меншого строку більшим; у провадженнях, які розслідувалися в різні проміжки часу, - шляхом додавання строків досудового розслідування по кожному із таких проваджень, які не пересікаються, в межах строків досудового розслідування злочину, який передбачає найбільш тривалий строк досудового розслідування з урахуванням можливості його продовження, передбаченої ч. 2 цієї статті.

Отже, кримінальні процесуальні норми, викладені у статтях 217, 219 КПК, визначають день початку здійснення досудового розслідування об'єднаних і виділених проваджень і особливості обрахування загального строку досудового розслідування таких проваджень. Натомість жодних приписів щодо порядку вирішення питання про продовження строків досудового розслідування в таких провадженнях, відмінних від загальних положень і приписів ст. 294 КПК, вказані вище норми не містять.

При цьому відповідно до п. 4 параграфа 2 «Прикінцеві положення» Закону № 2147-VIII зміни щодо судового контролю за продовженням строку досудового розслідування не мають зворотної дії в часі та застосовуються до справ, по яким відомості про кримінальне правопорушення внесені в ЄРДР після введення в дію цих змін.

Разом із тим загальні положення КПК не містять підґрунтя до встановлення всупереч приписам ст. 5 КПК окремих право-

вих режимів щодо вирішення питання про продовження строків досудового розслідування, якщо такі відносини виникли з моменту введення в дію Закону № 2147-VIII. Порядок і підстави проведення процесуальної дії і прийняття процесуального рішення визначаються положеннями КПК, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення, а не датою внесення відомостей про вчинення кримінального правопорушення до ЄРДР.

Отже, положення п. 4 параграфа 2 «Прикінцевих положень» Закону № 2147-VIII щодо здійснення судового контролю за продовженням строку досудового розслідування підлягають застосуванню з урахуванням положень ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ст. 58 Конституції України, статей 5, 8, 9 КПК.

Згідно із Законом України від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» (далі - Закон № 2617-VIII) ч. 3 ст. 294 КПК викладено у наступній редакції: «Якщо з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину досудове розслідування (досудове слідство) неможливо закінчити у строк, зазначений у п. 4 ч. 3 ст. 219 цього Кодексу, такий строк може бути продовжений у межах строків, встановлених пунктами 2 і 3 ч. 4 ст. 219 цього Кодексу: до трьох

місяців - керівником окружної прокуратури, керівником обласної прокуратури або його першим заступником чи заступником, заступником Генерального прокурора; до шести місяців - слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим з керівником обласної прокуратури або його першим заступником чи заступником, заступниками Генерального прокурора; до дванадцяти місяців - слідчим суддею за клопотанням слідчого, погодженим із Генеральним прокурором чи його заступниками».

Таким чином, з набранням чинності Законом № 2617-VIII, який діє з 01 липня 2020 року (по теперішній час), в частині врегулювання порядку продовження строків досудового розслідування злочинів набула чинності нова редакція ч. 3 ст. 294

КПК, відмінна від положень процесуального закону в редакції Закону № 2147-VIII, який діяв з 16 березня 2018 року до 01 липня 2020 року.

З урахуванням вищенаведених положень Конституції України, КПК та юридичних позицій Конституційного Суду України можна стверджувати, що Закон № 2617-VIII застосовується до тих правовідносин, які продовжують існувати або виникли після набрання ним чинності. Отже, здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні під час продовження строків досудового розслідування злочинів за ч. 3 ст. 294 КПК передбачено до теперішнього часу.

Динамічність правового регулювання інституту продовження строків досудового розслідування обумовлена, перш за все, встановленням нормативно-правових гарантій (контролю) законності здійснення кримінальної процесуальної діяльності органом досудового розслідування, з огляду на що Законами № 2147-VIII і № 2617-VIII змінено нормативно-правові засади щодо змісту процесуальної форми (порядку) у кримінальному провадженні стосовно ухвалення рішення про продовження строків досудового розслідування.

Єдина комплексна система процесуальних норм, принципів, правових засобів і правових гарантій, що дозволяють забезпечити максимально сприятливу реалізацію інтересів суб'єктів кримінального провадження та, як результат, реалізацію завдань самого кримінального провадження, свідчить про необхідність застосування положень щодо продовження строків досудового розслідування слідчим суддею в об'єднаних провадженнях у межах повноважень, визначених положеннями як Закону № 2147-VIII, так і Закону № 2617-VIII, якщо відповідні кримінальні процесуальні відносини щодо продовження процесуальних строків виникли після введення в дію цих Законів.

Незастосування положень Законів № 2147-VIII і № 2617-VIII у справах, де відомості про кримінальне правопорушення внесені в ЄРДР після введення в дію відповідних змін, а також у тих випадках, коли вказані провадження об'єднані із

тими, де відомості про кримінальне правопорушення внесені в ЄРДР до 16 березня 2018 року, є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону через недотримання встановленої законом форми здійснення судового контролю за вирішенням питання про продовження строків досудового розслідування.

Як встановлено судами попередніх інстанцій за змістом матеріалів кримінального провадження, ОСОБА_1, ОСОБА_2 та ОСОБА_4 (ОСОБА_3) було повідомлено про підозру 16 січня 2019 року. Відповідно до приписів п. 4 ч. 3 ст. 219 КПК досудове розслідування повинне бути закінченим протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину. Протягом указанного строку досудове розслідування закінчене не було. Матеріали кримінального провадження не містять даних про те, що слідчим суддею із підстав та у порядку, передбаченому законом, був продовжений строк досудового розслідування, і прокурор в касаційній скарзі не стверджує про здійснення слідчим суддею контролю за продовженням строку досудового розслідування та постановлення відповідного рішення.

У зв'язку із тим, що досудове розслідування протягом зазначеного вище строку не було закінчене, а строк досудового розслідування слідчим суддею у встановленому законом порядку продовжений не був, суд першої інстанції дійшов до обґрунтованого висновку про наявність підстав для закриття кримінального провадження із підстав, передбачених п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК, з чим аргументовано погодився апеляційний суд, належним чином мотивувавши своє рішення.

Виконуючи приписи ст. 442 КПК, Об'єднана палата робить висновок про те, як саме повинна застосовуватися норма процесуального права.

Висновок про застосування положень ст. 294 КПК в об'єднаних провадженнях:

Продовження строків досудового розслідування здійснюється слідчим суддею в межах повноважень, визначених положеннями Законів № 2147-VIII і № 2617-VIII, у кримінальних провадженнях, внесених до ЄРДР з 15 березня 2018 року і які

були об'єднані з кримінальним провадженням, розпочатим до цієї дати.

Положення п. 4 параграфа 2 «Прикінцевих положень» Закону № 2147-VIII щодо здійснення судового контролю за продовженням строку досудового розслідування підлягають застосуванню з урахуванням положень ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ст. 58 Конституції України, статей 5, 8, 9 КПК.

Кримінальні процесуальні відносини із продовження строків досудового розслідування виникають з моменту направлення в спосіб, передбачений кримінальним процесуальним законом, або безпосереднього звернення із відповідним клопотанням до повноважного суб'єкта у зв'язку із юридичними фактами, визначеними положеннями статей 295,

295-1 КПК, і до них застосовуються положення цього Кодексу, чинні на момент початку виконання відповідної дії або прийняття процесуального рішення.

Керуючись статтями 284, 433, 434, 436, 441, 442 КПК, Верховний Суд

ухвалив:

Касаційну скаргу прокурора, який брав участь у розгляді кримінального провадження судами першої та апеляційної інстанцій, на ухвалу Деснянського районного суду м. Києва від 28 вересня 2021 року та ухвалу Київського апеляційного суду від 24 листопада 2021 року стосовно ОСОБА_1, ОСОБА_2 та ОСОБА_4 (ОСОБА_3) залишити без задоволення, а оскаржені судові рішення - без зміни.

Постанова набирає законної сили з моменту її проголошення, є остаточною та оскарженню не підлягає.

Судді

ОСОБА_5 ОСОБА_6 ОСОБА_7
ОСОБА_8 ОСОБА_9
ОСОБА_10 ОСОБА_11

ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО:

ПОСТАНОВА ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

16 листопада 2022 року

м. Київ

справа № 759/1443/22

провадження № 61-8726св22

Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду:

головуючого - Синельникова Є. В.,
суддів: Білоконь О. В. (суддя-доповідач),
Осіяна О. М., Сакари Н. Ю.,
Шиповича В. В.,

учасники справи:

заявник - ОСОБА_1 ,

заінтересовані особи: Святошинський районний в місті Києві відділ державної реєстрації актів цивільного стану Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ), ОСОБА_2 ,

розглянув у порядку спрощеного позовного провадження касаційну скаргу касаційну скаргу ОСОБА_1 на ухвалу Святошинського районного суду міста Києва від 25 січня 2022 року у складі судді

Ключник А. С. та постанову Київського апеляційного суду від 30 серпня

2022 року у складі колегії суддів: Сліпченка О. І., Сушко Л. П., Олійника В. І.,

ВСТАНОВИВ:

Короткий зміст позовних вимог

У січні 2022 року ОСОБА_1 звернувся до суду із заявою про встановлення факту реєстрації 21 листопада 2014 року

шлюбу, який зареєстрований відділом державної реєстрації актів цивільного стану Київського районного управління юстиції у м. Донецьку, актовий запис №539, між громадянином України ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1, місце народження Україна, Донецька область, м. Макіївка, та громадянкою України ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_2, місце народження Україна, Луганська область, м. Красний Луч, та прізвище дружині після державної реєстрації шлюбу присвоїти - «ОСОБА_2».

Короткий зміст оскаржуваних судових рішень

Ухвалою Святошинського районного суду міста Києва від 25 січня 2022 року, залишеною без змін постановою Київського апеляційного суду від 30 серпня 2022 року, відмовлено у відкритті провадження у цій справі.

Судові рішення мотивовані тим, що заява про встановлення факту реєстрації шлюбу на тимчасово окупованій території органами, які не мали на це відповідних повноважень, не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства у зв'язку з неможливістю встановлення таких фактів у судовому порядку.

Короткий зміст вимог касаційної скарги та її доводи

У касаційній скарзі ОСОБА_1 просить скасувати судові рішення та направити справу для продовження розгляду до суду першої інстанції, посиляючись на порушення судами норм процесуального права.

Касаційна скарга мотивована тим, що іншого способу для встановлення такого факту, аніж в судовому порядку, немає, оскільки свідоцтво про його реєстрацію було видано на тимчасово окупованій території.

Підставою касаційного оскарження вказаних судових рішень заявник зазначає порушення судами норм права, зокрема статей 13, 175, 189, частини п'ятої статті 186 ЦПК України, пункту 6 статті 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», статей 6 та 13 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, статей 13 та 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», що призвело до ухвалення незаконних судових

рішень. Суди не взяли до уваги позицію, викладену в постанові Верховного Суду від 22 жовтня 2018 року у справі № 235/2357/17.

Рух касаційної скарги в суді касаційної інстанції

Ухвалою Верховного Суду від 09 вересня 2022 року відкрито касаційне провадження у справі, а ухвалою від 07 листопада 2022 року справу призначено до судового розгляду.

Фактичні обставини справи, встановлені судами

04 січня 2022 року Святошинський відділ державної реєстрації актів цивільного стану у м. Києві Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Київ), розглянувши заяву ОСОБА_1 про поновлення актового запису № 539 про шлюб з ОСОБА_2 повідомив заявника про те, що перевіркою за допомогою Державного реєстру актів цивільного стану громадян такого запису не виявлено. Рекомендовано ОСОБА_1 звернутися до суду для встановлення цього юридичного факту.

У січні 2022 року ОСОБА_1 звернувся до суду із заявою про встановлення факту реєстрації 21 листопада 2014 року шлюбу між ним та ОСОБА_2, який зареєстрований відділом державної реєстрації актів цивільного стану Київського районного управління юстиції у м. Донецьку. Метою звернення до суду із цією заявою ОСОБА_1 зазначає отримання юридично дійсного на території України свідоцтва про шлюб із внесенням відповідного актового запису у Державний реєстр актів цивільного стану як підтвердження наявності відповідних шлюбних стосунків на державному рівні.

26 січня 2022 року Святошинський районний суд м. Києва постановив ухвалу про відмову заявнику у відкритті провадження у справі.

Таку позицію суду першої інстанції підтримав суд апеляційної інстанції,

приймавши 30 серпня 2022 року постанову про залишення ухвали місцевого суду від 26 січня 2022 року без змін.

Суди керувалися тим, що заява про встановлення факту реєстрації шлюбу на тимчасово окупованій території органами, які не мали на це відповідних повноважень, не підлягає розгляду.

ду в порядку цивільного судочинства у зв'язку з неможливістю встановлення таких фактів у судовому порядку, з огляду на недійсність виданого такими органами будь-якого акту (рішення, документу).

Позиція Верховного Суду

Касаційна скарга підлягає задоволенню.

Відповідно до статті 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір.

Відповідно до статті 1 ЦПК України зазначений Кодекс визначає юрисдикцію та повноваження загальних судів щодо цивільних спорів та інших визначених цим Кодексом справ, встановлює порядок здійснення цивільного судочинства. При цьому завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (стаття 2 ЦПК України).

Стаття 4 ЦПК України гарантує кожній особі право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. Жодна особа не може бути позбавлена права на участь у розгляді своєї справи у визначеному цим Кодексом порядку.

Відповідно до статті 293 ЦПК України окреме провадження - це вид неპозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Суд розглядає в порядку окремого провадження справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення (пункт 5 частини другої статті 293 ЦПК України).

Відповідно до пункту 4 частини першої статті 315 ЦПК України суд розглядає справи про встановлення факту реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення.

Частинами третьою-четвертою статті 49 ЦК України передбачено, що державній реєстрації підлягають народження фізичної особи та її походження, громадянство, шлюб, розірвання шлюбу у випадках, передбачених законом, зміна імені, смерть. Реєстрація актів цивільного стану провадиться відповідно до закону. Народження фізичної особи та її походження, усиновлення, позбавлення та поновлення батьківських прав, шлюб, розірвання шлюбу, зміна імені, смерть підлягають обов'язковому внесенню до Державного реєстру актів цивільного стану громадян в органах юстиції в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Частиною третьою статті 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (у редакції, чинній на час звернення заявника до суду) визначено, що будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами на тимчасово окупованій території, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом, є недійсним і не створює правових наслідків.

07 травня 2022 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України», яким, зокрема, частину третю статті 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» доповнено словами «крім документів, що підтверджують факт народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території, які додаються до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану».

Положеннями статей 3, 8, 9 Конституції України визначено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права, утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, а чинні міжнародні договори, згода на

обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Питання про окуповані території у практиці Міжнародного суду ООН сформульовані як «намібійські винятки»: документи, видані окупаційною владою, повинні визнаватися, якщо їх невизнання веде за собою серйозні порушення або обмеження прав громадян.

Так, у Консультативному висновку Міжнародного суду ООН від 21 червня 1971 року «Юридичні наслідки для держав щодо триваючої присутності Південної Африки у Намібії» зазначено, що держави - члени ООН зобов'язані визнавати незаконність і недійсність триваючої присутності Південної Африки в Намібії, але «у той час як офіційні дії, вчинені урядом Південної Африки від імені або щодо Намібії після припинення дії мандата є незаконними і недійсними, ця недійсність не може бути застосовна до таких дій як, наприклад, реєстрація народжень, смертей і шлюбів».

У практиці Європейського суду з прав людини розвинений принцип узгодженості спірного питання, зокрема, якщо у справі «Лоїзиду проти Туреччини» (Loizidou v. Turkey, 18.12.1996, §45) ЄСПЛ обмежився коротким посиланням на відповідний пункт названого висновку Міжнародного суду, то у справах «Кіпр проти Туреччини» (Cyprus v. Turkey, 10.05.2001) та «Мозер проти Республіки Молдови та Росії» (Mozer v. the Republic of Moldova and Russia, 23.02.2016) він приділив значну увагу аналізу цього висновку та подальшої міжнародної практики.

При цьому ЄСПЛ констатував, що «Консультативний висновок Міжнародного Суду, що розуміється в сукупності з виступами і поясненнями деяких членів суду, чітко показує, що в ситуаціях, подібних до тих, що наводяться в цій справі, зобов'язання ігнорувати, не брати до уваги дії існуючих *de facto* органів та інститутів [окупаційної влади] є далеким від абсолютного. Для людей, що проживають на цій території, життя триває. І це життя потрібно зробити більш стерпним і захищеним фактичною владою, включаючи їх суди; і виключно в інтересах жителів цієї території дії згаданої влади, які мають відношен-

ня до вказаного вище, не можуть просто ігноруватися третіми країнами або міжнародними організаціями, особливо судами, у тому числі й цим. Вирішити інакше, означало б зовсім позбавляти людей, що проживають на цій території, всіх їх прав щоразу, коли вони обговорюються у міжнародному контексті, що означало б позбавлення їх навіть мінімального рівня прав, які їм належать» (*Cyprus v. Turkey*, 10.05.2001, §96). При цьому, за змістом цього рішення, визнання актів окупаційної влади в обмеженому контексті захисту прав мешканців окупованих територій ніяким чином не легітимізує таку владу (*Cyprus v. Turkey*, 10.05.2001, §92). Спираючись на сформульований у цій справі підхід, ЄСПЛ у справі «Мозер проти Республіки Молдови та Росії» наголосив, що «першочерговим завданням для прав, передбачених Конвенцією, завжди має бути їх ефективна захищеність на території всіх Договірних Сторін, навіть якщо частина цієї території знаходиться під ефективним контролем іншої Договірної Сторони (тобто є окупованою)» (*Mozer v. the Republic of Moldova and Russia*, 23.02.2016, §142).

Таким чином, суд може застосувати названі загальні принципи («Намібійські винятки»), сформульовані в рішеннях Міжнародного суду ООН та Європейського суду з прав людини, у контексті як мінімум «реєстрація народжень, смертей і шлюбів», виданих закладами, що знаходяться на окупованій території, у сукупності з іншими доказами, як встановлення можливих фактів, оскільки встановлення цих фактів має істотне значення для реалізації низки прав людини (громадянина України).

Аналогічні висновки викладені у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 22 жовтня 2018 року у справі № 235/2357/17.

Визнання актів окупаційної влади в обмеженому контексті, зокрема щодо реєстрації шлюбу, з метою захисту прав і свобод громадян України на тимчасово окупованих територіях, ніяким чином не легітимізує таку владу.

Розгляд державними органами таких документів не означає автоматичного визнання окупаційної влади. У той же час держава має вживати заходів щодо ефективного захисту прав

громадян на своїй території, навіть якщо частина цієї території знаходиться під ефективним контролем іншої держави.

Документи, видані органами та установами (зокрема, закладами реєстрації актів цивільного стану), що знаходяться на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, як виняток можуть братись до уваги судом та оцінюватись разом із іншими доказами в їх сукупності та взаємозв'язку, зокрема, під час розгляду справ у порядку статті 315 ЦПК України.

Із заяви ОСОБА_1 слідує, що 21 листопада 2014 року у м. Донецьку він уклав шлюб з ОСОБА_2, який зареєстрований відділом державної реєстрації актів цивільного стану Київського районного управління юстиції у м. Донецьку за актовим записом №539.

Отже, згідно з Законом України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» шлюб укладено на тимчасово окупованій території України.

На час звернення заявника із цією заявою (січень 2022 року) частина третя статті 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» передбачала, що будь-який акт (рішення, документ), виданий органами та/або особами на тимчасово окупованій території, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом, є недійсним і не створює правових наслідків.

Отже, за такої редакції Закону шлюб, укладений між заявником і

ОСОБА_2 на тимчасово окупованій території, був недійсним і не створював юридичних наслідків, а тому у заявника не було іншої можливості підтвердити факт реєстрації шлюбу, аніж звернутися до суду із заявою про встановлення юридичного факту.

У зв'язку із укладенням шлюбу на тимчасово окупованій території заявник не міг отримати дублікат свідоцтва про шлюб

на підконтрольній Україні території із внесенням відповідного актового запису у Державний реєстр актів цивільного стану як підтвердження наявності відповідних шлюбних стосунків на державному рівні.

При цьому неможливість для заявника отримати дублікат свідоцтва про шлюб та поновити акт реєстрації шлюбу в позасудовому порядку свідчить відмова Святошинського відділу державної реєстрації актів цивільного стану у м. Києві у здійсненні таких дій, який рекомендував заявнику звернутися до суду із заявою про встановлення юридичного факту.

Враховуючи, що встановлення факту реєстрації шлюбу між заявником та ОСОБА_2 на тимчасово окупованій території має значення для реалізації немайнових прав заявника, ОСОБА_1 на час звернення до суду та вирішення питання про відкриття провадження судом першої інстанції не мав можливості здійснити вказані дії в позасудовому порядку, судова колегія вважає, що суди попередніх інстанцій дійшли помилкового висновку про відмову у відкритті провадження у справі.

Крім того, з огляду на положення пункту 4 частини першої статті 315 ЦПК України, суд першої інстанції, з висновками якого погодився суд апеляційної інстанції, дійшов помилкового висновку про те, що ЦПК України не передбачає можливості встановлення судом факту реєстрації шлюбу на тимчасово окупованій території. Помилковість таких висновків полягає у тому, що невизначеність норм процесуального права не може тлумачитись проти заявника і обмежувати його право на судовий захист, у тому числі у справах окремого провадження, оскільки в Україні юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір.

При цьому висновок про можливість розгляду заяви про встановлення факту реєстрації шлюбу в окремому провадженні викладено у постановках Верховного Суду, зокрема від 10 грудня 2018 року у справі № 2-о-48/10 (провадження № 61-1217св18), від 17 квітня 2019 року у справі № 694/332/17 (провадження № 61-26442св18), від 08 вересня 2021 року у справі

№ 752/18540/20 (провадження № 61-4695св21). Отже висновки судів про те, що подана ОСОБА_1 заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства у зв'язку з неможливістю встановлення таких фактів у судовому порядку є безпідставними.

За таких обставин суди першої та апеляційної інстанцій зробили помилкові висновки про відмову у відкритті провадження у справі, що призвело до порушення норм процесуального права.

Висновки за результатами розгляду касаційної скарги

У зв'язку із наведеним, колегія суддів вважає, що касаційна скарга підлягає задоволенню, а оскаржувані судові рішення підлягають скасуванню з передачею справи на розгляд до суду першої інстанції.

Підставою для скасування судових рішень суду першої та апеляційної інстанцій і направлення справи для продовження розгляду є порушення норм матеріального чи процесуального права, що призвели до постановлення незаконної ухвали суду першої інстанції та (або) постанови суду апеляційної інстанції, що перешкоджають подальшому провадженню у справі (частина шоста статті 411 ЦПК України).

Частиною четвертою статті 406 ЦПК України передбачено, що у випадках скасування судом касаційної інстанції ухвал суду першої або апеляційної інстанцій, які перешкоджають провадженню у справі, справа передається на розгляд відповідного суду першої або апеляційної інстанції.

Керуючись статтями 400, 406, 411, 416 Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду

ПОСТАНОВИВ:

Касаційну скаргу ОСОБА_1 задовольнити.

Ухвалу Святошинського районного суду міста Києва від 25 січня 2022 року та постанову Київського апеляційного суду від 30 серпня 2022 року скасувати, справу направити для розгляду до суду першої інстанції.

Постанова суду касаційної інстанції набирає законної сили з моменту її прийняття, є остаточною і оскарженню не підлягає.

**Головуючий
Судді:**

Є. В. Синельников

О. В. Білоконь

О. М. Осіян

Н. Ю. Сакара

В. В. Шипович

АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО:

ПОСТАНОВА ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

27 жовтня 2022 року

Київ

справа №240/9395/20

адміністративне провадження № К/990/2970/22

Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду:

головуючого судді - Гімона М.М. (суддя-доповідач),
суддів: Усенко Є.А., Яковенка М.М.,

розглянувши в порядку письмового провадження як суд касаційної інстанції справу № 240/9395/20 за позовом Головного управління ДПС в Івано-Франківській області до Приватного підприємства "УКРПАЛЕТСИСТЕМ" про стягнення податкового боргу, провадження у якій відкрито за касаційною скаргою Головного управління ДПС в Івано-Франківській області, утвореного як відокремлений підрозділ Державної податкової служби України, на рішення Житомирського окружного адміністративного суду від 15 липня 2021 року (суддя - Токарева М. С.) та постанову Сьомого апеляційного адміністративного суду від 17 листопада 2021 року (головуючий суддя - Курко О. П., судді: Боровицький О. А., Шидловський В. Б.),

ВСТАНОВИВ:

У червні 2020 року Головне управління ДПС в Івано-Франківській області (далі - позивач, ГУ ДПС) звернулося до суду з позовом до Приватного підприємства "УКРПАЛЕТСИСТЕМ" (далі - відповідач, ПП "УКРПАЛЕТСИСТЕМ"), у якому просило стягнути з відповідача в дохід бюджету податковий борг у сумі 1408691,02 грн з розрахункових рахунків в банках, які об-

слуговують цього платника та за рахунок готівки, що належить відповідачу.

На обґрунтування своїх вимог позивач посилався на те, що відповідач має податковий борг з акцизного податку з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлі підакцизних товарів, який не сплачує добровільно, а тому наявні підстави для його стягнення в судовому порядку.

Житомирський окружний адміністративний суд рішенням від 15 липня 2021 року, залишеним без змін постановою Сьомого апеляційного адміністративного суду від 17 листопада 2021 року, у задоволенні позову відмовив.

Вирішуючи спір між сторонами, суди встановили такі обставини.

Офіс великих платників податків Державної фіскальної служби прийняв податкове повідомлення-рішення від 07 жовтня 2016 року №0003671405, яким збільшив ПП "УКРПАЛЕТ-СИСТЕМ" грошові зобов'язання з акцизного податку з реалізації суб'єктами господарювання роздрібною торгівлі підакцизних товарів на загальну суму 894991,00 грн, у тому числі 715993 грн - за основним платежем та 178998 грн - за штрафними (фінансовими) санкціями.

На виконання вимог Податкового кодексу України (далі - ПК України) ГУ ДФС в Івано-Франківській області було сформовано і направлено на адресу ПП "УКРПАЛЕТСИСТЕМ" вимогу від 06 червня 2019 року №50859-50 на суму 1048691,02 грн, у тому числі 715993,00 грн - основний платіж, 157846,00 грн - штрафні санкції, 534852,02 грн - пеня.

Оскільки податковий борг у добровільному порядку відповідачем самостійно сплачено не було, позивач звернувся до суду з позовом про його примусове стягнення.

Відмовляючи у задоволенні позовних вимог, суд першої інстанції виходив з того, що надіслання податкової вимоги має правове значення, а право на стягнення податкового боргу у контролюючого органу виникає через 60 календарних днів з моменту надіслання платнику податків податкової вимоги. Існування податкової вимоги дає підстави податковому органу

звернутися до суду з позовними вимогами до платника податків про стягнення податкового боргу.

Проте податкова вимога ГУ ДФС у Івано-Франківській області №50859-50 від 6 червня 2019 року скасована рішенням Житомирського окружного адміністративного суду від 27 січня 2020 року, залишеним без змін постановою Сьомого апеляційного адміністративного суду від 8 жовтня 2020 року у справі №240/9592/19. При цьому цим судовим рішенням визнано протиправними дії ГУ ДФС у Івано-Франківській області по внесенню до інтегрованої картки платника податків ПП "УКРПА-ЛЕТСИСТЕМ" відомостей про податковий борг з акцизного податку в сумі 699071,00 грн за основним платежем та 174768,00 грн - за штрафними санкціями згідно з податковим повідомленням-рішенням від 7 жовтня 2016 року №0003671405.

Суд першої інстанції дійшов висновку, що скасування податкової вимоги про сплату податкового боргу свідчить про не дотримання ГУ ДФС у Івано-Франківській області вимог пунктів 95.1, 95.2 та 95.3 статті 95 ПК України.

Суд апеляційної інстанції погодився з такими висновками суду першої інстанції та зазначив, що визнання протиправною та скасування податкової вимоги робить передчасними та необґрунтованими заявлені позовні вимоги про стягнення податкового боргу в судовому порядку, оскільки право на таке звернення у податкового органу не виникло.

Не погодившись з рішенням суду першої інстанції та постановою апеляційного суду, ГУ ДПС подало касаційну скаргу, у якій, посилаючись на неправильне застосування судами норм матеріального права і порушення ними норм процесуального права, просить судові рішення скасувати і ухвалити нове, яким стягнути податковий борг в дохід бюджету.

Касаційна скарга обґрунтована тим, що суди попередніх інстанцій не врахували висновків Верховного Суду, викладених у постанові від 28.09.2021 у справі №810/2406/18 (провадження № К/9901/8579/20); висновків Верховного Суду України, викладених у постановях від 4 жовтня 2016 року та від 17 жовтня 2017 року у справі №826/11519/15 (провадження № 21-3569a16,

№ 21-1468a16). Скаржник зазначає, що існування податкової вимоги дає підстави податковому органу звернутися до суду з позовними вимогами до платника податків про стягнення податкового боргу. При цьому, за позицією Верховного Суду України предмет доказування у справі про стягнення податкового боргу охоплює фактичні дані, що свідчать про наявність підстав, з якими закон пов'язує можливість стягнення податкового боргу в судовому порядку, а саме - власне наявність такого боргу у платника і визнання ним такого боргу, надсилання платникові податкової вимоги в установленому порядку.

За позицією скаржника, станом на час звернення до суду з позовом податкова вимога №50859-50 від 06 червня 2019 року на суму 1408691,02 грн була чинною, відповідно, контролюючий орган дотримався пунктів 95.1, 95.2 та 95.3 статті 95 ПК України.

Як на порушення судом апеляційної інстанції норм процесуального права, ГУ ДПС посилається на те, що суд апеляційної інстанції розглянув справу в порядку письмового провадження за наявними у справі матеріалами, що позбавило позивача можливості надати додаткові пояснення з метою об'єктивного, всебічного та повного розгляду справи із врахування всіх обставин, які могли б вплинути на результат прийнятого судового рішення. Зазначає, що суд апеляційної інстанції порушив частину п'яту статті 262 КАС України, оскільки в апеляційній скарзі було заявлено клопотання про розгляд справи за участю представника ГУ ДПС.

Ухвалою від 24 лютого 2022 року Верховний Суд відкрив касаційне провадження за поданою скаргою на підставі пунктів 1 і 4 частини четвертої статті 328 КАС України, з метою перевірки вищенаведених доводів скаржника про застосування норм матеріального права без урахування висновків Верховного суду України та Верховного Суду, а також порушення судом апеляційної інстанції норм процесуального права.

Від ПП "УКРПАЛЕТСИСТЕМ" надійшов відзив на касаційну скаргу, у якому відповідач просить касаційну скаргу залишити без задоволення, а судові рішення - без змін. Зазначає, що рі-

шенням Житомирського окружного адміністративного суду від 26 січня 2017 року у справі № 806/2015/16, залишеним без змін постановою Сьомого апеляційного адміністративного суду від 13 квітня 2017 року, зокрема, податкове повідомлення-рішення від 07 жовтня 2016 року № 0003671405 було скасоване. Однак, Верховний Суд постановою від 04 грудня 2018 року скасував судові рішення судів попередніх інстанцій та ухвалив нове рішення про відмову в задоволенні позовних вимог. На підставі цієї постанови Верховного Суду Офіс великих платників податків Державної фіскальної служби 24 травня 2019 року вніс до інтегрованої картки платника податків (далі - ІКП) суму заборгованості з акцизного податку (включаючи штраф) в сумі 41717479,96 грн та пені 26539124,56 грн, до складу якої включена сума грошових зобов'язань, нарахована податковим повідомленням-рішенням від 07 жовтня 2016 року №0003671405. Однак, у справі №240/9592/19 суд першої інстанції, з яким погодився суд апеляційної інстанції, визнав протиправними дії контролюючих органів щодо обліку суми податкового боргу в ІКП відповідача та скасували прийняті ними податкові вимоги, в тому числі й податкову вимогу ГУ ДФС у Івано-Франківській області №50859-50 від 6 червня 2019 року. Це судові рішення набрало законної сили.

Відповідач, посилаючись на частину четверту статті 78 КАС України, просить першочергово врахувати постанову Сьомого апеляційного адміністративного суду від 08 жовтня 2020 року у справі №240/9592/19, яким залишено без змін рішення суду першої інстанції, оскільки цими судовими рішеннями встановлено факт порушення приписів законодавства України щодо прийняття аналогічних податкових вимог з аналогічних підстав та внесення до ІКП відповідних записів про наявність податкового боргу.

На переконання відповідача, податкове повідомлення-рішення від 07 жовтня 2016 року №0003671405, яке стало підставою для включення суми податкового боргу з акцизного податку до ІКП та винесення податкової вимоги про сплату податкового боргу від 06 червня 2019 року за №50859-50 є відкликаним та

не створює для ПП "УКРПАЛЕТСИСТЕМ" жодних правових наслідків. Відтак, і не може бути правовою підставою для відображення даної суми податкового боргу в інтегрованій картці платника податків та стягнення на підставі вимоги №50859-50 від 06 червня 2019 року суми податкового боргу.

ГУ ДПС надіслало заперечення на відзив на касаційну скаргу, у яких зазначає, що оскарження дій контролюючого органу, зазначені відповідачем, не є предметом розгляду у справі про стягнення податкового боргу. При цьому, звернення податкового органу до суду з позовом про стягнення податкового боргу передувало набранню законної сили рішенням Житомирського окружного адміністративного суду від 27 січня 2020 року у справі № 240/9592/19.

Заслухавши доповідь судді-доповідача, обговоривши доводи касаційної скарги, які стали підставою для відкриття касаційного провадження, а також доводи відзиву на касаційну скаргу, перевіrivши правильність застосування судами попередніх інстанцій норм матеріального права і дотримання ними норм процесуального права, колегія суддів вважає, що касаційна скарга підлягає частковому задоволенню з огляду на таке.

Ключовим питанням, в межах яких відкрито касаційне провадження у цій справі, є дотримання ГУ ДПС порядку звернення до суду з вимогами про стягнення податкового боргу (пункти 95.1, 95.2 та 95.3 статті 95 ПК України). Також перевіrvці підлягають питання дотримання судами першої та апеляційної інстанцій норм процесуального права при встановленні предмета доказування у цій справі, а судом апеляційної інстанції додатково й дотримання норм процесуального права при розгляді справи без участі представника ГУ ДПС.

Вирішуючи ключове питання у цій справі, колегія суддів виходить з такого.

Усталеною є практика Верховного Суду (зокрема, але не виключно постанови від 13 лютого 2018 року у справі №826/18379/14, від 19 лютого 2019 року у справі №807/495/17, від 3 лютого 2022 року у справі №560/4343/19, від 14 лютого 2022 року у справі №826/9711/17 при їх системному аналізі)

про те, що предметом доказування у справах про стягнення податкового боргу є обставини, які свідчать про наявність підстав, з якими закон пов'язує можливість стягнення податкової заборгованості в судовому порядку: наявність узгодженого грошового зобов'язання; складові основної суми боргу, штрафних (фінансових) санкцій, пені; підстави виникнення боргу; момент його виникнення; встановлення факту сплати податкового боргу в добровільному порядку або встановлення відсутності такого факту; перевірка вжиття контролюючим органом заходів щодо стягнення податкового боргу на підставі та в черговості, встановлених Податковим кодексом України, тощо.

При цьому, колегія суддів наголошує, що при вирішенні позову про стягнення податкового боргу у відповідний спосіб здійснюється перевірка дотримання контролюючим органом вимог, передбачених Податковим кодексом України, які надають право контролюючому органу звернутися до суду з відповідним позовом.

Відповідно до пункту 95.1 статті 95 ПК України контролюючий орган здійснює за платника податків і на користь держави заходи щодо погашення податкового боргу такого платника податків шляхом стягнення коштів, які перебувають у його власності, а в разі їх недостатності - шляхом продажу майна такого платника податків, яке перебуває у податковій заставі.

Відповідно до пункту 95.2 статті 95 ПК України (у редакції, чинній до 23 травня 2020 року) стягнення коштів та продаж майна платника податків провадяться не раніше ніж через 60 календарних днів з дня надіслання (вручення) такому платнику податкової вимоги.

Згідно з пунктом 95.3 статті 95 ПК України стягнення коштів з рахунків платника податків у банках, обслуговуючих такого платника податків, та з рахунків платників податків у системі електронного адміністрування податку на додану вартість, відкритих в центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, здійснюється за рішенням суду, яке

направляється до виконання контролюючим органам, у розмірі суми податкового боргу або його частини.

Отже, положеннями пунктів 95.1 - 95.3 статті 95 ПК України встановлено, що контролюючий орган може звернутися до адміністративного суду з позовом про стягнення податкового боргу з платників податків із дотриманням відповідних умов, встановлених пунктом 95.2 статті 95 ПК України, які надають право на примусове стягнення податкового боргу. Так, право на стягнення коштів у рахунок погашення податкового боргу виникає у контролюючого органу на наступний день після закінчення 60 днів з дня надіслання платникові податків податкової вимоги.

Аналогічне застосування цих норм права відбулося у постановках Верховного Суду від 12 червня 2018 року у справі № 810/2533/16, від 19 лютого 2019 року у справі № 818/1117/16, від 4 березня 2019 року у справі №2а-6053/11/1070, від 25 лютого 2020 року у справі №1340/5767/18, від 14 лютого 2022 року у справі №826/9711/17.

Відповідно до підпунктів 14.1.153, 14.1.175 пункту 14.1 статті 14 ПК України податкова вимога - письмова вимога контролюючого органу до платника податків щодо погашення суми податкового боргу, податковий борг - сума узгодженого грошового зобов'язання, не сплаченого платником податків у встановлений цим Кодексом строк, та непогашеної пені, нарахованої у порядку, визначеному цим Кодексом.

Згідно з пунктом 59.3 статті 59 ПК України податкова вимога надсилається не раніше першого робочого дня після закінчення граничного строку сплати суми грошового зобов'язання. Податкова вимога повинна містити відомості про факт виникнення грошового зобов'язання та права податкової застави, розмір податкового боргу, який забезпечується податковою заставою, обов'язок погасити податковий борг та можливі наслідки його непогашення в установленний строк, попередження про опис активів, які відповідно до законодавства можуть бути предметом податкової застави, а також про можливі дату та час проведення публічних торгів з їх продажу.

Верховний Суд неодноразово висловлював позицію про те, що скерування податкової вимоги не свідчить про вжиття контролюючим органом заходів, спрямованих на погашення податкових зобов'язань або стягнення податкового боргу. Такі дії податкових органів призводять лише до формування та документального визначення податкового боргу. При цьому вони об'єктивно передують процесу погашення податкових зобов'язань або стягненню податкового боргу (постанови Верховного Суду від 12 серпня 2021 року у справі № 804/3642/16, від 14 липня 2021 року у справі № 815/2362/17, 21 вересня 2018 року у справі №808/3046/16).

З аналогічних мотивів виходили і суди попередніх інстанцій у цій справі, однак, дійшли висновку про недотримання ГУ ДПС порядку звернення до суду з цим позовом через те, що під час судового розгляду цієї справи податкова вимога була скасована в судовому порядку у справі № 240/9592/19 (судове рішення набрало законної сили 08 жовтня 2020 року).

З такими висновками судів попередніх інстанцій неможливо погодитися, оскільки суди, перевіряючи дотримання контролюючим органом умов, які в обов'язковому порядку мають передувати його зверненню до суду з позовом про стягнення податкового боргу, врахували обставину, яка виникла більше ніж через три місяці після подання ГУ ДПС позову.

Водночас у постанові від 14 лютого 2022 року у справі №826/9711/17 Верховний Суд зазначав, що дотримання позивачем визначених пунктом 95.2 статті 95 ПК України умов підлягає перевірці судом саме станом на час звернення до суду, а з'ясування дійсного розміру непогашеного податкового боргу - станом на час ухвалення судового рішення.

Аналіз норм підпунктів 14.1.153, 14.1.175 пункту 14.1 статті 14, пункту 59.3 статті 59, пункту 95.2 статті 95 ПК України дають підстави для висновку, що за своєю юридичною природою та призначенням податкова вимога має на меті інформування платника податків про суму узгодженого грошового зобов'язання, яке не було ним сплачено у встановлений строк, та непогашеної пені, а також про обов'язок їх погасити, факт

виникнення податкової застави та можливі негативні наслідки непогашення податкового боргу у встановлений пунктом 95.2 статті 95 ПК України строк у вигляді вжиття контролюючим органом примусових заходів з його погашення, передбачених главою 9 Розділу II ПК України.

Слід зазначити, що виникнення податкового боргу чи податкової застави не пов'язано із фактом формування або направлення (вручення) податкової вимоги. Цей документ лише формалізує стан, який вже існує в силу Закону. Проте обов'язковість інформування платника податків про такий стан та наслідки непогашення податкового боргу законодавцем закріплена як передумова для виникнення у контролюючого органу права на вжиття заходів з погашення цього боргу. Якщо ж таке право виникло і контролюючий орган розпочав дії з реалізації своєї компетенції по вжиттю заходів з погашення податкового боргу, то воно в подальшому не може бути нівельовано, а правомірність вжитих заходів може бути перевірена в межах адміністративного або судового оскарження.

Отже, колегія суддів вважає, що обставина скасування податкової вимоги після звернення до суду з позовом, але до моменту ухвалення судового рішення, може мати значення виключно для повного, об'єктивного і всебічного розгляду справи, однак, не може впливати на перевірку дотримання умов, які передують зверненню до суду з позовом. Тобто, при перевірці дотримання контролюючим органом умов, які надають право на звернення до суду з позовом про стягнення податкового боргу, скасування податкової вимоги у судовому порядку може мати правове значення виключно у випадку, якщо така податкова вимога була скасована до моменту звернення податкового органу до суду з відповідним позовом.

В межах спірних у цій справі правовідносин, колегія суддів робить висновок, що дотримання контролюючим органом вимог пунктів 95.1-95.3 статті 95 ПК України характеризується сукупністю таких обставин, які мали місце на момент звернення до суду з позовом, що відбулося 23 червня 2020 року: 1) наявність у відповідача податкового боргу, який не сплачений у

добровільному порядку; 2) виконання контролюючим органом обов'язку щодо направлення (вручення) податкової вимоги; 3) після направлення податкової вимоги сплинуло 60 днів; 4) до моменту звернення до суду з позовом податкова вимога була чинною (у судовому порядку не скасована); 5) існування податкового боргу з моменту направлення податкової вимоги не припинялось.

Отже, колегія суддів вважає, що суди попередніх інстанцій дійшли помилкового висновку про те, що право на звернення до суду з цим позовом у податкового органу не виникло, оскільки на момент його реалізації вимоги, передбачені пунктом 95.2 статті 95 ПК України, були виконані.

Колегія суддів враховує, що касаційне провадження в цій частині було відкрито на підставі пункту 1 частини четвертої статті 328 КАС України і вважає, що під час касаційного перегляду знайшли своє підтвердження доводи ГУ ДПС про невідповідність висновку судів попередніх інстанцій усталеному правовому підходу Верховного Суду, хоча приведені скаржником у касаційній скарзі постанови Верховного Суду і Верховного Суду України не містять відповідних висновків саме у подібних правовідносинах.

З урахуванням викладеного, суди попередніх інстанцій, в межах предмета доказування у цій справі та враховуючи висновок про дотримання контролюючим органом пунктів 95.1-95.3 статті 95 ПК України, повинні були дослідити такі обставини: наявність узгодженого грошового зобов'язання; складові основної суми боргу, штрафних (фінансових) санкцій, пені; підстави виникнення боргу; момент його виникнення; встановлення факту сплати податкового боргу в добровільному порядку або встановлення відсутності такого факту. Однак, такі обставини залишилися не встановленими.

Щодо доводів відповідача із посиланням на частину четверту статті 78 КАС України про преюдиційне значення для цієї справи судових рішень у справі № 240/9592/19, колегія суддів зазначає таке.

Верховний Суд неодноразово розглядав питання застосування частини четвертої статті 78 КАС України та висловлював позицію про те, що звільнення від доказування з підстав установлення преюдиційних обставин в іншому судовому рішенні варто розуміти так, що учасники адміністративного процесу не зобов'язані повторно доказувати ті обставини, які були встановлені чинним судовим рішенням в іншій адміністративній, цивільній або господарській справі, якщо в цій справі брали участь особи, щодо яких відповідні обставини встановлені і вони такі обставини не заперечують (зокрема, але не виключно, постанови Верховного Суду України від 23 лютого 2015 року №6-327цс15, Верховного Суду від 28 квітня 2018 року у справі №825/705/17, від 06 березня 2019 року у справі №813/4924/13-а, від 15 листопада 2019 року у справі №826/198/16, від 12 жовтня 2020 року у справі №814/435/18, від 07 лютого 2022 року у справі №520/14170/19, від 17 листопада 2021 року у справі №806/3572/17).

При цьому, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 23 листопада 2021 року у справі №359/3373/16-ц зазначила, що обставини справи - це життєві факти, які мають значення для вирішення спору, такі як вчинення чи невчинення певної дії певною особою; настання чи ненастання певних подій; час, місце вчинення дій чи настання подій тощо. Обставини встановлюються судом шляхом оцінки доказів, які були досліджені в судовому засіданні. За наслідками такої оцінки доказів, зокрема щодо їх належності, допустимості, достовірності, достатності суд робить висновок про доведеність чи недодовеність певних обставин.

Також у цій постанові підтримано висновок Великої Палати Верховного Суду, викладений у постанові від 03 липня 2018 року у справі №917/1345/17 (провадження №12-144гс18, пункт 32) про те, що преюдиціальне значення у справі надається обставинам, встановленим судовими рішеннями, а не правовій оцінці таких обставин, здійсненій іншим судом. Преюдицію утворюють виключно ті обставини, які безпосередньо досліджувались і встановлювались судом, що знайшло своє відображення в мо-

тивувальній частині судового рішення. Преюдиціальні факти відрізняються від оцінки іншим судом обставин справи.

Колегія суддів зазначає, що з огляду на зміст судових рішень у справі № 240/9592/19, у ній судами встановлено такі обставини: на підставі постанови Верховного Суду від 4 грудня 2018 року у справі № 806/2015/16 Офіс великих платників податків Державної фіскальної служби 24 травня 2019 року відобразив в інтегрованій картці ПП "УКРПАЛЕТСИСТЕМ" заборгованість з акцизного податку (включаючи штраф); суми боргу та пені були внесені в тих частинах, які були предметом судового оскарження. Також встановлено, що контролюючі органи формували і направляли ПП "УКРПАЛЕТСИСТЕМ" податкові вимоги, зокрема, ГУ ДФС в Івано-Франківській області №50859-50 від 6 червня 2019 року.

Тобто, за змістом частини четвертої статті 78 КАС України саме ці обставини можуть не доказуватися при розгляді справи № 240/9395/20 у випадку відсутності заперечень сторін відносно того, що такі обставини мали місце.

Встановлена судами у справі № 240/9592/19 протиправність дій, зокрема, ГУ ДФС в Івано-Франківській області є здійсненою судами правовою оцінкою встановлених обставин у сукупності із наданими на їх підтвердження доказами, тобто є висновком суду, зробленим із застосуванням відповідних норм права, що в розумінні частини сьомої статті 78 КАС України не є обов'язковим при вирішенні позовних вимог, заявлених у справі № 240/9395/20. При цьому такий висновок сформульовано відносно конкретних дій, вчинених на відповідну дату, за сукупності обставин, які існували на певний момент часу.

Перевіряючи доводи ГУ ДПС про порушення судом апеляційної інстанції норм процесуального права при розгляді справи в порядку письмового провадження без участі представника ГУ ДПС, колегія суддів виходить з такого.

Згідно з пунктом 3 частини третьої статті 353 КАС України порушення норм процесуального права є обов'язковою підставою для скасування судових рішень з направленням справи на новий розгляд, якщо справу розглянуто адміністративними су-

дами за відсутності будь-якого учасника справи, не повідомленого належним чином про дату, час і місце судового засідання, якщо такий учасник справи обґрунтовує свою касаційну скаргу такою підставою.

У постанові від 21 квітня 2021 року у справі №640/8411/19 Верховний Суд зазначав, що надана суду процесуальним законом можливість розглянути справу у порядку письмового провадження не є беззастережною і має корелюватися з іншими вимогами процесуального закону (як-от з наданим учасникам справи правом брати участь у судовому засіданні), трактувати які потрібно у сукупності й через призму принципів адміністративного судочинства. Публічний характер судового розгляду є істотним елементом права на справедливий суд, а відкритість процесу, як правило, включає право особи бути заслуханою в суді.

Як вбачається з матеріалів справи, суд першої інстанції в ухвалі про відкриття провадження у справі обрав форму адміністративного судочинства - спрощене позовне провадження без виклику осіб, однак, ухвалою від 03 вересня 2020 року дійшов висновку про необхідність розгляду цієї справи в порядку спрощеного позовного провадження з викликом осіб, які беруть участь у справі. У судовому засіданні 21 жовтня 2020 року були присутніми представники обох сторін, пояснення яких були заслухані судом. Рішення суду першої інстанції ухвалене в порядку письмового провадження згідно з вимогами статті 205 КАС України.

Сьомий апеляційний адміністративний суд ухвалою від 02 листопада 2021 року призначив справу до розгляду в порядку письмового провадження за наявними в матеріалах справи документами. На обґрунтування обраного порядку розгляду апеляційної скарги послався на те, що характер спірних правовідносин у цій справі не вимагав проведення судового засідання з повідомленням (викликом) сторін для повного та всебічного встановлення обставин справи, врахувавши при цьому, що рішення суду першої інстанції прийняте в порядку спрощеного позовного провадження.

Зазначене обґрунтування дає підстави для висновку, що суд керувався в тому числі статтею 262 КАС України, яка визначає випадки, коли суд розглядає справу в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами, а також коли суд може відмовити в задоволенні клопотання сторони про розгляд справи в судовому засіданні з повідомленням сторін.

Колегія суддів звертає увагу, що стаття 262 КАС України встановлює особливості розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження і знаходиться у розділі II КАС України під назвою "Позовне провадження", тобто регулює особливості провадження у суді першої інстанції.

Згідно з частиною першою статті 310 КАС України апеляційний розгляд здійснюється колегією суддів у складі трьох суддів за правилами розгляду справи судом першої інстанції за правилами спрощеного позовного провадження з урахуванням особливостей, встановлених цією главою (глава 1 розділу III КАС України "Перегляд судових рішень" - "Апеляційне провадження").

За змістом частини першої статті 311 КАС України суд апеляційної інстанції може розглянути справу без повідомлення учасників справи (в порядку письмового провадження) за наявними у справі матеріалами, якщо справу може бути вирішено на підставі наявних у ній доказів, у разі: 1) відсутності клопотань від усіх учасників справи про розгляд справи за їх участю; 2) неприбуття жодного з учасників справи у судове засідання, хоча вони були належним чином повідомлені про дату, час і місце судового засідання; 3) подання апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції, які ухвалені в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення сторін (у порядку письмового провадження).

Отже, саме ця стаття визначає для суду апеляційної інстанції вичерпний перелік випадків, коли суд апеляційної інстанції може розглянути справу без повідомлення учасників справи (в порядку письмового провадження) за наявними у справі мате-

ріалами, що і становить визначену у статті 310 КАС України одну із особливостей апеляційного провадження.

Відповідно, посилання суду апеляційної інстанції на оцінку ним характеру спірних правовідносин не є достатньою підставою, з якою стаття 311 КАС України пов'язує право суду апеляційної інстанції розглянути справу в порядку письмового провадження без повідомлення учасників справи.

Суд зауважує, що право учасників справи, зокрема, бути належним чином повідомленим про дату, час і місце судового засідання та на участь у судових засіданнях (за виключенням випадків, що стосується окремих категорій справ), відповідає основним засадам адміністративного судочинства, таким як, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин справи.

У межах цієї справи апеляційний суд не забезпечив дотримання таких прав позивача.

Оскільки ця справа розглядалася у суді першої інстанції за правилами спрощеного позовного провадження з викликом осіб, які беруть участь у справі, то апеляційний перегляд судового рішення міг здійснюватися в порядку письмового провадження без повідомлення сторін лише у випадку, якщо учасники справи не прибули у судові засідання, будучи належним чином повідомлені про дату, місце і час його проведення, або у разі відсутності від них клопотань про розгляд справи за їх участю.

В апеляційній скарзі ГУ ДПС заявило клопотання про розгляд справи за участю його представника.

Відповідно, розгляд цієї справи в суді апеляційної інстанції у спосіб, у який суд вирішив розглянути справу в порядку письмового провадження, на думку колеги суддів Верховного Суду, не відповідає принципам адміністративного судочинства. Суд апеляційної інстанції не виконав процесуальну вимогу щодо належного повідомлення учасника справи про дату, час та місце розгляду справи як передумови для апеляційного перегляду справи по суті.

За таких обставин, Верховний Суд дійшов висновку про порушення судом апеляційної інстанції обов'язку завчасного і належного повідомлення сторін, зокрема позивача, про дату, час і місце розгляду справи. Це є безумовною підставою для констатації порушення норм процесуального права, що, у свою чергу, тягне за собою обов'язкове скасування судового рішення.

Подібний підхід до вирішення питання наявності у суду апеляційної інстанції розсуду (дискреції) при обранні порядку перегляду судового рішення висловлений у постановках Верховного Суду від 16 жовтня 2020 року у справі № 497/868/19, від 09 березня 2021 року у справі № 640/18346/18, від 26 травня 2022 року у справі № 280/4678/20.

Отже, доводи скаржника про те, що апеляційний суд безпідставно розглянув справу у порядку письмового провадження, позбавивши його права на справедливий апеляційний перегляд справи, є обґрунтованими.

Зазначене порушення норм процесуального права допустив суд апеляційної інстанції, що за загальним правилом відповідно до частини четвертої статті 353 КАС України має наслідком скасування судового рішення суду апеляційної інстанції і направлення справи на новий розгляд до цього суду.

Однак, за наслідками касаційного перегляду встановлено, що суди обох інстанцій при вирішенні позову неправильно застосували норми матеріального права і допустили порушення норм процесуального права, що призвело до передчасних висновків про відсутність у контролюючого органу права на звернення до суду з цим позовом, як наслідок - відсутність підстав для його задоволення.

Згідно з частиною другою статті 353 КАС України підставою для скасування судових рішень судів першої та (або) апеляційної інстанцій і направлення справи на новий судовий розгляд є порушення норм процесуального права, на які посилається скаржник у касаційній скарзі, яке унеможливило встановлення фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи, якщо: 1) суд не дослідив зібрані у справі докази, за умови висновку про обґрунтованість заявлених у касаційній

скарзі підстав касаційного оскарження, передбачених пунктами 1, 2, 3 частини другої статті 328 цього Кодексу; або 2) суд розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу, яка підлягала розгляду за правилами загального позовного провадження; або; 3) суд необґрунтовано відхилив клопотання про витребування, дослідження або огляд доказів або інше клопотання (заяву) учасника справи щодо встановлення обставин, які мають значення для правильного вирішення справи; 4) суд встановив обставини, що мають істотне значення, на підставі недопустимих доказів.

Відповідно, колегія суддів вважає, що у цій справі підлягають скасуванню як постанова суду апеляційної інстанції, так і рішення суду першої інстанції з направленням справи на новий судовий розгляд до останнього, оскільки не встановлення дійсного предмета доказування та/або ненадання правової оцінки обставинам справи, що входять до предмета доказування в межах позовних вимог, свідчить про недотримання судом вимог процесуального закону щодо всебічного, повного та об'єктивного дослідження усіх обставин справи, не вжиття належних та достатніх заходів для встановлення фактичних обставин справи, шляхом виявлення та витребування доказів, зокрема, з власної ініціативи.

Оскільки справа направляється на новий розгляд, суд касаційної інстанції не змінює розподіл судових витрат між сторонами відповідно до частини шостої статті 139 КАС України. Питання розподілу судових витрат залежить від кінцевого рішення, яким буде остаточно вирішено позовні вимоги, а отже, має бути здійснений за наслідками нового розгляду у судовому рішенні по суті спору або, у випадках передбачених статтями 143 і 252 КАС України, шляхом ухвалення додаткового судового рішення.

Керуючись статтями 341, 345, 353, 355, 356, 359 КАС України, суд,

ПОСТАНОВИВ:

Касаційну скаргу Головного управління ДПС в Івано-Франківській області, утвореного як відокремлений підрозділ Державної податкової служби України, задовольнити частково.

Рішення Житомирського окружного адміністративного суду від 15 липня 2021 року та постанову Сьомого апеляційного адміністративного суду від 17 листопада 2021 року у справі № 240/9395/20 скасувати.

Справу № 240/9395/20 направити на новий розгляд до Житомирського окружного адміністративного суду.

Постанова суду касаційної інстанції набирає законної сили з дати її прийняття, є остаточною і оскарженню не підлягає.

Судді **М.М. Гімон**
М.М. Яковенко

Є.А. Усенко

ГОСПОДАРСЬКЕ СУДОЧИНСТВО:

ПОСТАНОВА
ІМЕНЕМ УКРАЇНИ
27 вересня 2022 року
м. Київ
справа № 924/57/19

Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду:

Чумака Ю. Я. - головуючого, Могил С. К.,
Сухового В. Г.,
секретар судового засідання - Лелюх Є. П.,

за участю представників:

позивача - Демчук Л. Г. (у порядку самопредставництва)

відповідача - Войналовича О. М. (адвокат),

третьої особи - не з'явилися,

розглянув касаційну скаргу Приватного акціонерного товариства "Хмельницький завод експериментального виробництва" на ухвалу Північно-західного апеляційного господарського суду від 23.12.2021 (головуючий - Гудак А. В., судді Олексюк Г. Є., Саврій В. А.)

за заявою Приватного акціонерного товариства "Хмельницький завод експериментального виробництва" про перегляд за виключними обставинами постанови Північно-західного апеляційного господарського суду від 26.09.2019 у справі

за позовом Хмельницької міської ради

до Приватного акціонерного товариства "Хмельницький завод експериментального виробництва",

за участю третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору на стороні позивача, - ОСОБА_1 ,

про зобов'язання вчинити дії.

Короткий зміст і підстави подання позову та заяви про перегляд судового рішення за виключними обставинами

1. У січні 2019 року Хмельницька міська рада (далі - Хмельницька міськрада, Міськрада, позивач) звернулася до Господарського суду Хмельницької області з позовом до Приватного акціонерного товариства "Хмельницький завод експериментального виробництва" (далі - ПрАТ "Хмельницький завод експериментального виробництва", Товариство, відповідач, заявник) про зобов'язання відповідача вчинити дії з передачі кімнат №№ 5, 6, 14, 16 (далі - спірні кімнати, спірне майно) в гуртожитку, розташованому по АДРЕСА_1, у власність територіальної громади м. Хмельницького шляхом підписання акта прийому-передачі, з посиланням на положення статей 1, 3, 5, 14, 18 Закону України "Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків".

2. Позовна заява обґрунтовується безпідставною відмовою Товариства в передачі Міськраді спірних кімнат у вказаному гуртожитку.

3. 16.11.2021 на адресу Північно-західного апеляційного господарського суду надійшла заява Товариства про перегляд за виключними обставинами постанови Північно-західного апеляційного господарського суду від 26.09.2019 у справі № 924/57/19. Заявник просив суд скасувати зазначену постанову повністю та ухвалити нове рішення про відмову в задоволенні апеляційної скарги Хмельницької міськради на рішення Господарського суду Хмельницької області від 28.05.2019.

4. Заява обґрунтовується посиланням на те, що в розумінні пункту 1 частини 3 статті 320 Господарського процесуального кодексу України (далі - ГПК України) виключною обставиною є встановлена рішенням Конституційного Суду України (далі - КСУ) від 20.10.2021 № 7-р(П)/2021 у справі № 3-181/2020(440/20) неконституційність норми підпункту "б" пункту 1 частини 3 статті 14 Закону України "Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків" (зі змінами), яку (норму) застосовано судом апеляційної інстанції при вирішенні цього спору, в зв'язку з чим позовні вимоги Міськради в цій справі не підлягають задоволенню. При цьому відповідач зазначає, що з Автоматизованої системи виконавчих про-

ваджень вбачається, що виконавче провадження № 60940590 від 27.12.2019 з виконання наказу Господарського суду Хмельницької області від 16.10.2019 № 924/57/19 на теперішній час не закінчено, тобто постанову Північно-західного апеляційного суду від 26.09.2019 не виконано.

Короткий зміст судових рішень судів попередніх інстанцій

5. Рішенням Господарського суду Хмельницької області від 28.05.2019 (суддя Гладій С. В.) у позові відмовлено у зв'язку з необґрунтованістю позовних вимог.

6. Постановою Північно-західного апеляційного господарського суду від 26.09.2019 (головуючий - Гудак А. В., судді Олексюк Г. Є., Саврій В. А.), залишеним без змін постановою Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 14.12.2021 (головуючий - Дроботова Т. Б., судді Зуєв В. А., Пільков К. М.), рішення Господарського суду Хмельницької області від 28.05.2019 скасовано та ухвалено нове рішення, яким позов задоволено. Зобов'язано ПрАТ "Хмельницький завод експериментального виробництва" вчинити дії з передачі кімнат 5, 6, 14, 16 у гуртожитку по АДРЕСА_1 в м. Хмельницькому у власність територіальної громади м. Хмельницького шляхом підписання акта приймання-передачі.

7. Постанова аргументована тим, що гуртожитки, які увійшли до статутного фонду (капіталу) під час приватизації чи корпоратизації і були фактично викуплені у держави в ході приватизації, у тому числі ті, що у подальшому були передані до статутних капіталів інших юридичних осіб або відчужені в інший спосіб, є лише однією із (але не виключною) категорій гуртожитків, на які поширюється дія "Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків" та які, відповідно мають бути передані у власність територіальних громад. Оскільки гуртожиток за адресою: м. Хмельницький, АДРЕСА_1, у процесі приватизації увійшов до статутного фонду товариства, в подальшому реорганізованого в ПрАТ "Хмельницький завод експериментального виробництва", та матеріали справи не містять доказів побудови або придбання цього гуртожитку до

01.12.1991 приватними або колективними власниками за власні або залучені кошти, то спірні кімнати мають бути передані в комунальну власність територіальної громади м. Хмельницького з урахуванням вимог Закону України "Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків".

8. Ухвалою Північно-західного апеляційного господарського суду від 23.12.2021 відмовлено в задоволенні заяви ПрАТ "Хмельницький завод експериментального виробництва" про перегляд за виключними обставинами постанови Північно-західного апеляційного господарського суду від 26.09.2019, ухваленої за результатами розгляду апеляційних скарг Хмельницької міськради та ОСОБА_1 (далі - ОСОБА_1, третя особа) на рішення Господарського суду Хмельницької області від 28.05.2019 у справі № 924/57/19.

Ухвала мотивована тим, що: 1) з урахуванням правового висновку щодо недопустимості ретроспективного (зворотного) застосування рішення КСУ (якщо про це прямо не вказано в самому рішенні), викладеного в постанові Великої Палати Верховного Суду від 18.11.2020 у справі № 4819/49/19, рішення КСУ від 20.10.2021 № 7-р(П)/2021 у справі № 3-181/2020(440/20), на яке посилається заявник на обґрунтування своїх доводів, на спірні правовідносини не може вплинути, оскільки правовідносини у справі № 924/57/19 виникли до прийняття КСУ такого рішення, яке не містить положень, що поширювали би свою дію на правовідносини, які виникли до набрання ним чинності; 2) здійснення перегляду судового рішення, яке набрало законної сили та є чинним, є порушенням принципу правової певності як однієї з найважливіших засад гарантування державою реалізації права людини на справедливий суд, оскільки таке рішення не може бути поставлено під сумнів, а здійснення перегляду цього рішення не є виправданим та обґрунтованим, оскільки може мати наслідком порушення прав інших осіб, які покладаються на чинність рішення, здійснюючи свої права та обов'язки протягом усього часу чинності цього рішення; 3) результат виконання постанови Північно-західного апеляційного господарського суду від 26.09.2019 у справі № 924/57/19 впли-

ває на права третьої особи, яка відповідно до статті 47 Конституції України має право на житло, позаяк примусова передача за рішенням суду в комунальну власність гуртожитку, який є колективною власністю юридичної особи, для забезпечення конституційних гарантій права на житло соціально незахищеним громадянам України, що здійснена з дотриманням визначеної законом процедури, не може визнаватися порушенням Конституції України, оскільки така можливість позбавлення власника майна для забезпечення суспільних потреб гарантується зазначеними статтями Конституції України (аналогічну правову позицію наведено у постанові Верховного Суду від 06.09.2018 у справі № 904/10435/17); 4) визнання неконституційною правової норми, яка надавала ОСОБА_1 надію отримати житло для себе та своєї сім'ї, яку реалізовано шляхом ухвалення постанови суду апеляційної інстанції в цій справі, призведе до можливого прийняття ПрАТ "Хмельницький завод експериментального виробництва", як власником гуртожитку, рішення про їх виселення; 5) Товариство намагається домогтися перегляду судового рішення, що набрало законної сили, з мотивів його незаконності шляхом перегляду цього рішення за виключними обставинами за заявою відповідача, що не узгоджується з положеннями ГПК України та свідчить про порушення принципу обов'язковості судового рішення (пункт 7 частини 3 статті 2 ГПК України).

Короткий зміст вимог касаційної скарги

9. Не погоджуючись з ухвалою суду апеляційної інстанції, ПрАТ "Хмельницький завод експериментального виробництва" звернулося з касаційною скаргою, в якій просить зазначену ухвалу скасувати повністю та прийняти нове рішення, яким скасувати постанову Північно-західного апеляційного господарського суду від 26.09.2019 у справі № 924/57/19 та відмовити в задоволенні апеляційної скарги Хмельницької міськради.

Узагальнені доводи особи, яка подала касаційну скаргу

10. На обґрунтування своєї правової позиції скаржник посилається на порушення судом апеляційної інстанції норм процесуального права, наголошуючи, що: 1) рішенням КСУ

від 20.10.2021 № 7-р(ІІ)/2021 у справі № 3-181/2020(440/20) встановлено неконституційність саме того положення закону, який було застосовано апеляційним судом при вирішенні цього спору, а зумовлений незавершенням виконавчого провадження № 60940590 від 27.12.2019 факт невиконання постанови Північно-західного апеляційного суду від 26.09.2019 свідчить про дотримання заявником вимог пункту 1 частини 3 статті 320 ГПК України; 2) висновок суду апеляційної інстанції про намагання заявника домогтися перегляду судового рішення, що набрало законної сили, з мотивів його незаконності шляхом перегляду цього рішення за виключними обставинами, що нібито свідчить про порушення принципу обов'язковості судового рішення, прямо протирічить положенням глави 3 ГПК України, якою передбачено можливість сторони процесу звернутися до суду із заявою про перегляд судового рішення за виключними обставинами за наявності конкретно визначених підстав; 3) в цьому випадку не заслуговують на увагу посилення суду апеляційної інстанції на порушення принципу правової визначеності, незворотності дії рішення в часі та порушення права особи на житло, оскільки висновки щодо подібних обставин досить детально висвітлено в рішенні КСУ від 20.10.2021 № 7-р(ІІ)/2021 у справі № 3-181/2020(440/20).

Узагальнені доводи інших учасників справи

11. Хмельницька міська рада в поданих додаткових поясненнях від 30.06.2022, які за своїм змістом є відзивом на касаційну скаргу, просить відмовити в її задоволенні повністю з тих мотивів, що в рішенні КСУ від 20.10.2021 № 7-р(ІІ)/2021 у справі № 3-181/2020(440/20) відсутні положення, які б дозволили зробити висновок про його поширення на правовідносини, які вже виникли на момент ухвалення цього рішення. При цьому позивач зазначає, що на теперішній час наказ Господарського суду Хмельницької області від 16.10.2019 № 924/57/19 не виконано, оскільки листом-відповіддю Першого відділу державної виконавчої служби у місті Хмельницькому Центрально-Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Хмельницький) (далі - Перший ВДВС у місті Хмельницько-

му Центрально-Західного МРУМЮ (м. Хмельницький)) від 03.02.2022 № 8875/20.19-27, надісланим на запит Міськради від 23.12.2021 № 02-24-1042, повідомлено позивача про те, що 31.01.2022 державним виконавцем винесено постанову про накладення на боржника - ПрАТ "Хмельницький завод експериментального виробництва" штрафу за невиконання рішення суду відповідно до статей 63, 75 Закону України "Про виконавче провадження" в розмірі 300 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та цього ж дня повторно направлено Товариству вимогу державного виконавця виконати наказ Господарського суду Хмельницької області від 16.10.2019 № 924/57/19 про зобов'язання вчинити дії щодо передачі кімнат 5, 6, 14, 16 в гуртожитку по АДРЕСА_1 у власність територіальної громади міста Хмельницького шляхом підписання акта приймання-передачі, а подальші виконавчі дії будуть проводитися відповідно до вимог чинного законодавства.

Розгляд справи Верховним Судом

12. Згідно з протоколом повторного автоматизованого розподілу судової справи між суддями від 09.02.2022 визначено такий склад колегії суддів у цій справі: Дроботова Т. Б.- головуючий суддя, Зуєв В. А., Чумак Ю. Я.

Ухвалою Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 11.02.2022 у справі № 924/57/19 відкрито касаційне провадження за касаційною скаргою ПрАТ "Хмельницький завод експериментального виробництва" на ухвалу Північно-західного апеляційного господарського суду від 23.12.2021 у справі № 924/57/19.

13. Відповідно до протоколу повторного автоматизованого розподілу судової справи між суддями від 07.04.2022 у справі № 924/57/19 визначено такий склад колегії суддів: Дроботова Т. Б. - головуючий, судді Багай Н. О., Берднік І. С.

Ухвалою Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 12.04.2022 постановлено здійснити розгляд справи № 924/57/19 за касаційною скаргою ПрАТ "Хмельницький завод експериментального виробництва" на ухвалу Північ-

но-західного апеляційного господарського суду від 23.12.2021 у судовому засіданні 31.05.2022.

Ухвалами Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 31.05.2022 та від 30.06.2022 оголошувалися перерви в судовому засіданні з розгляду касаційної скарги ПрАТ "Хмельницький завод експериментального виробництва" на ухвалу Північно-західного апеляційного господарського суду від 23.12.2021 у справі № 924/57/19 до 30.06.2022 та до 12.07.2022 відповідно.

Ухвалою Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 12.07.2022 зупинено провадження у справі № 924/57/19 до розгляду Великою Палатою Верховного Суду справи № 140/2217/19.

Ухвалою Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 22.08.2022 поновлено провадження у справі № 924/57/19 у зв'язку з оприлюдненням 28.07.2022 в Єдиному Державному реєстрі судових рішень ухвали Великої Палати Верховного Суду від 21.07.2022 у справі № 140/2217/19, якою було повернуто справу № 140/2217/19 до Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду для розгляду у відповідній колегії на підставі частини 6 статті 347 Кодексу адміністративного судочинства України.

14. Ухвалою Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 22.08.2022 заяву судді Дроботової Т. Б. про самовідвід у справі № 924/57/19 задоволено.

Розпорядженням заступника керівника апарату - керівника секретаріату Касаційного господарського суду від 23.08.2022 № 29.3-02/1485 призначено проведення повторного автоматизованого розподілу судової справи № 924/57/19 у зв'язку з ухвалою про самовідвід судді Дроботової Т. Б.

Згідно з протоколом повторного автоматизованого розподілу судової справи між суддями від 23.08.2022 у справі № 924/57/19 визначено колегію суддів у складі: Чумак Ю. Я. - головуючий, судді Могил С. К., Суховий В. Г.

Ухвалою Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 05.09.2022 прийнято до розгляду касаційну

скаргу ПрАТ "Хмельницький завод експериментального виробництва" на ухвалу Північно-західного апеляційного господарського суду від 23.12.2021 у справі № 924/57/19 та призначено розгляд цієї справи у судовому засіданні на 27.09.2022.

Фактичні обставини справи, встановлені судами попередніх інстанцій

15. У письмових поясненнях третьої особи від 07.03.2019 зазначено, що Мартинюк П. П. тривалий час працював на підприємстві "Хмельницький дослідно-експериментальний завод" на різних посадах. У 1993 році завод був перейменований у Закрите акціонерне товариство "Хмельницький завод експериментального виробництва" (далі - ЗАТ "Хмельницький завод експериментального виробництва") та став правонаступником колишнього підприємства, а його акціонерами стали колишні працівники заводу, в тому числі ОСОБА_1. До статутного фонду ЗАТ "Хмельницький завод експериментального виробництва" увійшов гуртожиток по АДРЕСА_1, що належав підприємству. В 1985 році ОСОБА_1 зі сім'єю було заселено у гуртожиток підприємства за адресою: АДРЕСА_1. У 2012 році усі житлові кімнати гуртожитку були розподілені і частково викуплені його мешканцями. Кімнати №№ 5, 6, 14, 16 залишилися перебувати у власності ПрАТ "Хмельницький завод експериментального виробництва". На неодноразові звернення ОСОБА_1 Хмельницька міськрада 24.12.2014 прийняла рішення "Про надання згоди на безоплатну передачу в комунальну власність територіальної громади міста кімнат в гуртожитку по АДРЕСА_1, що перебувають у власності ПрАТ "Хмельницький завод експериментального виробництва", проте адміністрація Товариства вказане рішення не виконує та не надала акти прийому-передачі кімнат гуртожитку для їх затвердження.

16. 27.12.2019 Першим відділом державної виконавчої служби м. Хмельницького Головного територіального управління юстиції у Хмельницькій області (далі - Перший ВДВС м. Хмельницького ГТУЮ у Хмельницькій області) відкрито виконавче провадження № 60940590 з виконання наказу Господарського суду Хмельницької області від 16.10.2019 № 924/57/19

про зобов'язання ПрАТ "Хмельницький завод експериментального виробництва" вчинити дії щодо передачі кімнат 5, 6, 14, 16 в гуртожитку по АДРЕСА_1 у м. Хмельницькому шляхом підписання акта приймання-передачі.

Постановою Першого ВДВС у місті Хмельницькому Центрально-Західного МРУМЮ (м. Хмельницький) від 20.01.2020 у зв'язку із ліквідацією Першого ВДВС м. Хмельницького ГТУЮ у Хмельницькій області та створення нового відділу - Першого ВДВС у місті Хмельницькому Центрально-Західного МРУМЮ (м. Хмельницький) на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 09.10.2019 № 870, виконавче провадження № 60940590 з виконання наказу Господарського суду Хмельницької області від 16.10.2019 № 924/57/19 передано до новоствореного ВДВС.

Постановою Першого ВДВС у місті Хмельницькому Центрально-Західного МРУМЮ (м. Хмельницький) від 29.01.2020 прийнято виконавче провадження № 60940590 з примусового виконання наказу Господарського суду Хмельницької області від 16.10.2019 № 924/57/19 про зобов'язання ПрАТ "Хмельницький завод експериментального виробництва" вчинити дії щодо передачі кімнат 5, 6, 14, 16 в гуртожитку по АДРЕСА_1 в м. Хмельницькому шляхом підписання акта приймання-передачі.

Проте, надана відповідачем до суду інформація з Автоматизованої системи виконавчих проваджень не містить відомостей щодо вчинення будь-яких виконавчих дій з дати винесення постанови Першого ВДВС у місті Хмельницькому Центрально-Західного МРУМЮ (м. Хмельницький) від 29.01.2020.

17. Рішенням КСУ від 20.10.2021 № 7-р(П1)/2021 у справі № 3-181/2020(440/20) визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), підпункт "б" пункту 1 частини 3 статті 14 Закону України "Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків" зі змінами.

У пункті 2 резолютивної частини зазначеного рішення КСУ ухвалив, що підпункт "б" пункту 1 частини 3 статті 14 Закону України "Про забезпечення реалізації житлових прав меш-

канців гуртожитків" зі змінами, визнаний неконституційним і втрачає чинність з дня ухвалення КСУ цього рішення.

18. Згідно з інформацією з Автоматизованої системи виконавчих проваджень, наданою відповідачем, виконавче провадження № 60940590 від 27.12.2019 з виконання наказу Господарського суду Хмельницької області від 16.10.2019 № 924/57/19 на теперішній час не закінчено, а постанову Північно-західного апеляційного суду від 26.09.2019 не виконано.

Позиція Верховного Суду

19. Заслухавши суддю-доповідача, дослідивши наведені у касаційній скарзі доводи, які стали підставою для відкриття касаційного провадження, подані заперечення, перевіrivши на підставі встановлених фактичних обставин справи правильність застосування судами попередніх інстанцій норм матеріального і процесуального права, Верховний Суд вважає, що касаційну скаргу необхідно задовольнити частково з таких підстав.

20. В основу оскаржуваної ухвали покладено висновок апеляційного суду про те, що рішення КСУ від 20.10.2021 № 7-р(П)/2021 у справі № 3-181/2020(440/20), на яке посилається заявник на обґрунтування своїх доводів, на спірні правовідносини не може вплинути, оскільки правовідносини у справі № 924/57/19 виникли до прийняття КСУ такого рішення, яке не містить положень, що поширювали би свою дію на правовідносини, що виникли до набрання ним чинності. При цьому Товариство намагається домогтися перегляду судового рішення, що набрало законної сили, з мотивів його незаконності шляхом перегляду цього рішення за виключними обставинами, що не узгоджується з положеннями ГПК України та свідчить про порушення принципу обов'язковості судового рішення (пункт 7 частини 3 статті 2 ГПК України).

21. Проте колегія суддів вважає передчасним зазначений висновок суду апеляційної інстанції з огляду на таке.

22. Відповідно до частини 1 статті 320 ГПК України рішення, постанови та ухвали господарського суду, Вищого суду з питань інтелектуальної власності, якими закінчено розгляд

справи, а також ухвали у справах про банкрутство (неплатоспроможність), які підлягають оскарженню у випадках, передбачених Законом України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом", що набрали законної сили, можуть бути переглянуті за нововиявленими або виключними обставинами.

23. Згідно з пунктом 1 частини 3 статті 320 ГПК України підставою для перегляду судового рішення за виключними обставинами є встановлена КСУ неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане.

Зі змісту положень пункту 1 частини 3 статті 320 ГПК України вбачається, що для його застосування необхідна сукупність таких умов: 1) встановлена КСУ неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи; 2) винятковість випадку, яка полягає в тому, що рішення суду ще не виконане, тобто коли наслідки, передбачені ним, остаточно не настали.

24. У постанові Великої Палати Верховного Суду від 18.11.2020 у справі № 4819/49/19 сформульовано правовий висновок, суть якого полягає в тому, що аналіз норм розділу XII Конституції України ("Конституційний Суд України") та Закону України "Про Конституційний Суд України" дає підстави дійти висновку про те, що рішення КСУ має пряму (перспективну) дію в часі і застосовується щодо тих правовідносин, які тривають або виникли після його ухвалення. Якщо правовідносини тривалі і виникли до ухвалення рішення КСУ, однак продовжують існувати після його ухвалення, то на них поширюється дія такого рішення КСУ. Тобто рішення КСУ поширюється на правовідносини, які виникли після його ухвалення, а також на правовідносини, які виникли до його ухвалення, але продовжують існувати (тривають) після цього. Дія рішення КСУ не може поширюватися на правовідносини, які виникли і закінчилися (припинилися) до його ухвалення.

25. Застереження щодо можливості перегляду судового рішення у зв'язку з виключними обставинами у разі, якщо воно ще не виконане, ґрунтується на принципі юридичної визначеності, який вимагає поваги до принципу *res judicata*, тобто поваги до остаточного рішення суду. Суть цього принципу полягає у тому, що рішення суду, яке набрало законної сили, є обов'язковим, не може ставитися під сумнів та підлягає виконанню, тобто вирішення судом спірного питання визнається за істину.

Дія принципу *res judicata* передбачає встановлення у відносинах між сторонами спору, вирішеного остаточним і обов'язковим для сторін судовим рішенням, стану правової визначеності. Вирішуючи господарський спір, суд застосовує правовий акт, а у випадку, якщо доходить висновку, що правовий акт суперечить Конституції України, не застосовує його з дотриманням порядку, встановленого частиною 6 статті 11 ГПК України, і, вирішивши таким чином спір, встановлює стан правової визначеності у відносинах між сторонами. За судовим рішенням, яке не потребує виконання, такий стан і наслідки, передбачені судовим рішенням, встановлюються одразу з набранням рішенням сили. Разом з тим, відповідно до статті 1 Закону України "Про виконавче провадження" виконавче провадження є завершальною стадією судового провадження і примусового виконання зокрема судових рішень. Наслідки, передбачені судовим рішенням, яке потребує виконання, остаточно настають після виконання цього судового рішення. Саме з виконанням судового рішення реально поновлюються права особи, яка зверталась з відповідним позовом до суду, і яка за наслідками виконання цього судового рішення отримує визначеність у правовому статусі, на який може покладатись, реалізуючи свої права та обов'язки.

Схожий правовий висновок щодо застосування положень пункту 1 частини 3 статті 320 ГПК України викладено в постановках Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 29.10.2019 у справі № 922/1391/18, від 02.12.2020 у справі № 910/4474/17 та від 27.08.2021 у справі № 910/15151/17 (зі спорів про визнання правочинів недійсними, які не потре-

бують виконання та з метою примусового виконання яких наказ (виконавчий документ) не видавався), проте помилково не враховано апеляційним судом при постановленні оскаржуваної ухвали.

26. Звертаючись із заявою про перегляд за виключними обставинами постанови Північно-західного апеляційного господарського суду від 26.09.2019, відповідач цілком обґрунтовано зазначив, що в цьому випадку виключною обставиною є встановлена рішенням КСУ від 20.10.2021 № 7-р(П)/2021 у справі № 3-181/2020(440/20) неконституційність саме того положення закону (підпункту "б" пункту 1 частини 3 статті 14 Закону України "Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків" (зі змінами)), який було застосовано апеляційним судом при вирішенні цього господарського спору, а зумовлений незавершенням на теперішній час виконавчого провадження № 60940590 факт невиконання постанови Північно-західного апеляційного суду від 26.09.2019 свідчить про дотримання заявником вимог пункту 1 частини 3 статті 320 ГПК України.

27. Відповідно до частини 5 статті 11 Цивільного кодексу України (далі - ЦК України) у випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду.

28. Згідно з частиною 6 статті 26 і частинами 1, 2 статті 63 Закону України "Про виконавче провадження" за рішенням немайнового характеру виконавець у постанові про відкриття виконавчого провадження зазначає про необхідність виконання боржником рішення протягом 10 робочих днів (крім рішень, що підлягають негайному виконанню, рішень про встановлення побачення з дитиною). За рішеннями, за якими боржник зобов'язаний особисто вчинити певні дії або утриматися від їх вчинення, виконавець наступного робочого дня після закінчення строку, визначеного частиною 6 статті 26 цього Закону, перевіряє виконання рішення боржником. Якщо рішення підлягає негайному виконанню, виконавець перевіряє виконання рішення не пізніше як на третій робочий день після відкриття виконавчого провадження. У разі невиконання без поважних при-

чин боржником рішення виконавець виносить постанову про накладення на боржника штрафу, в якій також зазначаються вимога виконати рішення протягом 10 робочих днів (за рішенням, що підлягає негайному виконанню, - протягом трьох робочих днів) та попередження про кримінальну відповідальність.

29. З мотивів, наведених у пунктах 23- 25 цієї постанови, колегія суддів зазначає, що на порушення вимог статей 86, 320 ГПК України суд апеляційної інстанції, обмежившись посиланням на неможливість впливу рішення КСУ від 20.10.2021 № 7-р(П)/2021 у справі № 3-181/2020(440/20) на спірні правовідносини як такі, що виникли до прийняття КСУ такого рішення, а також припущенням про ймовірне порушення Товариством житлових прав Мартинюка П. П. внаслідок визнання неконституційною норми підпункту "б" пункту 1 частини 3 статті 14 Закону України "Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків" (зі змінами), взагалі ухилився від дослідження як обставини невиконання станом на 20.10.2021 постанови Північно-західного апеляційного господарського суду від 26.09.2019 у справі № 924/57/19, яка (обставина) в розумінні пункту 1 частини 3 статті 320 ГПК України є однією з обов'язкових передумов для перегляду судового рішення за виключними обставинами, так і тієї істотної обставини, що з огляду на вірогідне невиконання постанови Північно-західного апеляційного господарського суду від 26.09.2019 спірні правовідносини в цій справі після ухвалення зазначеного рішення КСУ продовжують існувати (тривають), в зв'язку з чим не можуть вважатися такими, що припинилися.

30. Натомість поза увагою апеляційного суду залишилися визнані самим позивачем у додаткових поясненнях такі фактичні обставини: 1) на теперішній час наказ Господарського суду Хмельницької області від 16.10.2019 № 924/57/19, виданий на виконання постанови Північно-західного апеляційного господарського суду від 26.09.2019, не виконано ані в добровільному, ані в примусовому порядку, оскільки листом-відповіддю Першого ВДВС у місті Хмельницькому Центрально-Західного МРУМЮ (м. Хмельницький) від 03.02.2022 № 8875/20.19-27,

надісланим на запит Міськради від 23.12.2021 № 02-24-1042, повідомлено позивача про те, що 31.01.2022, тобто вже після прийняття рішення КСУ від 20.10.2021 № 7-р(П)/2021 у справі № 3-181/2020(440/20) державним виконавцем винесено постанову про накладення на боржника - ПрАТ "Хмельницький завод експериментального виробництва" штрафу за невиконання рішення суду відповідно до статей 63, 75 Закону України "Про виконавче провадження" в розмірі 300 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та цього ж дня повторно направлено Товариству вимогу державного виконавця виконати наказ Господарського суду Хмельницької області від 16.10.2019 № 924/57/19 про зобов'язання вчинити дії щодо передачі кімнат 5, 6, 14, 16 в гуртожитку по АДРЕСА_1 у власність територіальної громади міста Хмельницького шляхом підписання акта приймання-передачі; 2) подальші виконавчі дії будуть проводитися відповідно до вимог чинного законодавства.

31. Наведене не виключає наявність достатніх підстав вважати помилковим висновок апеляційного суду про те, що визнання неконституційною правової норми, яка надавала Мартинюку П. П. надію отримати житло для себе та своєї сім'ї, яку реалізовано шляхом ухвалення постанови суду апеляційної інстанції в цій справі, призведе до можливого прийняття ПрАТ "Хмельницький завод експериментального виробництва", як власником гуртожитку, рішення про їх виселення, оскільки зважаючи на факт невиконання постанови Північно-західного апеляційного господарського суду від 26.09.2019 реалізація житлових прав третьої особи ще не відбулася.

Адже саме з виконанням судового рішення реально поновлюються права особи, яка зверталась з відповідним позовом до суду, і яка за наслідками виконання цього судового рішення отримує визначеність у правовому статусі, на який може покладатись, реалізуючи свої права та обов'язки (див. пункт 25 цієї постанови).

32. Колегія суддів також погоджується з твердженням скаржника про те, що висновок суду апеляційної інстанції про намагання заявника домогтися перегляду судового рішення,

яке набрало законної сили, з мотивів його незаконності шляхом перегляду цього рішення за виключними обставинами за заявою відповідача, що нібито свідчить про порушення принципу обов'язковості судового рішення (пункт 7 частини 3 статті 2 ГПК України), прямо суперечить положенням глави 3 ГПК України, якою передбачено можливість сторони процесу звернутися до суду із заявою про перегляд судового рішення за виключними обставинами за наявності конкретно визначених підстав.

Крім того, норма пункту 7 частини 3 статті 2 ГПК України по суті відсилає до статті 326 цього Кодексу, в якій йдеться саме про принцип обов'язковості виконання судового рішення, що, в свою чергу, узгоджується з пунктом 1 частини 3 статті 320 ГПК України, яким регулюються підстави перегляду за виключними обставинами саме того судового рішення, яке ще не виконане.

З цих же мотивів не заслуговують на увагу посилення суду апеляційної інстанції на порушення принципу правової визначеності, незворотності дії рішення в часі та порушення права особи на житло.

33. За таких обставин суд апеляційної інстанції при постановленні оскаржуваної ухвали дійшов передчасного висновку про відсутність передбачених пунктом 1 частини 3 статті 320 ГПК України підстав для задоволення заяви ПрАТ "Хмельницький завод експериментального виробництва" про перегляд за виключними обставинами постанови Північно-західного апеляційного господарського суду від 26.09.2019 у справі № 924/57/19.

34. Отже, викладені скаргником доводи отримали підтвердження під час касаційного провадження, тому ухвала апеляційного суду підлягає скасуванню як така, що постановлена внаслідок неправильного застосування положень пункту 1 частини 3 статті 320 ГПК України, а справа підлягає направленню на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

35. З мотивів, наведених раніше в цій постанові, Верховний Суд відхиляє необґрунтовані доводи позивача, викладені в до-

даткових поясненнях від 30.06.2022, однак, враховує наведені у них фактичні обставини щодо невиконання постанови Північно-західного апеляційного суду від 26.09.2019 у цій справі.

Висновки за результатами розгляду касаційної скарги

36. Відповідно до частин 1, 2, 4, 5 статті 236 ГПК України судові рішення повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим. Законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права при дотриманні норм процесуального права. При виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду. Обґрунтованим є рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні, з наданням оцінки всім аргументам учасників справи.

37. Згідно з частинами 1, 2 статті 300 ГПК України переглядаючи у касаційному порядку судові рішення, суд касаційної інстанції в межах доводів та вимог касаційної скарги, які стали підставою для відкриття касаційного провадження, та на підставі встановлених фактичних обставин справи перевіряє правильність застосування судом першої чи апеляційної інстанції норм матеріального і процесуального права. Суд касаційної інстанції не має права встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені у рішенні або постанові суду чи відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, збирати чи приймати до розгляду нові докази або додатково перевіряти докази.

38. Відповідно до пункту 2 частини 1 статті 308 ГПК України суд касаційної інстанції за результатами розгляду касаційної скарги має право скасувати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і передати справу повністю або частково на новий розгляд, зокрема за встановленою підсудністю або для продовження розгляду.

39. Частинами 3, 7 статті 325 ГПК України передбачено, що за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами Верховний Суд може скасувати судові рішення (судові рішення) повністю або частково і передати справу на новий розгляд до суду першої чи апеляційної інстанції. Судове рішення, ухвалене за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, може бути переглянute на загальних підставах.

40. Ураховуючи допущені судом апеляційної інстанції порушення норм процесуального права (статей 86, 320 ГПК України) та беручи до уваги, що суд касаційної інстанції не має права встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені у рішенні або постанові суду чи відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, збирати чи приймати до розгляду нові докази або додатково перевіряти докази, касаційну скаргу слід задовольнити частково, оскаржувану ухвалу - скасувати з передачею справи до Північно-західного апеляційного господарського суду для нового розгляду заяви ПрАТ "Хмельницький завод експериментального виробництва" про перегляд за виключними обставинами постанови Північно-західного апеляційного господарського суду від 26.09.2019.

41. Під час нового розгляду заяви відповідача апеляційному господарському суду слід ураховувати наведене, дослідити та об'єктивно оцінити аргументи учасників справи і всі зібрані у справі докази в їх сукупності, всебічно і повно з'ясувати фактичні обставини справи та, залежно від встановленого, прийняти обґрунтоване і законне судові рішення.

Розподіл судових витрат

42. Оскільки у цьому випадку суд касаційної інстанції не змінює та не ухвалює нового рішення, розподіл судових витрат не здійснюється.

Керуючись статтями 300, 301, 304, 308, 310, 314, 315, 317, 325 ГПК України, Верховний Суд

ПОСТАНОВИВ:

Касаційну скаргу Приватного акціонерного товариства "Хмельницький завод експериментального виробництва" задовольнити частково.

Ухвалу Північно-західного апеляційного господарського суду від 23.12.2021 у справі № 924/57/19 скасувати.

Справу № 924/57/19 передати до Північно-західного апеляційного господарського суду для нового розгляду заяви Приватного акціонерного товариства "Хмельницький завод експериментального виробництва" про перегляд за виключними обставинами постанови Північно-західного апеляційного господарського суду від 26.09.2019 у цій справі.

Постанова суду касаційної інстанції набирає законної сили з моменту її прийняття, є остаточною і оскарженню не підлягає.

Головуючий Ю. Я. Чумак

Судді С. К. Могил

В. Г. Суховий

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ПРАКТИКИ:

Коротюк Михайло Геннадійович,
адвокат,
Заступник Голови ГО «Комітет з питань
захисту прав потерпілих від злочинів»

Деякі роздуми про ієрархію цінностей в сучасному кримінальному законодавстві та практиці правозастосування.

Природні права людини, такі як право на життя, свободу, особисту недоторканість та гідність, - є найбільш цінним цивілізаційним надбанням людства останніх століть. Повага і визнання природних прав людини, - це те, що відрізняє цивілізоване суспільство від нецивілізованого. Американський мислитель Д. Донеллі якось сказав: **«Права та зусилля зрозуміти їхнє значення і функцію стали найважливішими темами головного діалогу двадцятого століття».** З цим висловом важко не погодитись.

Українська Конституція в статті 3 закріплює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і

безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Нажаль, практикуючі юристи в своїй діяльності дуже рідко звертаються до норм Конституції України, користуючись здебільшого нормами профільного законодавства, судовою практикою вищих судових інстанцій та напрацьованими алгоритмами роботи з тими чи іншими справами. Цінність Конституції полягає в тому, що вона є свого роду

дороговказом для розвитку законодавства та юридичної практики. Тому, правник, який не використовує Конституцію в практичній роботі, - це ніби людина, яка заблукала в лісі і не має компасу, а тому не знає куди йти. Охороняти найважливіші соціальні цінності покликані як норми кримінального права, так і практика їх застосування. Логічно було б припустити, що чим важливіші для держави соціальні цінності порушуються, тим жорсткіше на таке порушення має реагувати кримінальне законодавство та кримінальна юстиція. Але чи так це на практиці? Чи реалізовується стаття 3 Конституції України в кримінальному законодавстві та судочинстві? Чи не втратили ми правовий компас у бурхливому вирі суспільно-політичних подій сьогоднішнього дня?

В цьому контексті варто задатись питанням, чи відповідають санкції статей Особливої частини Кримінального кодексу України ступеню суспільної небезпеки тих чи інших злочинів? На мою думку, не зажди. Наслідок цього є призначення судами неадекватних покарань за вчинення

окремих злочинів. Наведу декілька прикладів.

Так, вироком Вищого антикорупційного суду від 01.03.2023 року було засуджено колишню суддю Кіровського районного суду м. Дніпропетровська Овчаренко Н. Г. до 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна за ч. 4 ст. 368 КК України (<https://reyestr.court.gov.ua/Review/109276097>). Вироком ВАКС від 31.01.2023 року колишнього працівника Генеральної прокуратури України Д. Суса за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 191 КК України, було засуджено до 9 років позбавлення волі з конфіскацією майна (<https://reyestr.court.gov.ua/Review/108683803>).

В той же час, наприклад, 09.03.2023р. на сайті новин «ТСН» з'явилась новина про те, що водій таксі в Одеській області завдав тяжких тілесних ушкоджень пасажирові за те, що той дорогою стукав ногами по сидінню. Від отриманих травм потерпілий помер. Вироком Комінтернівського районного суду Одеської області обвинуваченого засуджено до 6 років позбавлення волі (<https://>

tsn.ua/ukrayina/na-odeschini-vodiy-vbiv-pasazhira-bo-toy-stukav-po-sidinnyu-yake-pokarannya-chekae-na-obvinuvachenogo-2281864.html). За інформацією ГУ НП в Херсонській області від 19.01.2021 року мешканець херсонської області отримав покарання у вигляді 7 років позбавлення волі за вбивство ножем свого знайомого, яке сталося внаслідок сварки під час спільного вживання спиртних напоїв (<https://www.facebook.com/khersonpolice.official/posts/2878941485695346>). Мешканець міста Чернігова на ґрунті неприязних відносин, що виникли раптово, вдарив раніше незнайомого йому чоловіка ногою по обличчю, потерпілий від удару впав на асфальт потилицею та від отриманої травми помер. Верховний Суд постановою від 15.08.2019 року пере kwalіфікував дії такої особи з ч. 2 ст. 121 КК України на ч. 1 ст. 119 КК України та призначив такій особі покарання у вигляді 4-х років позбавлення волі. (<https://reyestr.court.gov.ua/Review/83775424?fbclid=IwAR02kEqdekzUY0GDPEyEOP7Zcg>

BQHL9FP62gEO5aqh1qqtdXfeptncJJM7U).

Таких випадків чимало і всі їх перераховувати немає необхідності. У зв'язку з цим виникає питання, що є вищою соціальною цінністю? Людина і її життя і здоров'я? Чи встановлений порядок управління та гроші?

Кримінальним кодексом України визначено покарання за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 115 КК України, визначено в межах від 7 до 15 років позбавлення волі. За вчинення тяжкого тілесного ушкодження (ч. 1 ст. 121 КК України) визначено покарання в межах від 5 до 8 років позбавлення волі. За хабарництво, вчинене в особливо великих розмірах, або вчинене особою, яка займає особливо відповідальне становище (ч. 4 ст. 368 КК України), - передбачено покарання в межах від 8 до 12 років позбавлення волі, з конфіскацією майна. За ч. 1 ст. 152 КК України (згвалтування) передбачено покарання на строк від 3 до 5 років позбавлення волі. За ч. 5 ст. 191 КК України (привласнення, розтрата або заволодіння чужим

майном шляхом зловживання службовим становищем в особливо великих розмірах або організованою групою) передбачено покарання у вигляді позбавлення волі від 7 до 12 років з конфіскацією майна.

Для більш повного розуміння змоделюємо практичну ситуацію, яка може виникнути, і я впевнений, виникає. Наприклад чоловік на ім'я Г. згвалтував жінку А., отримав покарання у відповідності до ч. 1 ст. 152 КК України 5 років позбавлення волі із застосуванням ст. 75 КК України з випробуванням 3 роки. Тобто без реального відбуття покарання. В той же час інженер з технічного нагляду на будівництві К., неналежно виконував свої обов'язки, внаслідок чого на об'єкті будівництва (наприклад ремонт школи з бюджетом 40 мільйонів гривень) виявлено нестачу обсягу робіт на суму 820 тис грн., - отримує реальне покарання за ч. 5 ст. 191 КК України мінімум 7 років позбавлення волі.

Виходить, що головною соціальною цінністю є не людина, її життя та здоров'я, недоторканість та безпека, а «встановлений порядок управління»,

«гроші», «майно», «держава». Адже посягання на вказані цінності законодавець практично ставить на один шабель. На додачу до цього в Кримінальний кодекс України було в 2014 році уведено поняття «корупційні кримінальні правопорушення», по яким фактично винні особи позбавляються механізмів звільнення від кримінальної відповідальності (звільнення від покарання) без реального відбування покарання.

Цікаво, що в питанні кримінального покарання за ухилення від сплати податків (ст. 212 Кримінального кодексу України), законодавець застосовує більш виважений підхід, передбачаючи санкцією відповідної статті перш над усе економічні покарання для особи у вигляді штрафів. Також ця стаття передбачає для обвинуваченого законну можливість уникнути кримінальної відповідальності, відшкодувавши відповідну суму боргу до бюджету (податковий компроміс). Такий підхід є розумним, відповідає ступеню суспільної небезпеки вказаного злочину та стимулює осіб, яких притягають до відповідальності до

вчинення дій щодо відшкодування коштів до бюджету.

Давайте в цьому контексті порівняємо, а чим принципово відрізняються за ступенем суспільної небезпеки та злочинними наслідками дії керівника юридичної особи щодо ухилення від сплати податків до державного бюджету та дії цього ж керівника пов'язані з привласнення тих таки коштів державного або місцевого бюджету при виконанні наприклад будівельних робіт за державним замовленням? В обох випадках наслідок один і той самий – втрата коштів державного бюджету. Але підхід законодавця в ст. 212 та в ст. 191 Кримінального кодексу України, - є кардинально різним. У особи, яка обвинувачується за ст. 191 Кримінального кодексу України, немає жодних законодавчих стимулів вчинити дійове каяття та відшкодувати кошти до державного бюджету, тобто жодних варіантів «бюджетного компромісу» кримінальне законодавство в цьому випадку не передбачає. Позитивним кроком в цьому напрямку є законопроект № 7333 від 29.04.2022 «Про внесення змін до Кримінального кодек-

су України щодо звільнення від кримінальної відповідальності в період воєнного стану при добровільному відшкодуванні шкоди», який якраз і передбачав можливість свого роду «бюджетного компромісу», коли особи, які вперше вчинили злочини, передбачені ст. ст. 191, ст. 209, 364, 367 КК України, отримують можливість відшкодувати заподіяну шкоду та отримати звільнення від кримінальної відповідальності. З квітня 2022 року вказаний законопроект перебуває на розгляді в Верховній Раді України.

Ніхто не заперечує необхідність боротьби з корупцією та притягнення осіб за вчинення відповідних злочинів до відповідальності. Але Кримінальний кодекс України повинен відповідати ієрархії суспільних цінностей, в центрі правової охорони кримінального права та кримінальної юстиції повинна бути людина, її життя і здоров'я, недоторканість і безпека, як це зазначено в ст. 3 Конституції. Інакше це призводить до вищенаведених «перекосів» не тільки в слідчій та судовій практиці, а й в суспільстві в цілому. Ми

часто можемо спостерігати, що до кримінальних справ, які стосуються великих грошей, корупції, топ-чиновників, прикута значна увага суспільства та засобів масової інформації. В той час як інші кримінальні справи (які здебільшого стосуються прав та законних інтересів «звичайних» українців) нікого не цікавлять. Це дає певний сигнал правоохоронним органам та судам, які є невід'ємною частиною суспільства, що перш над усе треба відпрацьовувати справи, як стосуються корупції, бюджетних коштів і т. д., а інші справи «почекають». Потерпілі від тілесних ушкоджень, розбоїв, пограбувань, крадіжок, звалтувань роками поневіряються по інстанціям і не можуть домогтись справедливого покарання для кривдників, яких подекуди дуже влаштовує «м'якість» нашої кримінальної юстиції. Адже «звичайні» люди та їх справи не цікаві ні поліції, ні прокуратурі, ні судам, бо в центрі роботи судової та правоохоронної системи знаходяться гроші, піар, незрозумілі показники.

Окремі народні депутати пішли ще далі, зокрема народ-

ним депутатом Мазурашу Г. Г. було внесено до Верховної ради України законопроект №9049, який передбачає внесення змін до Кримінального кодексу України в частині визначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі за корупційні кримінальні правопорушення на період дії воєнного стану. Типовий прояв політиканства та правового невігластва з боку «народних обранців». Але такі дії ще більше розбалансовують та поглиблюють політизацію кримінального законодавства

Наведу деякі приклади з законодавства окремих країн ЄС щодо покарання за вчинення злочинів проти життя і здоров'я людини – **Чеська Республіка** (просте вбивство: від 10 до 18 років (ст. 140 Кримінального кодексу); тяжке тілесне ушкодження: від 3 до 10 років (ст. 145 Кримінального кодексу)), **Королівство Іспанія** (просте вбивство: від 10 до 15 років (ст. 138 Кримінального кодексу); тяжке тілесне ушкодження: від 6 до 12 років (ст. 149 Кримінального кодексу)), **Литовська Республіка** (просте вбивство: від 5 до 15 років (ст. 129 Кримінального Кодек-

су); тяжке тілесне ушкодження – до 10 років позбавлення волі (ст. 135 Кримінального кодексу)), **Республіка Польща** (просте вбивство: від 8 до 25 років (ст. 148 Кримінального кодексу); тяжке тілесне ушкодження: від 1 до 10 років (ст. 156 Кримінального кодексу)).

У кримінальному кодексі **Китайської Народної Республіки** за умисне вбивство передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк понад 10 років, довічного ув'язнення або смертної кари (ст. 232 Кримінального кодексу КНР); за вчинення злочину, пов'язаного із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень – покарання у вигляді позбавлення волі від 3 до 10 років (ст. 234). Згвалтування – від 3 до 10 років позбавлення волі (ст. 236).

Тобто, в усіх вище перелічених випадках санкції статей особливої частини кримінальних кодексів країн ЄС та Китайської Народної Республіки, які передбачають кримінальну відповідальність за вбивство людини та/або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, є більш суворішими у порівнянні з аналогічними санкціями,

які містяться в Кримінальному кодексі України.

Таким чином, на мою думку, наразі необхідно повернути баланс в систему кримінального законодавства та кримінальної юстиції, зробити вказану систему більш «людиноцентричною», щоб в центрі кримінального права та процесу була людина, її права, свободи та законні інтереси. І щоб саме це визначало зміст і спрямованість роботи правоохоронних і судових органів. Натомість надмірне фокусування та концентрація суспільної та державної уваги на корупційних злочинах розбалансовує роботу кримінальної юстиції, відсуває найвищу соціальну цінність, визначену в ст. 3 Конституції на другий план. На мою думку, з економічними та корупційними кримінальними правопорушеннями необхідно боротись перш над усе економічними методами, слід напрацювати систему штрафів та процесуальних стимулів для компенсації заподіяної шкоди, це буде більш ефективним методом боротьби з корупцією, ніж ув'язнення на великі терміни. Натомість законодавцю слід

суворіше ставитись до злочинів проти життя і здоров'я людини та передбачити більші санкції за такі злочини, як вбивство, зґвалтування, тілесні ушкодження, хуліганство та інші злочини проти життя і здоров'я особи.

Завершити дані роздуми хотів би цитатою видатного юриста минулого Анатолія Федоровича Коні: «Но для истинного правосудия не должно быть особо важных дел; все дела перед судом одинаково

равны и важны, ибо в каждом одна и та же задача, одни и те же общественные интересы и влияние на судьбу подсудимого. Вся разница лишь в количестве труда и сил, потребных для рассмотрения. Смотреть иначе – и создавать привилегированные дела – значит допускать губительное вторжение политических соображений в беспристрастное отправление правосудия» (цитуються мовою оригіналу).

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ПРАВО ТА ЮСТИЦІЯ

№ 3-4 (20-21) 2022

Комп'ютерна верстка – Л. Менчинська

Підписано до друку 31.03.2023 р. Формат 70 x 108 1/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 12,67, Обл.-вид. арк. 14,32.
Тираж 300 прим. Зам. № 121/09 Ціна договірна.

Видавництво «ОВК»

04207, м. Київ, вул. Зої Гайдай, буд. 5,
тел. 044-428-01-74, e-mail: office@owk.com.ua,
сайт: <http://owk.com.ua>

(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4570 від 17.06.2013 року)

Надруковано

на власних потужностях видавництва.
Типографія Видавництва «ОВК»:
04074, м. Київ, вул. Коноплянська, 16 Б.